

V. M. BEREZSKOV

NÉP-
SZERŰ
TÖRTÉNE-
LEM

A NAGY SZÖVETSÉG 1941–1943

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1978

NEP.
SZERU
TÖRTENE-
LEM

V. M. BEREZSKOV

A NAGY SZÖVETSÉG

1941—1943

A MŰ EREDETI CÍME:

В. М. БЕРЕЖКОВ

РОЖДЕНИЕ КОАЛИЦИИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО

»МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ«

МОСКВА · 1975

FORDÍTOTTA:

HANGAY SÁNDOR

A SZOROZATOT SZERKESZTI:

RÉZ MIKLÓSNE

SSN 0324-7953

ISBN 963 09 1082 9

© HUNGARIAN TRANSLATION HANGAY SÁNDOR, 197

ÚJ FELADATOK

A hitleri Németországnak a Szovjetunió elleni támadása teljesen megváltoztatta a nemzetközi helyzetet. A második világháború, amely az imperialista hatalmak két vetélkedő csoportjának konfliktusaként kezdődött, antifasiszta, felszabadító háborúvá változott. Megteremtődtek a reális feltételek ahhoz, hogy létrejöjjön a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok katonai-politikai szövetsége. Ez a szövetség azonban nem egyik napról a másikra keletkezett. A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és más antifasiszta államok Hitler-ellenes koalíciója jogilag több részmegállapodás keletkezése után, 1942 első felében fejeződött be. A Szovjetunió mindvégig céltudatosan küzdött azért, hogy a fasiszmus elleni háborúban megalakuljon a népek harci szövetsége.

A nácik betörése után a szovjet diplomácia új feladatok előtt állt. A szovjet külpolitikának az lett a fő célja, hogy biztosítsa a legkedvezőbb nemzetközi feltételeket az ellenállás megszervezéséhez, majd a megszállt szovjet területek felszabadításához és a fasiszta hatalmak feletti teljes győzelemhez. A szovjet diplomáciának elsősorban azt kellett elérnie, hogy azok a burzsoá államok, amelyek már harcban álltak a hitleri Németországgal és a fasiszta Olaszországgal, minél szilárdabb szövetségesei legyenek a Szovjetuniónak. Ezért arra kellett törekednie, hogy létrejöjjön és megszilárduljon a náci Németor-

szággal harcoló államok koalíciója, és minél előbb megnyíljon az európai második front. Mindent el kellett követnie továbbá azért, hogy elhárítsa azoknak az államoknak – Japánnak, Törökországnak, Iránnak stb. – támadását, amelyek hivatalosan megőrizték semlegességüket a szovjet–német fegyveres konfliktusban. Ehhez nagy diplomáciai érzékre volt szükség.

Végül a szovjet külpolitikának abban az időszakban feladata volt, hogy – mint I. V. Sztálin, a szovjet kormány feje, az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke 1941. július 3-i rádióbeszédében mondta – minden lehetséges segítséget adjon a fasizmus által leigázott európai népeknek abban a harcban, amelyet szabadságukért és szuverén jogaik helyreállításáért vívtak.

Ezek a feladatok fogalmazódtak meg abban a nyilatkozatban is, amelyet a szovjet küldöttség a szövetségesek 1941. szeptemberi londoni konferenciáján tett. A nyilatkozat kimondta, hogy mindazoknak a népeknek és államoknak, amelyek kénytelenek a hitleri Németország által rájuk kényszerített háborút megvívni, arra kell törekedniük, „hogy minél előbb és határozottan szétverjék az agresszorokat, minden erejüket mozgósítsák és állítsák e feladat minél teljesebb megoldásának szolgálatába”. A dokumentum a továbbiakban szükségesnek tartott olyan háború utáni rendezést, amely megszabadítja a népeket a fasizmustól. „A Szovjetunió – olvasható a nyilatkozatban – védelmezi minden nép jogát az állami függetlenségre és országa területi sérthetetlenségére, olyan társadalmi rend és olyan kormányforma megteremtésére, amelyet országa gazdasági és kulturális felvirágoztatásához célszerűnek és szükségesnek tart.” A szovjet kormány kifejezte azt a meggyőződését, hogy „a hitlerizmus teljes és végleges legyőzésének eredményeként lerakják a nemzetközi együttműködés és a barátság olyan alapjait, amelyek megfelelnek a szabadság-szerető népek szándékainak és eszményeinek”.

Ezeknek a feladatoknak teljesítését nehezítette, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormányának a fasiszta hatalmak

szétzúzásán kívül egyéb céljai is voltak a háborúban. Természetesen ők is arra törekedtek, hogy szétverjék Németországot és szövetségeseit, elhárítsák a német világuralom veszélyét, megvédjék függetlenségüket. A londoni és washingtoni uralkodó körök azonban elsősorban mint imperialista vetélytársukat és a világpiacon veszélyes konkurensüket akarták meggyengíteni Németországot. Az Egyesült Államoknak és Angliának az volt a szándéka, hogy a háborút felhasználja saját befolyásának minél több országra való kiterjesztésére, és a háború utáni világban megteremti az angol-amerikai uralmat.

Ahogy közeledett Németország szétzúzása, ezek az imperialista motívumok egyre erősödtek a nyugati hatalmak politikájában. Churchill, aki 1940 májusától vezette az angol kormányt, arra számított, hogy a háború meggyengíti a szovjet államot, és a hadműveletek befejezése után a Szovjetunió függő helyzetbe kerül majd Angliával és az Egyesült Államokkal. Ezt bizonyítja például Churchillnek 1942. január 8-án Edenhez intézett levele, amelyben ezt írta: „Senki sem láthatja előre, milyenek lesznek a háború végén az erőviszonyok, és hol állnak majd a győztes hadseregek. Valószínűnek látszik azonban, hogy az Egyesült Államok és a brit birodalom nem lesz kimerült gazdaságilag, és fegyverzetét tekintve minden eddiginél erősebb tömb lesz, a Szovjetunióknak pedig sokkal nagyobb szüksége lesz országa helyreállításához a mi segítségünkre, mint amennyire nekünk szükségünk lesz az ő segítségére.”

A harmadik birodalom nyugat-európai és észak-afrikai győzelmei, Franciaország megszállása, Görögország leigázása, Jugoszlávia megszállása, a tengelyhatalmak csapatainak előnyomulása a Balkánon keresztül a közel-keleti olajlelőhelyek felé – mindez olyan nagy veszélyt jelentett a brit imperializmusnak, hogy Hitler angliai híveinek igen nehéz, mondhatni lehetetlen volt megvalósítani azt a régóta szövögetett tervet, hogy lepaktálnak a fasizmussal, közös „hadjáratot indítanak a bolsevizmus ellen”. Hitler és Mussolini túlságosan messzire

ment az agresszivitásban, olyan súlyos csapásokat mért a brit birodalom létfontosságú érdekeire, hogy irreálissá vált a londoni uralkodó körök lepaktálása a harmadik birodalom főkolomposaival.

Hitler bizonyára úgy gondolta, hogy a Szovjetunió megtámadásával feledteti mindazokat a vétkeket, amelyeket a „nyugati demokráciákkal” szemben elkövetett. Ám nagyon elszámította magát. Nem volt többé lehetőség rá, hogy újabb megállapodást kössön a müncheni politika angol híveivel. Az angol kormány már 1941. június 22-én, amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót, kijelentette, hogy fenntartás nélkül támogatja a szovjet nép harcát a Szovjetunió területére betört ellenséggel. Ebben kétségkívül a szovjet diplomácia erőfeszítéseinek is volt szerepük. A szovjet kormány nem ült fel Hitlernek, aki 1940 végén, amikor a szovjet küldöttség Berlinben tárgyalt, azt javasolta, hogy vitassák meg a „brit vagyron” felosztását, s ezzel az volt a célja, hogy összevesztse a Szovjetuniót és Angliát, s megnehezítse a későbbiekben a Németország elleni szovjet–angol közös akciók kibontakozását. A lenini külpolitika következetes alkalmazásával a Szovjetunió elkerülte a nemzetközi elszigetelődést, és előkészítette a feltételeket a nyugati hatalmakkal való együttműködésre a közös ellenség elleni harcban.

*

A berlini szovjet nagykövetség munkatársaiból egy kis csoport, azok, akik 1941 nyarán ott éltek át a háború kezdetét, a Külügyi Népbiztosságon maradt dolgozni. Sokan azok közül, akik a megszállt Európán keresztül hazatértek, bevonultak katonának vagy beálltak népfelkelőnek, mások, akiknek műszaki képzettségük volt, hadiipari üzemekbe kerültek. Nekem azt javasolták, maradjak diplomáciai szolgálatban, s megbíztak, hogy foglalkozzam a hitleri Németország európai szövetségeseinek problémáival. Valamivel később, miután kine-

veztek tanácsosnak, rám bízták a török, az iráni és az afgán referatúra vezetését is. Emellett, minthogy a németen kívül jól beszéltem angolul is, gyakran tolmácsoltam, amikor a kormány és a Külügyi Népbiztosság vezetői az angol, majd az amerikai kormány megbízottaival tárgyaltak. Részt vettem azokon a tárgyalásokon is, amelyeken létrejött a Hitler-ellenes koalíció.

Nem voltam jelen minden találkozón és megbeszélésen. Ezért, amikor a három hatalom harci együttműködésének kialakulásáról szólok, csak részben hagyatkozhatom saját emlékeimre. Egyébként sem célom végigkövetni ennek a folyamatnak minden szakaszát. Elsősorban azokról az eseményekről beszélek, amelyeknek szemtanúja voltam. Természetesen igyekszem megtartani a sorrendiséget a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kapcsolatai fejlődésének ebben a szakaszában, amely a Szovjetunió elleni német támadástól a teheráni konferenciáig terjed. Azokban az esetekben, ahol szükségesnek látszott, továbbá, amikor olyan találkozókról esik szó, amelyeken személyesen nem voltam jelen, a vonatkozó dokumentumokat használok fel (az angol és az amerikai külügyminisztérium publikációit, több angol és amerikai államférfi memoárjait, valamint szovjet levéltári anyagokat).

LONDON PUHATOLÓZÁSA

A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háborút közvetlenül megelőző időszakban igen feszült viszonyban volt Angliával és az Egyesült Államokkal. A Külügyi Népbiztosság természetesen tartotta a kapcsolatot a Moszkvába akkreditált angol és amerikai diplomatákkal. A londoni és a washingtoni szovjet nagykövetség is megőrizte a megfelelő érintkezést az illetékes angol és amerikai szervekkel. Többek között igyekeztek kipuhatolni egymás álláspontját a Németországhoz fűződő viszony távlataival, valamint a harci cselekmények lehetséges alaku-

lásával kapcsolatban. Az angol kormány már 1941 tavaszán, Moszkvában felbocsátotta az első kísérleti léggömböket. Stafford Cripps brit nagykövet április 18-án találkozott A. J. Vinszskijjal, a Szovjetunió külügyi népbiztosának helyettesével, s átnyújtott neki egy emlékiratot, amelyben terjedősen kifejtették elgondolásaikat az angol kormánynak a közeljövőben lehetséges akcióiról. Az emlékiratból érződött, hogy London a Szovjetunió álláspontjától teszi függővé, melyik alternatívát választja. Szerzői nem mulasztották el emlékeztetni arra, hogy Angliában vannak befolyásos erők, amelyek készek lepaktálni Hitlerrel. Az emlékiratban rámutattak: „Nagy-Britanniában bizonyos köröknek kedvére való volna alkut kötni a háború befejezéséről azon a bizonyos német körök által ismételtén javasolt alapon, hogy Nyugat-Európában helyreállítanak a korábbi állapotokat. Németország elé azonban nem gördítenének akadályokat, hogy életterét keleti irányban kiterjessze. Ennek a gondolatnak az Amerikai Egyesült Államokban is lehetnének hívei. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni kell rá, hogy a Szovjetunió területi sérthetetlenségéhez Nagy-Britannia kormányának nem fűződik olyan közvetlen érdeke, mint például Franciaország vagy néhány más nyugat-európai ország sérthetetlenségéhez . . .”

Ebből is látható, hogy a Foreign Office munkatársai, akik az emlékiratot fogalmazták, nevén nevezték a dolgokat. A gondolatokat, amelyeket korábban, mondjuk München idején eltitkoltak, most zavartalanul kifejtették. A brit dokumentum további részében ez állt: „Úgy tűnik, hogy a kelet-európai események alakulásának két változata lehetséges: Hitler kétféleképpen elégítheti ki igényeit – vagy a Szovjetunióval kötött megállapodással, vagy pedig, ha nem tudja biztosítani egy ilyen megállapodás megkötését és teljesítését, erő alkalmazásával, hogy megkísérelje megszerezni azt, amire szüksége van. Ami az első változatot illeti, Nagy-Britannia kormánya kénytelen volna erősíteni blokádját mindenütt, ahol ez lehetségesnek látszik. A második változat esetén kölcsönösek volnának

az érdekeink . . . s ebben az esetben Nagy-Britannia kormánya, saját érdekeit szem előtt tartva, erejéhez mérten igyekezne megakadályozni Hitlert céljai elérésében . . . Ezért minden igyekezetünkkel azon volnánk, hogy segítsük a Szovjetuniót harcában, és segítségünket gazdasági értelemben vagy más gyakorlati módon nyújtanánk, például összehangolt légitevékenységgel . . .”

Az emlékirat végén kifejtették, hogy ha az események a második változat szerint alakulnak, hozzá kellene látni az Anglia és a Szovjetunió közötti kapcsolatok javításához, ami „hasznára lenne mindkét félnek”.

Kérdéses, hogy az emlékiratban említett alku lehetősége London és Berlin között mennyire volt abban az időben reális. Az angol imperializmus vezetői aligha számíthattak rá, hogy Hitler messzemenő követeléseinek teljesítése nélkül hajlandó egyezséget kötni velük. Inkább az látszott valószínűnek, hogy Berlin igényei voltak elfogadhatatlanok a brit uralkodó körök számára, és ha szerettek is volna megegyezni Hitlerrel, háromszor is meg kellett volna gondolniuk, hogy belebocsátkozzanak-e egy ilyen kalandba. Másrészt az 1941. áprilisi moszkvai puhatolózás ténye maga is igen figyelemre méltó. Úgy látszik, Londonban már akkor megértették, hogy a Szovjetunió nélkül a nyugati hatalmak nagyon nehezen tudnának ellenállni Hitlernek. Ezért igyekezett az angol diplomácia ki-puhatolni a talajt a Szovjetunióban.

Cripps azonban semmilyen lehetőséget sem kapott következtetések levonására. Egyébként a hitleri Németország hiteszögő támadása a Szovjetunió ellen hamarosan választ adott a Londont érdeklő kérdésekre: Anglia és a Szovjetunió az arc-vonalnak ugyanazon az oldalán állt.

Amikor a hitleristák betörték a Szovjetunió területére, Cripps nagykövet Londonban tartózkodott. Néhány nap múlva, június 27-én tért vissza Moszkvába egy katonai-gazdasági misszió vezetőjeként.

A Szovjetunió külügyi népbiztosa még aznap fogadta Cripps nagykövetet, aki ünnepélyesen bemutatta neki a misszió minden tagját. A nagykövet felolvasott egy nyilatkozatot, amely kifejezte a megtámadott Szovjetunióval való együttérzést, és amely igen homályos utalásokat tartalmazott a segítségnyújtásra.

Ezután megbeszélésre került sor Cripps nagykövet és a külügyi népbiztos között. A külügyi népbiztos megérdeklődte, hogyan képzei el az angol kormány a brit misszió működését a Szovjetunióban. Cripps azt válaszolta, hogy a katonai misszió tagjainak kapcsolatba kell lépniük szovjet katonai körök képviselőivel. Nyomban hangsúlyozta, hogy a misszió katonai része nem tőle fog függeni. A nagykövet véleménye szerint a gazdasági vonatkozások ügyében A. I. Mikojannal kellene kapcsolatot teremteni. Szembetűnő volt, hogy Cripps a katonai és a gazdasági misszió tárgyalásaival kapcsolatban nem említett semmilyen politikai feltételt.

Szovjet részről megígérték, hogy hamarosan válaszolnak Cripps javaslatára, és kifejezték azt az óhajukat, hogy az angol sajtó ne csapjon nagy hűhót az angol misszió Moszkvába érkezése körül. Cripps megígérte, hogy intézkedik.

Ezután a beszélgetés más témákra terelődött. A nagykövetet többek között arra kérték, tájékoztassa a szovjet vezetőket arról, milyen céllal repült Rudolf Hess Angliába. Cripps azt felelte, hogy Hess korábban kapcsolatban állt nácibarát angol körökkel, ezért úgy gondolta, hogy ezzel a csoporttal megálapodhatnak és békét köthetnek. Cripps biztosra vette, hogy Hitler tudott Hess angliai útjáról.

– Jelenleg Angliában nincs érdeklődés Hess iránt – mond-

ta befejezésül a nagykövet. – Az angol kormány hagyta, hogy különböző kósza hírek terjedjenek el Hessről, s azért nem adott ki nyomban hivatalos nyilatkozatot, hogy bizonytalan-ságban tartsa a német vezéreket . . .

Cripps valójában sokkal többet is közölhetett volna a Hess-ügyről, mert Londonban korántsem fogadták olyan közönyö-sen a náci vezetőt, ahogyan a brit nagykövet megpróbálta be-állítani a dolgot. Ez derül ki többek között Alexander Cado-gannak, az angol külügyminiszter állandó helyettesének nap-lójából, amely nemrég látott napvilágot, és helyénvalónak lá-tom, hogy idézzek belőle néhány részletet, amelyből kiderül, hogy „a führer első helyettesével”, aki váratlanul megjelent Angliában, igen komoly tárgyalások folytak.

„*Vasárnap, 1941. május 11.* Reggel 5.30-kor telefonon a kö-vetkező értesítést kaptam: egy német pilóta leszállt Glasgow közelében és Hamilton herceg után érdeklődött. Az utóbbit ez annyira megrázta, hogy Londonba repül és ma este talál-kozni akar velem. A beszélgetést este 9.15-re tűztem ki. Fél órával később azonban megtudtam, hogy a miniszterelnök a herceg elé küldött a repülőtérré egy embert, hogy vigye el hozzá Chequersbe.

Hétfő, május 12. (13-án írom.) Évek óta vezetek naplót, de soha nem voltam ennyire túlterhelt, mint most. Főként Hess érkezése miatt, aki minden időmet lefoglalja. Egyfolytá-ban 48 órát dolgoztam. Tárgyaltam Anthony Edennel és Ha-milton herceggel, aki megerősítette, hogy ez valóban Hess. Hamilton még a háború előtről ismerte. Úgy döntöttünk, hogy Ivone Kirkpatricket küldjük el, hogy találkozzék Hess-szel. Ő beleegyezett. 1.15 körül találkoztam Kirkpatrickkel, megkapta tőlem a szükséges instrukciókat. 3.15-kor találkozt-am Edennel és Kirkpatrickkel. A herceg 4 órakor érkezett, s az ő repülőgépén 5.30-kor indultak el. 9 órakor a német rá-dió közleményt sugárzott Hessről. Edennel együtt felkerestük a miniszterelnököt, aki már hallott a német közleményről, amely szerint Hess az emberiség javát keresve érkezett Ang-

liába. Ez békeajánlatnak hatott. Nekünk azonban ez nem felel meg, mi valószínűleg azt a vonalat fogjuk követni, hogy Hess úgymond, összeveszett Hitlerrel.

Kedd, május 13. Nagyon nehéz nap, főképp Hess miatt. Beszéltem Kirkpatrickkel, és lediktáltam jelentését a Hess-szel folytatott tárgyalásáról. Ez minden kétséget kizáróan Hess.

Szerda, május 14. Hess továbbra is minden időmet lefoglalja. A miniszterelnök úgy találta, hogy a parlamentben nyilatkoznia kell a Hess-ügyről. A jelenlétemben nagyon lassan diktálta a szöveget. Az első fogalmazvány, véleményem szerint abszolút nem megfelelő. Ismertette azt, amit Hess velünk közölt (a békeajánlatot stb.). De hiszen a németek éppen ezt várták tőlünk. Kijelentettem, hogy amennyiben a miniszterelnök ilyen nyilatkozatot tesz, Hitler megkönnyebbülten fellelegzik. A miniszterelnök nem vette tekintetbe megfontolásaimat. Felvettem a kapcsolatot Edennel, aki mellém állt. Végül a miniszterelnök, teljesen kikelve magából, kijelentette, hogy nem tesz semmilyen nyilatkozatot. Ez volt a lehető legjobb megoldás.

Csütörtök, május 15. A kabinet ülésén, 12 órakor, a miniszterelnök elismerte, hogy a mi álláspontunk a helyes. Később a miniszterelnök felhívott telefonon, és megérdeklődte, megvan-e már a jelentés Kirkpatrick és Hess mai beszélgetéséről. A jelentést csak később kaphattam meg.

Szombat, május 17. Hess ma reggel szerencsésen megérkezett Londonba. Valami úton-módon az egész sajtó tudott róla.

Hétfő, május 19. A miniszterelnök megint azzal a gondolat-foglalkozik, hogy nyilatkozik a Hess-ügyről. Ragaszkodtam hozzá, hogy olvassák fel az egész kabinetnek. Szerencsére mindenki egyöntetűen ellenezte a nyilatkozatot, és úgy gondolom, a miniszterelnök végképp letett róla. Kirkpatrick hozta az újabb jelentést. A miniszterelnök egyetértett velem abban, hogy húzni-halogatni kell a tárgyalásokat Hess-szel, úgy téve, mintha valóban akarnánk vele tárgyalni.

Kedd, június 10. Lord Simonnal tárgyalva Hess papírra

vetette gondolatait, és megmagyarázta, miért jött Angliába . . . Ha Anglia most nem egyezik meg Németországgal, akkor – bármennyire sajnálja is a Führer – elveszett. Ha megegyeznének, akkor Európa német érdekszféra volna, Nagy-Britannia pedig megtarthatná birodalmát. Hess halvány célzást tett arra, hogy küszöbön áll Németország támadása Oroszország ellen . . .”

Az angol vezetésben tehát komoly harc folyt Hess körül. Volt olyan időpont, amikor a brit politikusok hajlandók voltak nyilvánosságra hozni Hess angliai útjának célját: megállapodást kötni az antikommunizmus talaján London és Berlin között, amelynek keretében Hitler vállalja, hogy hadjáratot indít a Szovjetunió ellen.

A nyilatkozat, amelyet Cadogan szerint Churchill akart tenni, új helyzetet teremtett volna az angol–német manőverekhez, Anglia és Németország esetleges megállapodásához. Ám az egész nemzetközi helyzet, az a tény, hogy Anglia már hadiállapotban volt Németországgal, továbbá az angol közvélemény erősödő antifasiszta hangulata nagyon megnehezített volna egy ilyen fordulatot. Churchill tétovázott. Eközben a Szovjetunió elleni német támadás teljesen megváltoztatta a helyzetet. A londoni kormánykörök látták, hogy más távlat nyílik előttük, a Szovjetunióval együttműködve nemcsak elháríthatják az Angliát fenyegető náci veszélyt, hanem vereséget mérhetnek a harmadik birodalomra, amelynek ambíciói komolyan veszélyeztették a brit birodalom érdekeit.

SZOVJET-ANGOL EGYEZMÉNY

A Cripps nagykövet és a Szovjetunió külügyi népbiztosa közötti eszmecserén szóba került az Egyesült Államok álláspontja is. Cripps közölte, hogy egy héttel a Szovjetunió elleni német támadás előtt rávette Churchillt, lépjen kapcsolatba Roosevelttel és vitassa meg vele egy ilyen háború kitörésének

lehetőségét. Cripps bizalmasan közölte, hogy az Amerikából visszatért Winant, az Egyesült Államok londoni nagykövete, valamint Cripps és Churchill fogalmazták azt a beszédet, amelyet a brit miniszterelnök június 22-én mondott el a rádióban, amint híre jött, hogy a németek betörték szovjet területre. Winant nagyon elégedett volt Churchill beszédével, mert szerinte, visszatükrözte Rooseveltnézeteit. Molotov megkérdezte, hogy Hess nem figyelmeztette-e az angolokat a Szovjetunió elleni háború kezdetére. Cripps ezt tagadta, mondván, hogy London más forrásokból értesült róla. Ebben a dologban nehéz hinni a brit nagykövetnek, hiszen Cadogan naplójából látható, hogy lord Simonnal beszélgetve, Hess egészen nyilvánvalóan utalt rá.

Június 27-én este a külügyi népbiztos második alkalommal folytatott eszmecsérét Cripps nagykövettel. A népbiztos közölte, hogy miután jelentést tett a szovjet kormánynak a nagykövet javaslatairól, felmerült a kérdés, a felek milyen mértékű segítséget nyújthatnak egymásnak.

– A brit kormány kész mindent megtenni, hogy kialakítsa az együttműködést a két ország között – felelte Cripps. – Nem látok olyan okot, amely korlátozná a lehetséges gazdasági segítség méreteit, és egyáltalán nem látom a határait annak a segítségnek, amelyre a közös cél eléréséhez a két országnak szüksége van.

Molotov megjegyezte, hogy a kölcsönös segítséget meghatározott politikai alapon kötendő egyezményrel kell alátámasztani. Ezen az alapon elérhető a katonai és politikai közeledés a két ország között. Cripps kitérő választ adott, ezzel értésére adta tárgyaló partnerének, hogy az angol kormány még nem akar politikai egyezményt kötni a Szovjetunióval. Ez a válasz nem elégíthette ki a szovjet felet, amely úgy vélekedett, hogy ebben a helyzetben, amikor a két országnak közös ellensége volt, nemcsak a konkrét, folyó ügyekkel kell törődni, hanem gondolni kell az átfogóbb katonai-politikai együttműködésre. A népbiztos megkérdezte, jól értette-e, hogy az angol

kormány jelen pillanatban csak bizonyos speciális kérdésekben tartja lehetségesnek az együttműködés kialakítását, és nem tartja feladatának a katonai-politikai együttműködést. Cripps azt válaszolta, hogy véleménye szerint most fontosabb elérni a katonai és gazdasági együttműködést, s ez majd megteremti az alapot a politikai együttműködéshez is.

1941. június 29-én Molotov ismét fogadta Cripps nagykövetet. Utalva arra a beszélgetésre, amelyet Londonban I. M. Majszkij szovjet nagykövet folytatott lord Beaverbrookkal, a háborús kabinet tagjával, a népbiztos felvetette azt a problémát, hogy az angol légierőnek fokozni kellene támadásait Németország és általában Nyugat-Európa ellen, valamint a franciaországi partraszállás kérdését. Beaverbrook pontosan ezeknek az akcióknak lehetőségéről beszélt. Cripps már kétségkívül kapott tájékoztatást Majszkij és Beaverbrook találkozásáról, és tudta, mit mondjon, ha ez a kérdés szóba kerül. Gondolkodás nélkül ezt mondta:

– Az angol kormány elvben hajlandó mindent megtenni, hogy segítséget nyújtson a szovjet kormánynak. Az angol flotta azonban nem bonyolódhat bele olyan hadműveletbe, amiről azt sem tudja, mi a lényege. Következésképpen most nem mondhatok semmi határozottat az angol fegyveres erők olyan akcióiról, amelyek megkönnyítenék a helyzetet a szovjet fronton.

Láthatjuk tehát, hogy Churchill és kabinetjének tagjai szavakban minden segítséget megígértek a Szovjetuniónak, a gyakorlatban azonban nem tettek semmilyen konkrét lépést.

1941. június 30-án, amikor a Szovjetunió külügyi népbiztosa találkozott az angol katonai misszió tagjaival, ismét kijelentette, kíváncsi volna, hogy a brit légierő fokozza aktivitását Németország nyugati részén. és Franciaország megszállt területén, valamint szükséges lenne csapatok partra szállítása is a Beaverbrook által említett térségben. Ezúttal Macfarlane tábornok válaszolt, s közölte, hogy az ő feladata minél hamarabb részletes információkat kapni a szovjet csapatok akciói-

ról és terveiről, s akkor majd az angol hadvezetés kidolgozza a megfelelő hadműveleti tervet.

Végül is a szovjet kormánynak sikerült rávennie az angol kormányt olyan megállapodásra, amely nem pusztán technikai jellegű volt. 1941. július 13-án a Kremlben aláírták a Szovjetunió és Anglia kormánya egyezményét a Németország elleni háborúban való együttműködésről. Az okmány jelentőségét hangsúlyozta, hogy aláírásánál szovjet részről jelen volt Sztálin szovjet kormányfő, B. M. Saposnyikov, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, N. G. Kuznyecov tengernagy, haditengerészeti népbiztos és több más hivatalos személy. Angol részről megjelent Cripps nagykövet, a brit nagykövetség több munkatársa, valamint teljes létszámban a brit misszió. Az orosz és angol nyelven megfogalmazott egyezményt a Szovjetunió külügyi népbiztosa és Cripps nagykövet írta alá. Az egyezmény a következőket foglalta magában:

1. Mindkét kormány kötelezettséget vállal, hogy egymásnak megad minden segítséget és támogatást a hitleri Németország ellen folytatott mostani háborúban.

2. Kötelezik magukat továbbá, hogy e háború folyamán csak mindkét fél egyetértésével fognak tárgyalásokat folytatni és fegyverszünetet vagy békeegyezményt kötni.

Ez az egyezmény a Hitler-ellenes koalíció kezdetének tekinthető.

Valóban csak a kezdet volt. Mint láthattuk, az angol fél kelletlenül ment bele, hogy katonai-politikai kötelezettségeket vállaljon. Ennek nagyrészt az volt az oka, hogy brit katonai szakértők és politikusok között az a vélemény dominált, hogy a Szovjetunió nem képes ellenállni a hitleri hadigépezetnek, amely csaknem egész Nyugat-Európa ipari potenciáljára támaszkodik. Londoni katonai szakértők úgy vélekedtek, hogy a Vörös Hadsereg csak öt-hat hétig tudja feltartóztatni a hitlerista hordákat.

HARRY HOPKINS

TÁJÉKOZÓDÓ LÁTOGATÁSA

Az Egyesült Államokban is hasonlóképpen vélekedtek arról, hogy a Szovjetunió mennyi ideig tud ellenállni a hitleri Németországnak. Csupán annyi volt a különbség, hogy a washingtoni katonai szakértők még rövidebb határidőket szabtak. Rooseveltnem nagyon bízott az ilyen prognózisokban, szeretett volna első kézből informálódni, ezért úgy döntött, hogy személyes megbízottjaként Moszkvába küldi Harry Hopkinst. Akkor Hopkins éppen Angliában tartózkodott, és Rooseveltnarra kérte, hogy onnan egyenesen utazzék a Szovjetunióba. Hopkins angol repülőgépen csaknem negyvennyolc óra alatt eljutott Skóciából Arhangelszkba, és július 28-án délután megérkezett Moszkvába.

A Központi repülőtéren, a Leningrádi sugárúton, egy zöldre festett, kis szolgálati épületnél diplomaták és katonák gyűltek össze Hopkins fogadására. A szovjet hivatalos személyiségeken kívül jelen voltak az amerikai és az angol nagykövetség munkatársai, a katonai és a haditengerészeti attasék apparátusához tartozó tisztek. Bár már délután volt, a nap még igen erősen sütött, és a fogadók a terasz ponyvája alá menekültek.

Végül a hangszórókon jelezték a gép érkezését. Mindenki az eget kémlelte, ahonnan már motorzúgás hallatszott. A gép leírt egy kört a repülőtér felett, és ereszkedni kezdett. Kerekei már megérintették a földet, csökkentette sebességét, és enyhén billegve a zöld fűvön odagördült a fogadók csoportjához. Miután a motorokat leállították, kinyílt a gép ajtaja, és gyűrött, túlságosan bő öltönyben megjelent egy magas férfi. Úgy látszott, hogy a vékony nyak nehezen tartja a nagy, kopaszodó fejet. A magas homlok alól okos, átható szemek néztek ránk. Harry Hopkins, Rooseveltnkülönmegbízottja, jó barátja mosolygott. Hopkinsnak az volt a feladata, hogy miután a helyszínen tájékozódott, jelentse Washingtonba, képes-e a Szovjet-

unió ellenállni a hitleri agresszióknak, a szovjet–német fronton folyó háború nem lesz-e a fasiszták újabb villámháborúja. Sok tekintetben attól függött az Egyesült Államok további irányvonala, hogy ez a férfi milyen következtetésekre jut. A Fehér Ház attól függően szándékozott kialakítani politikáját a náci agresszió célpontjává lett Szovjetunióval kapcsolatban, hogy milyen választ ad Hopkins a fenti kérdésekre.

Nyomban azután, hogy a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót, az Egyesült Államok kormánya elítélte ezt az agressziós cselekményt. Rooseveltnél 1941. június 24-i sajtótájékoztatóján rámutatott, hogy mindazok, akik ellenállást tanúsítanak a fasiszta tengelyhatalmakkal szemben, köztük a Szovjetunió, számíthatnak az Egyesült Államok támogatására. De egy dolog a szóbeli nyilatkozat, és más dolog a konkrét lépés. Az Egyesült Államok uralkodó köreiből, akárcsak az angol uralkodó körökben, voltak befolyásos erők, amelyek a háború előtt a Szovjetunió ellen próbálták fordítani a fasiszta agresszorokat. Számolni kellett azzal, hogy ezek az erők ellenézni fogják az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti együttműködés kialakítását, arra fognak törekedni, hogy az egész dolog korlátozódjék az együttérzés kifejezésére, minden módon akadályozni fogják, hogy gyakorlati segítséget nyújtsanak a Vörös Hadseregnek, amely élethalálharcot vívott a fasiszta hordákkal. Rooseveltnél úgy gondolta, hogy ezeknek az erőknek befolyásával, amely egyébként az egész második világháború alatt mindvégig érződött, olyan tapasztalt és tekintélyes politikus következtetéseit állítja szembe, mint Harry Hopkinséit. Beszámolóját moszkvai útjáról részletesen tartalmazzák a külügyminisztérium dokumentumai.

Hopkins, akit két katonatiszt kísért el az útra, több napot töltött Moszkvában. Ezalatt találkozott a szovjet kormány vezetőivel, részletes tájékoztatást kapott a szovjet–német front helyzetéről, tapasztalhatta, hogy a szovjet nép eltökélt szándéka, hogy a győzelemig folytatja a háborút. Ez az eltökéltség nagy hatással volt Hopkinsra.

Moszkvába érkezése napján fogadta őt Sztálin. Hopkins a Fehér Ház számára készített jelentésében a következőképpen ismerteti beszélgetésük tartalmát.

Hopkins közölte, hogy az elnök személyes megbízottjaként érkezett, aki Hitlert az emberiség ellenségének tartja, ezért szeretne segítséget nyújtani a Szovjetuniónak a Németország elleni harcához.

– Küldetése nem diplomáciai jellegű – folytatta Hopkins –, mivel nem kaptam felhatalmazást, hogy bármiféle megállapodást kösssek. Csak azzal bíztak meg, hogy juttassam kifejezésre az elnöknek azt a meggyőződését, miszerint jelenleg a legfontosabb, hogy vereséget mérjünk Hitlerre és a hitlerizmusra. Az elnöknek és az Egyesült Államok kormányának elhatározott szándéka, hogy minden lehetséges segítséget megad a Szovjetuniónak, mégpedig minél gyorsabban.

Ezután Hopkins arról beszélt, milyen szerepe van neki a washingtoni adminisztrációban, s hozzátette, hogy az elmúlt napokban találkozott Londonban Churchill-lel, aki megkérte, tolmácsolja a szovjet kormánynak ugyanazokat az érzéseket, amelyeket az elnök kifejezésre juttatott.

Sztálin válaszában üdvözölte Hopkins látogatását a Szovjetunióban. A hitleri Németországról szólva Sztálin kifejtette azt a gondolatát, hogy az államoknak más országokkal való kapcsolataikban az erkölcsi szabványoknak valamilyen minimumát be kell tartaniuk, máskülönben a nemzetek nem létezhetnek. Németország jelenlegi vezéreinek fogalmuk sincs ezekről a minimális erkölcsi szabványokról, ezért antiszociális erőt képviselnek a világban. Ezek olyan emberek, akik aláírnak egy szerződést, és szemrebbenés nélkül nyomban megszegik. Az államoknak teljesíteniük kell a szerződésekben vállalt kötelezettségeiket, máskülönben nem létezhet nemzetközi társulás.

– Ily módon a nézeteink megegyeznek – mondta befejezősül Sztálin.

Hopkins a továbbiakban a Szovjetuniónak nyújtandó segít-

séget érintette, megjegyezve, hogy ezt a problémát két részre kell bontani. A kérdés egyik része, hogy Oroszország mit kér sürgősen az Egyesült Államoktól, s az Egyesült Államok mit tudna azonnal szállítani. A másik része: tisztázni kell, milyen szükségletei vannak Oroszországnak hosszabb időszakot figyelembe véve.

A szovjet kormányfő egyetértett ezzel, és az azonnali szükségletek közé sorolta a közepes kaliberű légvédelmi ágyúkat a hozzájuk való lőszerrel. Kijelentette, hogy azért éppen közepes kaliberű ágyúk kellenek, mert gyorstüzelők és mozgékonyak. Szükség van továbbá a városok védelméhez nehézgéppuskákra. Jó volna kapni egymillió vagy még több puskát. Hopkinsnak arra a kérdésére, hogy lőszer is kell-e hozzá, Sztálin azt felelte, hogy amennyiben a puskák kalibere azonos a Vörös Hadseregben rendszeresített puskák kaliberével, akkor lőszerre nincs szükség.

A hosszan tartó háború szükségleteiről szólva a szovjet kormányfő először a nagy oktánszámú benzint említette, utána a repülőgépgyártáshoz szükséges alumíniumot. „Adjanak nekünk légelhárító ágyúkat és alumíniumot – jelentette ki Sztálin –, és mi akár három vagy négy évig folytatni tudjuk a háborút.”

A beszélgetésen szóba került amerikai repülőgépek szállítása a Szovjetuniónak. Ezzel kapcsolatban Sztálin megjegyezte, nem ellenzi, hogy az amerikaiak kiképzőket és technikusokat küldjenek, akik megismertetik a szovjet repülőkkal az amerikai gépeket. A Szovjetuniónak, folytatta Sztálin, elsősorban olyan bombázókra van szüksége, amelyek 600–1000 km-es sugárban használhatók, repülési távolságuk 1200–2000 km.

A repülőgépek szállítási útvonaláról szólva Sztálin kifejtette, hogy a Perzsa-öböl térségén keresztül szállítani jelenleg nem nagyon célszerű, mert az iráni vasutak és közutak kapacitása korlátozott. Ezért megfelelőbbnek tetszik az Arhangelszken és Murmanszkon keresztül való szállítás. Hopkins kijelen-

tette, hogy csak nagyon rövid ideig tartózkodhat Moszkvában, mégis szeretne minél többet végezni. Megkérdezte Sztálint, személyesen óhajt-e vele tárgyalni, vagy a részletekről más szovjet megbízottakkal tanácskozzék. Hozzátette, szeretné, ha közvetlenül a kormányfővel folytathatná az eszmecserét, habár tudja, hogy Sztálin nagyon elfoglalt.

– Ön a vendég, ön döntsön – felelte Sztálin. Majd komolyra fordítva a szót közölte, hogy mindaddig, amíg Hopkins Moszkvában tartózkodik, minden nap rendelkezésére áll este 6 és 7 között. Megállapodtak, hogy Hopkins másnap délelőtt 10 órától több találkozón vesz részt a Vörös Hadsereg képviselőivel.

Végezetül Hopkins kijelentette, hangsúlyozni szeretné, milyen nagyra becsüli az Egyesült Államok népe a Vörös Hadsereg nagyszerű ellenállását, és ismételten kifejezte az elnöknek azt az eltökélt szándékát, hogy mindent elkövet, hogy segítse a Szovjetuniót a német hódítók ellen vívott hősi harcában.

Sztálin megkérte Hopkinst, tolmácsolja Rooseveltnak a szovjet kormány köszönetét.

Másnap, miután tárgyalt a Vörös Hadsereg képviselőivel, többek között Jakovlev tábornokkal (aki később tüzérségi marsall lett), Hopkins találkozott Sir Stafford Crippsszel, Anglia moszkvai nagykövetével. Elsősorban Rooseveltnak és Churchill közelségű találkozását vitatták meg a szovjet–német front eseményeinek fényében. Hopkins feljegyzései szerint mindketten helyesnek tartották, hogy az elnök és a miniszterelnök küldjön közös üzenetet Sztálinnak a konferencia végén (ezen a konferencián dolgozták ki az Atlanti Chartát*). Két hét múlva el is küldték az üzenetet. Ez állt benne: „Amikor Harry Hopkins úr Moszkvából való visszatérése után az álta-

* 1941. augusztus 14-én Churchill és Rooseveltnak közös deklarációja a II. világháború utáni béke alapelveiről, melyben elismerték minden nép önkormányzati jogát és lemondtak a területi hódításokról. A nyilatkozathoz a Szovjetunió és 23 más ország is csatlakozott.

la előterjesztett jelentést megvitattuk, felhasználtuk az alkalmat annak a kérdésnek együttes megtárgyalására, hogy miképpen segítheti a mi két országunk a legmegfelelőbb módon az Önök országát abban a nagyszerű ellenállásban, amelyet Önök a náci támadással szemben tanúsítanak.”

Július 31-én délután Harry Hopkins és Steinhardt, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete a Kremlben találkozott a külügyi népbiztossal. Elsősorban a távol-keleti helyzetet vitatták meg. Harry Hopkinsnak az volt a benyomása – ez derül ki a naplójából –, hogy a szovjet fél igyekszik kerülni a bonyodalmakat távol-keleti határainál, lehetőség szerint elodáztatni a konfliktust Japánnal. Egyszersmind Hopkins a beszélgetésből azt a következtetést vonta le, kíváncsian volna, hogy az Egyesült Államok figyelmeztesse Japánt: ha megtámadja a Szovjetuniót, az Egyesült Államok az agresszió áldozatát fogja segíteni.

A FRONT SZÜKSÉGLETEI, A HÁBORÚ KILÁTÁSAI

A szovjet kormányfő este megint fogadta Harry Hopkinst. Három és fél óras eszmecserejükön M. M. Litvinov tolmácsolta.

Hopkins közvetítette Rooseveltnél a kérését, aki szeretett volna első kézből tájékoztatást kapni a szovjet–német fronton folyó hadműveletekről. Sztálin adatokat ismertetett a német és a szovjet hadosztályok számáról, hangsúlyozva, hogy a németek 300 hadosztályt mozgósíthatnak, a szovjet fél viszont 350 hadosztályt tud velük szembeállítani. Ezek a hadosztályok készen állnak majd arra, hogy részt vegyenek az 1942 májusában kezdődő tavaszi hadjáratban. Fontos, hogy minél több hadosztály részt vegyen ütközetekben, legyen kontaktusa az ellenséggel, mert a csapatok így saját tapasztalatukból látják, hogy a németek nem übermenschek, megverhetők. S akkor

ezek a hadosztályok éppoly magabiztosak lesznek, mint a harci repülő az első légiharc után. Minél több tapasztalt katonai egységre van szükség, hogy bevethetők legyenek a jövő tavasszal sorra kerülő ütközetekben. Nagyon nyugtalanítják a németeket a most alakuló partizánosztagok, amelyek a későbbiekben nagy hatással lesznek a háború menetére. Sztálin hozzátette, hogy a németek lebecsülték a Vörös Hadsereg erejét, s bár nagyszámú katonai egységet vetettek be, végül is kénytelenek lesznek védelembe vonulni. Több helyen már most is beássák a nehéz harckocsikat, védelmi vonalat építenek. Körülbelül 50 ilyen állást alakítottak ki. A németeket nyilvánvalóan aggasztja, hogy túlságosan sok egységet kell a szovjet fronton tartaniuk. Nyugaton szinte védtelenül hagyták állásaikat. Ami a szovjet csapatok erkölcsi szellemét illeti, folytatta Sztálin, az igen magasrendű. Az emberek tudatában van, hogy szülőföldjüket, házukat, népüket védik. Ráadásul ismerős terepen mozognak. A németek már rájöttek, tette hozzá Sztálin, hogy Oroszország területén sokkal nehezebben mozognak gépesített csapataik, mint Belgium vagy Franciaország széles útjain. Sztálin a továbbiakban kifejtette, hogy a Vörös Hadsereget meglepetésszerű támadás érte. Ő maga úgy gondolta, hogy Hitler nem fog most támadni. A németek semmilyen követelést nem támasztottak a Szovjetunióval szemben. A szovjet kormány mégis megtett minden szükséges óvintézkedést, igyekezett felkészíteni az országot az esetleges támadásra. Mindazonáltal a váratlan betörés miatt menet közben kellett megszervezni a védelmi vonalat. Jelenleg a Vörös Hadsereg sok helyen ellentámadásokat indít.

Sztálin azt mondta, hogy a nagy szovjet harckocsik sokkal jobb minőségűek, mint a németek, már többször bebizonyították fölényüket. A légierőről szólva elismerte, hogy a németek ütőképes légierővel rendelkeznek, habár sok német repülőgép nem első osztályú. A szovjet pilótáknak nem olyan nehéz feladat megsemmisíteni a német repülőgépeket.

A szovjet kormányfő megemlítette, hogy a fegyvert és lő-

szert gyártó üzemek jelentős része a Szovjetunió európai részén volt. Most sok üzemet keletre telepítenek, ott szervezik meg a folyamatos termelést. Sztálin hangsúlyozta, hogy a németek élelmiszerből, emberből, hadianyagból és üzemanyagból jelentős tartalékokkal rendelkeznek. Véleménye szerint az angolok egyik hibája az volt, hogy lebecsülték az ellenfelet, ő viszont nem akar ebbe a hibába esni. Ezért úgy gondolja, hogy a nagy embertartalékokkal, elegendő élelmiszerrel és üzemanyaggal rendelkező német hadsereg képes végigharcolni a téli hadjáratot a Szovjetunióban, de addigra az arcvonal stabilizálódik.

Hopkins megkérdezte, láttak-e az oroszok a fronton olasz hadosztályokat vagy Franco által küldött önkénteseket, amelyekről hírt adtak a nyugati lapok. Sztálin mosolyogva azt felelte, hogy a szovjet katonák hajlandók szembenézni az olaszokkal vagy a spanyolokkal, akik nem jelentenek különösebb veszélyt. A fő ellenfél a német katona.

Hopkins közölte, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya a közeli hetekben szeretne mindent elkövetni azért, hogy eljuttassa Oroszországnak a szükséges anyagokat. De először is ezeket az anyagokat elő kell állítani, másodszor a szállítás is időbe telik. Ezért aligha volna reális késő ősznél előbb számítani bármire is. Könnyebb terveket készíteni hosszabb időszakra. Ám ahhoz, hogy ezeket a hosszú távú terveket teljesíthesse, az Egyesült Államok kormányának fontos lenne tudnia nemcsak a hadi helyzetről, hanem arról is, hogy Oroszországnak milyen mennyiségű és minőségű fegyverzete van, milyen nyersanyagtartalékokkal és termelési kapacitásokkal rendelkezik. Hopkins hozzátette, hogy az Egyesült Államok és Anglia kormánya aligha kezdi meg nehézfegyverek, például harckocsik, repülőgépek és légvédelmi lövegek szállítását az orosz frontra addig, amíg össze nem ül a három kormány megbízottainak konferenciája, amelyen együtt gondosan tanulmányozzák az egyes frontok hadászati érdekeit, valamint az egyes országok érdekeit. Minthogy jelenleg súlyos

harcok folynak a szovjet–német fronton, folytatta Hopkins, feltehetőleg Sztálin személyesen nem szakíthat időt egy ilyen konferencián való részvételre, amíg a helyzet nem stabilizálódik. Sztálin azt felelte, hogy feltételezése szerint a front legkésőbb október elsejéig stabilizálódik. Hopkins a naplójában azt írja, hogy a szovjet–német fronton akkor kialakult helyzetet figyelembe véve nem tartotta célszerűnek megrendezni az említett konferenciát. Szerette volna elodázní, és csak akkor összehívni, ha már nyilvánvaló a fronton zajló ütközetek kimenetele.

Hopkins tehát, bár nem értett egyet az amerikai hadvezetés pesszimista prognózisaival, amelyek szerint a Vörös Hadsereg nem képes ellenállni a hitlerista hordák nyomásának, abban mégsem volt biztos, hogy a Szovjetuniónak sikerül-e rövid időn belül stabilizálnia a frontot. Ezért foglalt állást a konferencia elhalasztása mellett, mert nem akarta, hogy addig az Egyesült Államok és Anglia pontosan körülírt kötelezettségeket vállaljon. Végül abban állapodtak meg, hogy ezeket a tárgyalásokat október elseje és tizenötödike között tartják meg.

Sztálinnal folytatott megbeszéléseiről készített jelentésében Hopkins egy részt ezzel a felirattal továbbított: „Az elnök kezeihez.” Ebben a következő olvasható: „A katonai helyzet áttekintése után Sztálin közölte, hogy szeretne személyes üzenetet intézni az elnökhöz. Előbb arra gondolt, hogy írásba foglalja, de úgy véli, jobb, ha az én közvetítemmel továbbítja. Sztálin azt mondta, Hitler nagy gyengesége, hogy sok népet legigázott és elnyom, továbbá azt, hogy Hitler kormánya amorális. Sztálinnak meggyőződése, hogy az elnyomott népek, valamint azok a nemzetek, amelyeket még nem hódított meg a fasiszta Németország, buzdítást és erkölcsi támogatást várnak Hitler-ellenes harcukhoz és ellenállásukhoz. Ezért fontos volna, hogy az Egyesült Államok szilárdan szembehelyezkedjék Hitlerrel. Sztálin véleménye szerint a dolgok elkerülhetetlenül odáig fejlődnek, hogy az Egyesült Államok katonai konfliktusba kerül Hitlerrel. Az Egyesült Államok hadba lépése súlyos erkölcsi

csapást mérne Hitlerre, s végül is vereségéhez vezetne. Sztálin kijelentette, hogy meggyőződése szerint a háború súlyos lesz, és minden jel szerint hosszan tartó. Ha az Egyesült Államok hadba lép, az amerikai nép feltehetően ragaszkodni fog ahhoz, hogy hadserege a harcmezőn szálljon szembe a német katonákkal, és ő szeretné rajtam keresztül tolmácsolni az elnöknek, hogy üdvözlőné az amerikai csapatokat bármelyik fronton.”

Hopkins megígérte, továbbítja az üzenetet Roosevelthez, de megjegyezte, hogy az ő küldetése kizárólag a szállításokkal kapcsolatos kérdésekre korlátozódik, ezért nem tárgyalhat az Egyesült Államok hadba lépéséről, ami voltaképpen magától Hitlertől függ, attól, hogy mennyire sérti az Egyesült Államok közvetlen érdekeit.

Hopkins a Kremlben tartott megbeszéléseiről azt jegyezte fel naplójában, hogy véleménye szerint moszkvai útja és megbeszélése a szovjet kormányfővel fordulópont azokban a kapcsolatokban, amelyek a háború alatt egyfelől Anglia és az Egyesült Államok, másfelől a Szovjetunió között kialakultak. „Most már az angol–amerikai számítások nem épülhetnek többé Oroszország gyors összeomlásának lehetőségére – írta. – Ezután az egész problémát teljesen másként kell kezelni.”

Moszkvából való elutazása előtt, július 31-én Hopkins sajtóértekezletet tartott, amelyen kijelentette, hogy a szovjet vezetőkkel találkozva megvitatták a Szovjetunió helyzetét a Németország elleni háborúval kapcsolatban, s Roosevelttel megbeszéléséből közölte Sztálinnal:

– Aki Hitler ellen harcol, az áll ebben a konfliktusban a jó oldalon... Az Egyesült Államoknak szándékában áll segítséget nyújtani ennek az oldalnak.

– Közöltem Sztálinnal – folytatta Hopkins –, hogy nagy csodálattal figyeljük a Szovjetunió önvédelmi harcát...

A szovjet kormányfő megkérte Hopkinst, tolmácsolja háláját az elnöknek a felajánlott segítségért, és hangsúlyozta, hogy az elnök és az amerikai nép számíthat a szovjet népre, amely

döntő szerepet fog játszani a hitleri Németország szétzúzásában.

Harry Hopkins nagyon jó benyomásokkal távozott a Szovjetunióból. Washingtoni katonai szakértőkkel ellentétben Hopkins arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió nemcsak arra képes, hogy feltartóztassa az ellenséget, hanem arra is, hogy később komoly csapásokat mérjen rá. Az a jelentés, amelyet Hopkins az Egyesült Államok kormánya és az elnök elé terjesztett, nagy hatással volt a Roosevel-adminisztráció további irányvonalának kialakítására, amelynek értelmében az Egyesült Államok segítséget nyújtott a Szovjetuniónak a fasiszta agresszió elleni harchoz.

Hopkins látogatása lehetővé tette az amerikai kormány számára, hogy gyakorlati lépéseket tegyen. A konkrét segítségnyújtás, a szállítás azonban nem azonnal indult meg. Igaz, abban az időben, figyelembe véve az óriási távolságokat, továbbá az Atlanti-óceánon, az Északi-tengeren és az európai földrészen folyó hadműveleteket, a szállítások megszervezése nem volt könnyű dolog. Ám az előkészületek túlságosan sok időt vettek igénybe, elsősorban azért, mert a nyugati hatalmak uralkodó körei még mindig tétozáztak. Azt lesték, hogyan alakulnak az események a szovjet-német fronton. Még mindig nem teljesen bíztak abban, hogy a szovjet nép képes szembeállni a hitlerista agresszióval.

Ilyen körülmények között Harry Hopkins moszkvai látogatása, józan helyzetelemzése pozitív szerepet játszott. Elősegítette, hogy végső soron kedvező irányba forduljanak a Hitler-ellenes koalíció létrehozásával kapcsolatos események.

Ebben szerepe volt annak a szovjet katonai szakértőkből álló küldöttségnek is, amely F. I. Golikov tábornok, későbbi marsall vezetésével nagy munkát végzett Angliában és az Egyesült Államokban.

A szovjet katonai küldöttség 1941. július elején indult el Angliába. F. I. Golikov tábornok vezette, tagja volt N. M. Harlamov tengernagy, N. N. Pugacsov ezredes, V. M. Dragun ezredes, A. F. Szizov őrnagy, P. I. Baranov másodosztályú hadmérnök. Londonban csatlakozott a küldöttséghez J. A. Szkljarov ezredes, szovjet katonai attasé, valamint helyettese, B. F. Svecov őrnagy. Golikov tábornok akkor a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének helyettese volt. A küldöttség elutazása előtt Golikov találkozott V. M. Molotov külügyi népbiztossal, B. M. Saposnyikovval, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökével, Sz. K. Tyimosenko honvédelmi biztossal, A. I. Mikojan külkereskedelmi népbiztossal. Nem sokkal az elutazás előtt fogadta Golikovot Sztálin, az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke. Így a küldöttség részletes instrukciókat kapott.

F. I. Golikov marsall visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy elsősorban arról volt szó, hogy az angol kormánnyal megállapodjanak a közös ellenséggel szembeni együttes akciókról. A küldöttségnek a következő akciók fokozatos végrehajtásának kérdését kellett felvetnie:

1. sz. *akció*. Az angolokkal közös front kialakítása Európa északi részén. Erre a frontra az angolok küldhetnének haditengerészetet, légierőt és néhány gyalogoshadosztályt. A szovjet kormány célszerűnek tartotta, hogy a szövetségese a közeljövőben foglalják el a Spitzbergákat és a Medve-szigeteket, hogy biztosítsák a tengeri összeköttetést a Szovjetunió és Anglia, valamint a Szovjetunió és az Egyesült Államok között.

2. sz. *akció*. Jelentős létszámú angol csapatok partraszállása Franciaország északi részén. A szovjet kormány megbízta a katonai küldöttséget, hogy ennek a pontnak megvitatásakor közölje az angol kormánnyal: a szovjet kormány különösen fontosnak tartja „a franciaországi akció” végrehajtását, vagy-

is angol csapatok partraszállását francia területen, ha nem azonnal, legalább egy hónap múlva.

3. sz. *akció.* Az angol csapatok balkáni harci cselekményei. A határidőket és a kijelölt erőket tekintve ez az akció másodrendű fontosságú.

Sztálin megbízta Golikov tábornokot, mint a küldöttség vezetőjét, közölje a brit szövetségesekkel: a Szovjetunió a vég-sőkig fog küzdeni, a német fasiszta területrablók nem törik meg a szovjet nép ellenállását. A Vörös Hadseregnek azonban szüksége van arra, hogy hatékony, reális segítséget adjanak a szövetségesek, elsősorban úgy, hogy Nyugaton megindítják a hadműveleteket Németország ellen, valamint hadianyagokat szállítanak.

A Foreign Office-ban megtartott első ülésen, amelyen részt vett Anthony Eden külügyminiszter és Cadogan, a külügyminiszter helyettese, Golikov kijelentette, hogy a Szovjetunió kész a teljes győzelemig folytatni a háborút a fasiszta Németország ellen. Egyszersmind hangsúlyozta a szövetségesek által nyújtandó maximális segítség jelentőségét, amelynek egyik formája Anglia és a Szovjetunió közös katonai akciói Európa északi részén és a sarkvidéken. A legfontosabb azonban, hangsúlyozta Golikov, az európai második front megnyitása, jelentős létszámú angol csapatok partraszállása Franciaországban.

Eden azonban nem foglalkozott a dolog lényegével, hanem azt ajánlotta, hogy a küldöttség vitasson meg minden kérdést az angol fegyveres erők vezérkari főnökeivel. A tárgyalásokat a küldöttség Dill tábornokkal, az angol fegyveres erők vezérkari főnökével, Portallal, a légierők marsalljával, a légierő vezérkari főnökével, Pound tengernaggyal, a haditengerészet vezérkari főnökével folytatta.

Az angolok nyilvánvalóan nem akartak semmilyen megá-lapodásra jutni, nem bíztak a szovjet nép harcának sikerében. Ezért az angol fegyveres erők és a Vörös Hadsereg közötti együttműködés kérdését az angol katonai vezetők elsősorban

saját katonai terveik szemszögéből nézték, amelyek arra szorítottak, hogy megakadályozzák a hadműveletek áttérjedését Európán túlra. A szovjet katonai küldöttség állhatatos munkájának eredményeként a brit kormány 1941. július végén végül is úgy határozott, hogy átenged a Szovjetuniónak 200 darabot a „Tomahawk” típusú vadászgépekből, amelyeket az Egyesült Államok szállított Angliának. Ezekből 140 darab már Angliában volt, 60 pedig még az Egyesült Államokban. A szovjet küldöttség azt szerette volna elérni, hogy az angol kormány adja át a Kairóban levő 700 darab Tomahawk típusú vadászgépet is, az angolok azonban erre nem voltak hajlandók, arra hivatkoztak, hogy kevés az angol harci repülőgép a Közel-Keleten.

Július közepén Golikov tábornokot visszarendelték Moszkvába, ahol utasítást kapott, hogy menjen az Egyesült Államokba. Mielőtt útnak indult, ismét fogadta őt Sztálin. Beszélgetésükön szóba kerültek katonai-politikai jellegű kérdések, továbbá megtárgyalták, milyen fegyvereket és hadianyagokat kell beszerezni az Egyesült Államokból. Fontos kérdés volt továbbá, hogy amennyiben szükség lenne rá, az Egyesült Államok nyújtson kölcsönt a Szovjetuniónak.

A szovjet katonai küldöttség tárgyalásai az Egyesült Államokban nem voltak könnyűek. Nehezítette a dolgot, hogy London minden módon igyekezett akadályozni a pozitív döntéseket. Az angolok attól tartottak, hogy amennyiben az Egyesült Államok vállalja a Szovjetuniónak szükséges hadianyagok szállítását, ezt Anglia sínyli meg, mert az Egyesült Államok neki fog kevesebbet szállítani. Golikov tábornok, valamint Umanszkij, washingtoni szovjet nagykövet kénytelen volt jelentést tenni a szovjet kormánynak azokról az akadályokról, amelyekbe a szovjet küldöttség az Egyesült Államok hadügyminisztériumának és külügyminisztériumának képviselőivel folytatott tárgyalásokon ütközött.

Bizonyos értelemben pozitív hatása volt annak a megbeszélésnek, amelyet Golikov tábornok július 31-én Roosevel

elnökkel folytatott, előmozdította a katonai szállításokról folytatott tárgyalásokat.

Egészeben véve a szovjet katonai küldöttség nagy, hasznos munkát végzett Angliában és az Egyesült Államokban, elősegítette a szövetségesek közötti kapcsolatok kibontakozását és további fejlődését.

EGY ESTE A METROPOL-SZÁLLÓBAN

A Külügyi Népbiztosságnak azokat a külföldről hazatért munkatársait, akiknek nem volt lakásuk Moszkvában, külföldi követségek üresen maradt épületeiben helyezték el. Ezek olyan országok képviselői voltak, amelyek szövetkeztek a hitleri Németországgal, valamint olyan államoké, amelyeket a tengelyhatalmak megszálltak. Nekem és több más kollégámnak az Osztrovszkij utcában álló egyik villában jelöltek ki egy-egy szobát. Ez a villa azelőtt az egyik skandináv állam nagykövetségének adott otthont. Az egykori lakók elszállították saját bútoraikat. Az üres lakásba népbiztosságunk gazdasági osztályától kaptunk összezsukható vaságyakat és kiselejtezett irodabútorokat. Ezek most nagyon megfeleltek arra, hogy bebútorozzák velük a népbiztosság munkatársai számára lakásul kijelölt épületeket.

Nemigen tartózkodtunk azonban otthon, ezekben a szobákban éppen csak aludtunk. Reggel siettünk a munkahelyünkre, este hét tájban tértünk haza rövid pihenőre. Aztán, sok esetben, ahogy a körülmények ezt megkívánták, este kilenckor vagy tizenegykor visszatértünk a népbiztosságra, és ott maradtunk reggel ötig. Sokszor így ment ez nap mint nap. És ugyanúgy, mint a háború után még néhány évig, az állami intézmények többségében szokásban volt az éjjel-nappali munka, mert ez volt Sztálin szokása, és mindenki hozzá igazodott. Később, amikor a népbiztos mellé osztottak be és a Kremlben levő titkárságán dolgoztam, gyakran kerestek bennünket telefonon

különböző hivatalok vezetői, akik nem merték zavarni Sztálin titkárait, s reggel felé tőlünk érdeklődtek, pihenni tért-e a főnökünk. Molotov ugyanis mindvégig a szobájában maradt, amíg Sztálin dolgozott.

1941 egyik augusztusi estéjén bementem a Metropol-szálló éttermébe vacsorázni. Sokan voltak, többségükben katonák. Zenekar játszott, néhány pár táncolt. Már éppen vissza akartam fordulni, mert nem találtam üres helyet, amikor valaki megszólított az egyik asztaltól, amelynél hárman ültek. Egyiküket rögtön megismertem. Valentyin Petrovics Szeleckij volt, régi jó ismerősöm. A másik kettőt – egyenruhában voltak – mintha soha nem láttam volna, de később kiderült, hogy a háború kitörése után együtt jöttünk haza Németországból. Ők másik szerelvényen voltak, amelyen azok utaztak, akik nem tartoztak a nagykövetség személyzetéhez, hanem más ügyekben küldték őket a birodalomba, illetve a nácik által megszállt országokba.

Eszembe jutott, hogy Nišben, ebben a jugoszláv városban találkoztunk, ahol mindkét szerelvény több napig állt, s ahol a hitlerista hatóságok Koroljov konzulnak és nekem engedélyezték, hogy meglátogassuk a másik szerelvényen utazó internált szovjet állampolgárokat.

Odaültem az asztalukhoz, vacsorát rendeltem. Nyomban élénk beszélgetés kezdődött, természetesen arról, ami akkor mindenkit leginkább érdekelt, a katonai helyzetről. A két katonatiszt nemrég érkezett Moszkvába néhány napra a délnyugati frontról, ahol súlyos harcoknak voltak szemtanúi. A területablóknak több helyen sikerült elérniük a Dnyepert, veszélybe került Kijev. Az ellenség azonban nagy árat fizetett az előnyomulásért, óriási veszteségei voltak. Természetesen eszünkbe jutott, milyen nehéz a sorsuk azoknak, akik a náci megszállás alá kerültek. Mi, akik Németországban dolgoztunk, többször tapasztaltuk, hogy a hitleristák betegesen gyűlölik a szovjet embereket, a kommunistákat. Milyen szörnyűségeket követtek el a betolakodók a megszállt területeken!

Egy időben Szeleckijjel együtt a németországi szovjet kereskedelmi képviselőten dolgoztam. 1940-ben több hónapig Essenben, a Krupp-cégnél azokat a gépeket vettük át, amelyeket hazánk a szovjet-német gazdasági egyezmény értelmében vásárolt. Vasárnaponként gyakran kirándultunk a város környékére.

Így tettünk ebben az évben is, amikor a május elsejei ünnep (amelyet Hitler demagóg céllal munkaszüneti napnak nyilvánított) miatt 2-3 munkaszüneti napunk volt. Elhatároztuk, hogy kellemesen töltjük el, kirándulást teszünk a Rajna-vidéken. Vonattal elmentünk Rüdeshaimig, onnan a szőlőskerteken keresztül gyalog átmentünk Bad Godesbergbe, ahova késő este érkeztünk meg. Amikor az utat elterveztük, úgy gondoltuk, hogy a Dresden Hotelban szállunk meg, ahol a müncheni alku előkészítésekor Hitler és Mussolini találkozott nyugati partnereivel.

Nagy meglepetésünkre a szálló előcsarnoka tele volt SS-tisztekkel. Odamentünk a pulthoz, felmutattuk útlevelünket. Megkérdeztem, kaphatunk-e két szobát egy éjszakára. Mielőtt a portás válaszolhatott volna, megállt a hátam mögött valamilyen magas rangú SS-tiszt.

– Kik ezek? – kérdezte gorombán.

A portás zavartan átnyújtotta neki sarló-kalapácsos útlevelünket. Az SS dühös pillantást vetett rájuk, s anélkül, hogy felénk fordult volna, rikácsolva utasította a portást:

– Semmi keresnivalójuk itt... Hordják el magukat... Szoba nincs! – Az útlevelünket ledobta a pultra.

Odafordultam hozzá, és nyugodtan így szóltam:

– Lehetne udvariasabb. Úgy látszik, elfelejtette, hogy országaink között normális kapcsolatok vannak...

Az SS rövid nyaka vörös lett. Azt hittem, nekem ugrik. De uralkodott magán, és csak ezt sziszegte:

– Hamarosan megtudják, milyenek a kapcsolataink, majd mi megmutatjuk...

Sarkon fordult és elment.

A portás bocsánatkérő hangon magyarázni kezdte, hogy Godesbergben éppen valamilyen SS-egység tartja összejöveteletét, s ezért minden szoba foglalt. De nyomban megadta egy magánház címét, ahol van kiadó szoba. Ott is töltöttük az éjszakát.

Reggel, miután megreggeliztünk egy kis kávéházban, a Rajna dimbes-dombos partján kószáltunk. Derűs, napfényes idő volt, nyugodt csönd vett körül bennünket. Hirtelen az erdő ünnepélyes csöndjét hangos kiáltások törték meg: egy csoport katona közeledett felénk. Két nő is volt velük. Valamennyien tökrészegek. Az egyik katona menet közben üvegből ivott, a sör lecsorgott az állára és a zubbonyára. Az egyik nő vihogva bökölte a katona mellét. Kitértünk előlük. Szeleckij utánuk nézett, és komoran kérdezte:

– Lehetséges, hogy ez a részeg banda betör a mi hazánkba?

Nem gondoltuk akkor, hogy ez olyan hamar megtörténik.

Most, a Metropol asztalánál felidéztek ezt a kirándulást és a többi németországi megfigyelésünket, amelyek a népünkre váró súlyos megpróbáltatások előérzetét keltették bennünk.

Amikor távoztunk a Metropolból, asztaltársaim siettek a dolguk után, nekem még több mint egy óra szabad időm maradt. Csöndes, holdfényes, meleg éjszaka volt; úgy döntöttem, hogy sétálok egy kicsit. Többször megállítottak a járőrök, ellenőrizték az irataimat. Ez volt az egyetlen dolog, ami arra emlékeztetett, milyen nehéz időket él át hazánk. Egyébként olyan érzése volt az embernek, hogy Moszkva csöndes, zavartalan álomba merült. Az elsötétített ablakokon ugyanis nem szűrődött ki fény. Az utcák sötétek és teljesen kihaltak voltak, a házak sötét tömbökként rajzolódtak a holdfényes égboltra. Ez a békés csönd azonban csalóka volt. Valahol arra, nyugat felé egy pillanatra sem halkult az elkeseredett csaták zaja, itt Moszkvában pedig, az elsötétített ablakok mögött éjjel-nappal dolgoztak az emberek, minden erejüket megfeszítve segítették a közös ügyet, az ádáz ellenség legyőzését.

AZ IRÁNI PROBLÉMA

A fiatal szovjet köztársaság kezdettől fogva a jószomszédságon, a barátságon és az egyenjogú együttműködésen alapuló kapcsolatokat alakított ki Iránnal. A háború azonban komplikáltta tette ezeket a kapcsolatokat. A két ország viszonya időnként eléggé kiéleződött. A szovjet kormány minden tőle telhetőt elkövetett, hogy normalizálja a helyzetet, erőfeszítéseket tett, hogy Irán uralkodó köreit visszatartsa az elhamarkodott lépésektől, amelyekre a hitlerista ügynökök ösztököltek, akik Teheránban is működtek. Fontos volt, hogy Irán semleges maradjon. Véleményem szerint az Iránnal kapcsolatos közös álláspont kidolgozása volt az első gyakorlati próbatétele a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok együttműködési mechanizmusának.

Irán baráti semlegessége fontos szerepet játszhatott a fasiszta agresszorok elleni harcban. Valóban, Finnország hadba lépése a hitleri Németország oldalán, Norvégia és a Spitzbergák elfoglalása nagyon megnehezítette a Szovjetunió északi kikötőibe vezető vízi utak használatát. Noha Angliának erős flottája volt, nem mindig biztosította a Barents-tengerig közlekedő hajókaravánok megfelelő védelmét. Ezért Irán, az egész évben hajózható Perzsa-öböllel és az országot észak-déli irányban átszelő vasútvonallal fontos kisegítő útvonallá vál-

hatott, amelyen eljuthattak a fegyver-, gép- és élelmiszer-szállítmányok a Szovjetunióba.

A szövetségeseeknek az volt a feladatuk, hogy közös erővel rendezzék az iráni problémát. Ehhez azonban előbb közös álláspontot kellett kialakítani, ami azok között a körülmények között cseppet sem volt egyszerű. Irán problémája volt talán az első olyan nemzetközi természetű kérdés, amelyben a Hitler-ellenes koalíció résztvevői az alapállás különbözősége ellenére megállapodhattak.

A múltban, még jóval azelőtt, hogy Teheránban tragikus körülmények között életét vesztette Gribojedov orosz követ, amiben eléggé el nem ítélnél szerepe volt a Brit Kelet-Indiai Társaságnak, Irán az angol-orosz ellentéteknek igen érzékeny csomópontja volt. Az angol-orosz megállapodások, amelyeket egyes esetekben sikerült elérni ebben a térségben, nem voltak tartósak. A teheráni brit megbízottak állandóan oroszellenes, az Októberi Forradalom után pedig szovjetellenes intrikákat szöttek. Amikor Lenin kezdeményezésére baráti kapcsolatok alakultak ki a szovjetek országa és Irán között, Londonban ezt a fejleményt gyanakvással és ellenséges érzelmekkel fogadták. Az a veszély pedig, amely a hitlerista agresszió következtében fenyegette Angliát, arra készítette a londoni politikusokat, hogy józanabb álláspontra helyezkedjenek. Így vált lehetővé a szovjet-angol együttműködés Irán vonatkozásában.

A teheráni hatóságokat többször próbálták rávenni, hogy tegyenek határozott intézkedéseket a hitlerista ügynökség aknamunkája ellen, de ezek a próbálkozások eredménytelenek maradtak. Ekkor elhatározták, hogy szovjet és angol csapatokat vezényelnek az országba. A Szovjetunió ezt az önvédelmi akciót az 1921-ben kötött szovjet-iráni szerződés 6. cikkelyével összhangban hajtotta végre. A szovjet csapatok az ország északi vidékét, az angolok a délnyugati vidékét szállták meg.

Washingtonnal viszont hosszú ideig nem sikerült megtalálni a közös nyelvet. Emlékszem, hogy abban az időben Steinhardt

amerikai nagykövet gyakori vendég volt a Kuznyeckij moszton levő Külügyi Népbiztosságon. Újra és újra hosszú fejtegetésekbe bocsátkozott arról, hogy Iránnal szemben nem szabad kemény eszközökhöz nyúlni, hanem rá kell beszélni az idős Reza sahot, hogy vessen véget a hitlerista ügynökök tevékenységének és teremtsen szorosabb kapcsolatot a szövetségesekkel. Így megoldható lesz minden egyéb kérdés is, többek között a szállítás a Perzsa-öböltől a szovjet határig.

Szovjet hivatalos személyek megmagyarázták az amerikai nagykövetnek, hogy a dolog sokkal bonyolultabb, mint amilyennek Washington látja. Az iráni uralkodó körök együttműködése a fasiszta hatalmakkal, különösen Németországgal, túlságosan szoros lett. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az öreg Reza sah rokonszenvezett Hitlerrel. Ráadásul a szállítás megszervezése sokkal nehezebbnek bizonyult, mint amilyennek látszott. A transziráni vasút alapos korszerűsítésre szorult, helyenként a pályát át kellett alakítani, megerősíteni, új vágányokat építeni, bővíteni kellett állomásokat, fűtőházakat, lényegesen növelni a kocsiparkot stb. Végül nagyon fontos volt megszervezni a vasút és a szállítmányok őrzését. A vasútvonal több helyen elhagyatott, lakatlan vidékeken húzódott, hegyek és szakadékok között, olyan országrészekben, amelyeket gyakorlatilag a központi kormánnyal szemben álló törzsek ellenőriztek. A törzsek vezetői közül többet megfizetett a hitlerista kémiszolgálat, s ezek az emberek a német ügynökök megbízásából szabotázscelemekényeket követhettek el, támadásokat intézhettek a vasút ellen, különösen akkor, ha sűrűn áthaladnak rajta a katonai szállítmányok. A központi iráni hatóságok még akkor sem tudták volna biztosítani a szállítmányok zavartalan áthaladását, ha akarták volna.

Washington végül is nem ellenezte a Szovjetunió és Anglia közös iráni akcióját.

Azután, hogy a szovjet és az angol csapatok bevonultak Iránba, a szovjet kormány feje ezt írta Churchillnek: „Az iráni ügy valóban nem végződött rosszul. A brit és a szovjet csa-

patok együttes akciója már eleve eldöntötte a dolgot. A jövőben is így lesz, ha csapataink együttesen lépnek fel. De Irán csak epizód. A háború sorsa természetesen nem Iránban dől el." Arra célzott, hogy minél előbb meg kell nyitni Franciaországban a második frontot.

A HITLERISTA ÜGYNÖKÖK AKCIÓI

Néhány héttel a csapatok bevonulása előtt megkezdődött ennek az akciónak diplomáciai előkészítése. Mohammed Szajedet, Irán moszkvai nagykövetét gyakran bekérették a Külügyi Népbiztosságra, s felhívták a figyelmét az Iránban működő német ügynöki hálózat aknamunkájára. Amennyire most megítélhetem, Szajed nagykövet józan nézeteket vallott. Úgy vélem, el kell hinnünk neki, hogy életcéljának tekintette az iráni-szovjet barátság fejlesztését. Ámde mint diplomata, mint a teheráni kormány képviselője természetesen köteles volt az utasításokat teljesíteni, azoknak pedig az volt a lényegük, hogy tagadjon mindent, győzze meg a szovjet megbízottakat, semmi okuk aggódni az iráni helyzet miatt.

Szajed sok esztendő-t töltött a Szovjetunióban, kitűnően beszélt oroszul (Pétervárott járt egyetemre), és számolt az iráni politikai helyzetből származó veszéllyel. Őt kétségkívül igen aggasztotta Irán és a Szovjetunió között keletkezett feszültség. És amikor hazája kormányának lojális képviselőjeként továbbította a Teheránból kapott felvilágosításokat, okos szeme mintha azt mondta volna, hogy nagyon is tisztában van ezeknek a cseppet sem meggyőző magyarázatoknak értékével.

Hitler, meghirdetve a német faj világuralmának fantazmagóriáját, úgy tervezte, hogy a Szovjetunió leigázása után meghódítja a Kaukázustól délre fekvő országokat is. Ezért jó előre beépítette ügynökeit Iránba. Miután a fasiszták megtámadták a Szovjetuniót, az ügynöki hálózat aktivizálódott. Egyre arcátlanabb nyíltsággal működött, noha az iráni kormány már

1941. június 26-án, vagyis négy nappal azután, hogy Hitler megtámadta a Szovjetuniót, kötelezettséget vállalt a „teljes semlegességre”.

A szovjet kormány három ízben – 1941. június 26-án, július 19-én és augusztus 16-án – felhívta az iráni kormány figyelmét arra, milyen veszélyt jelent a hitlerista ügynökök aknamunkája. Az iráni fél nem vette figyelembe Moszkva figyelmeztetéseit. A szovjet kormány nem tehetett mást, mint az 1921-es szovjet–iráni szerződésben lefektetett intézkedésekhez folyamodott. Az 1941. augusztus 25-én Iránhoz intézett szovjet jegyzékben ez állt: „Az utóbbi időben, főként azóta, hogy a hitleri Németország hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, Irán területén fenyegető méreteket öltött a fasiszta-német összeesküvő csoportoknak a Szovjetunióval és Iránnal szembeni ellenséges tevékenysége. A több mint 50 iráni hivatalba befurakodott és fontos tisztséget betöltő német ügynökök zavarásokat akarnak kelteni Iránban, hogy megzavarják az iráni nép békés életét, Iránt a Szovjetunió ellen hangolják, berántásák a Szovjetunió elleni háborúba.”

A német birodalom ügynökei, folytatódott a jegyzék, diverziós és terrorista csoportokat szerveztek azzal a céllal, hogy átdobják őket a szovjet Azerbajdzsánba és Türkmenisztánba, valamint azzal a céllal, hogy Iránban katonai puccsot készítsenek elő.

A náci ügynökök a teheráni német nagykövetség irányításával több iráni határmenti ponton fegyveres bandákat hoztak létre, hogy átdobják őket Bakuba és más fontos szovjet határmenti helyekre, ahol szabotázscelemekényeket kell elkövetniük. A német ügynököknek Irán sok vidékén voltak fegyverraktáraik. Az ország északi részében, Mianeh környékén például több mint 50 tonna robbanóanyagot tároltak.

Teherán környékén folyt az ügynökök katonai kiképzése. Mérnöknek és technikusnak álcázva több tucat német hírszerző szivárgott be iráni hadiüzemekbe. Különösen nagy szerepet játszott közöttük az SS embere, Ortel, aki a Friedrich Krupp-

céget képviselte Iránban, von Radanovits, az ismert kém, a Siemens-cég képviselőjének igazgatója, valamint annak helyettese és Wolff, a Pehleviben működő Iránexpressz-iroda alkalmazottja, aki egyben az Irán északi részén és a Kaszpi-tenger partvidékén működő német hírszerzők vezetője volt. „Ezek a német ügynökök – mutatott rá a szovjet jegyzék – bűnös tevékenységükben a legdurvábban és legarcátlanabban semmibe veszik Irán szuverenitását, Irán területét a Szovjetunió elleni katonai támadás előkészítésére használják fel.”

A továbbiakban a szovjet jegyzék megállapította, hogy „az említett körülmények folytán Iránban kialakult helyzet rendkívül veszélyes. Ez megköveteli a Szovjetuniótól, hogy haladéktalanul tegye meg azokat az intézkedéseket, amelyeket nemcsak joga, de kötelessége is megtenni önvédelmi céllal, teljes összhangban az 1921. évi szerződés 6. cikkelyével.”

1941. augusztus 25-i jegyzékében a szovjet kormány azt is megmagyarázta, hogy ezek az intézkedések semmiképpen sem az iráni nép ellen irányulnak. „A szovjet kormány – hangsúlyozta a jegyzék – nem óhajtja csorbítani Irán területi épségét és állami függetlenségét. A szovjet kormány katonai intézkedései kizárólag azon veszély ellen irányulnak, amelyet a németek iráni ellenséges tevékenysége okozott. Amint ez a veszély, amely Irán és a Szovjetunió érdekeit fenyegeti, elmúlik, a szovjet kormány, teljesítve az 1921. évi szovjet–iráni szerződésben vállalt kötelezettségeit, haladéktalanul kivonja a szovjet csapatokat Irán területéről.”

SZERZŐDÉS IRÁNNAL

A szovjet és az angol csapatok bevonulása után megváltozott a helyzet Iránban. Sikerült megghiúsítani az Iránnal és általában a Közel- és Közép-Kelettel kapcsolatos hitlerista tervet, biztosítani a szállításokat Angliából és az Egyesült Államokból a Szovjetunióba a Perzsa-öblön és a transziráni vasút-

vonalon keresztül. Az új helyzet nagy tapintatot, rugalmasságot és hozzáértést követelt az Iránban dolgozó szovjet diplomatáktól. Nem sokkal az említett események előtt A. A. Szmirnovot nevezték ki teheráni nagykövetnek, akinek nagy és bonyolult munkát kellett végeznie. Az idős Reza sah körül csoportosuló ellenséges elemeket elszigetelték. Végül is Reza sah nem tehetett mást, mint lemondott a trónról és elhagyta az országot.

Miután Reza sah lemondott és Dél-Afrikába távozott, Teheránban új kormány alakult. Az ifjú Reza Pahlavi lett a sah. Újra lehetővé vált, hogy Irán folytassa a hagyományos baráti viszonyt a Szovjetunióval, valamint a Hitler-ellenes koalíció többi résztvevőjével. A szovjet–iráni kapcsolatok eredményesen fejlődtek. 1942. január 29-én a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Irán szerződést kötött. A szerződésben leszögezték, hogy a szövetséges államok „együtt és külön-külön kötelezettséget vállalnak, hogy tiszteletben tartják Irán területi egységét, szuverenitását és politikai függetlenségét”, s hogy a szövetséges államok csapatait kivonják Irán területéről, amint véget érnek a hadműveletek a szövetséges államok és Németország között. Ezt a kötelezettséget, mint köztudott, teljesítették.

Sztálin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke a szerződés aláírása alkalmából az iráni miniszterelnökhöz intézett táviratában kifejezte azt a szilárd meggyőződését, hogy „az országaink közötti új szövetségesi kapcsolatok megerősítik a barátság szálait az iráni nép és a Szovjetunió népei között, és sikeresen fognak fejlődni országaink érdekében”. A szovjet kormányfőhöz intézett választáviratában az iráni miniszterelnök kinyilvánította azt a véleményét, hogy „ez a szerződés elő fogja segíteni az országaink közötti baráti kapcsolatok megszilárdulását és a jobb megértést, és Iránnak hasznára válik a kölcsönös érdekek tiszteletben tartásán alapuló együttműködés”.

Iránban nem kevés híve volt annak, hogy fennmaradjanak és fejlődjenek az ország baráti kapcsolatai a Szovjetunióval. Ezt jól mutatták a további események. Ez a körülmény azon-

ban leginkább a brit szövetségeseket ingerelte. A brit titkos-szolgalat egyre azon mesterkedett, hogy megmérgezze a kapcsolatok az irániak, valamint az ország déli városaiban és a Perzsa-öböl több kikötőjében létrehozott szovjet konzulátusok személyzete között. A provokációktól és terrorcselekményektől sem riadtak vissza a brit ügynökök. A szovjet fél azonban még ezekben a felháborító esetekben is megőrizte hidegvérét, igyekezett nyugodtan tisztázni a történeteket, soha nem hagyta, hogy eluralkodjanak az indulatok, amelyek kiélezhették volna a kapcsolatokat Iránnal és Angliával.

A szovjet fél nyugalma még inkább felbőszítette a provokációk kezdeményezőit. Igyekeztek az Iránban dolgozó szovjet megbízottak rossz hírét kelteni.

Amikor 1941 decemberében első ízben Moszkvába látogatott Anthony Eden, Nagy-Britannia külügyminisztere, a moszkvai brit nagykövetség átnyújtott nekünk egy jegyzéket, amely a legképtelenebb dolgokat állította a Perzsa-öböl térségében dolgozó szovjet állampolgárokról. A jegyzék rendkívül éles hangnemben íródott, kihívó volt, nem méltó a Szovjetunió és Anglia közötti szövetségesi viszonyhoz. Minthogy Edennel fontos tárgyalások folytak és igen konstruktív szellemben, Moszkvában úgy döntöttek, hogy nem reagálnak erre a szokatlan jegyzékre; a hivatalos választ a londoni szovjet nagykövetségnek kellett megadnia. Engem bíztak meg, hogy készítsem el ennek a válasznak tervezetét. Az angol jegyzék rászolgált az éles visszautasításra. Elegendő bizonyító anyagunk volt arról, hogy az angolok igyekeznek összeugrasztani bennünket az iráni hatóságokkal, továbbá nehezítik a szovjet megbízottak munkáját, különösen Irán déli részén. Mindezt kifejtettem a jegyzékben, hangsúlyozva, hogy a szovjet fél határozottan visszautasítja az angol fél alaptalan állításait.

Minthogy ez az eset egyik fő szövetségesünkhöz, Angliához fűződő kapcsolatainkat érintette, a jegyzék tervezetét láttamoztattuk a külügyi népbiztossal, majd pedig Sztálinnal. A

szövegben nem eszközöltek semmilyen lényeges változtatást, Sztálin csupán kihegyezett néhány megfogalmazást.

A jegyzéket diplomáciai postával küldtük el, s akkor érkezett meg londoni nagykövetségünkre, amikor Eden már visszatért Moszkvából. Később Majszkij nagykövet jelentette, hogy Edent „meghökkenettette” a jegyzék hangneme. A következő táviratában Majszkij azt jelentette, hogy Eden, amikor legközelebb találkoztak, visszatért a jegyzékre, és ezt mondta:

– Bekértem azt az okmányt, amelyre a szovjet jegyzék válaszolt. Meg kell állapítanom, hogy a moszkvai angol nagykövetség jegyzéke megengedhetetlen kifejezéseket használt. Erről a jegyzékről nem volt tudomásom. El kell ismernem, hogy a jegyzék goromba és tapintatlan, megérdemli azt a választ, amelyet kaptunk. Felejsük el az egészet . . .

Nehéz lenne megmondani, hogy Eden valóban nem tudott-e a jegyzékről. Annyi azonban kétségtelenül kiderült, hogy a brit diplomáciai testületben voltak olyan emberek, akik ennek az irománynak összeállításával tudatosan próbálkoztak azzal, hogy az angol–szovjet kapcsolatokban feszültséget teremtsenek.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy az ilyen incidensektől eltekintve a szövetségesek iráni együttműködésének tapasztalatai egészében pozitívak. Irán hozzájárulása az Egyesült Nemzetek második világháborús győzelméhez nem jelentéktelen. Irán területén húzódott az az útvonal, amelyen a fontos katonai szállítmányok Angliából és az Egyesült Államokból eljutottak a Szovjetunióba.

Köztudomású, hogy a Vörös Hadsereg fegyverzetének zömét, amellyel szétzúzta a hitleri hadigépezetet, természetesen a szovjet ipar termelte. Harckocsik, lövegek, repülőgépek ezreit készítették szovjet munkások és munkásnők, akik önfeláldozóan dolgoztak a hátszágban a győzelemért. De a Honvédő Háború első hónapjaiban, amikor azoknak a vállalatoknak jelentős része, amelyeket a hitleristák által megszállt szovjet területekről a hátszágba szállítottak, még éppen csak

hozzákezdett a termeléshez, igen nagy szükség volt azokra a fegyverekre és egyéb anyagokra, amelyek az Egyesült Államokból és Angliából többek között Irán területén keresztül érkeztek. Irán érdemeit elismerték a Hitler-ellenes koalícióban részt vevő három nagyhatalom vezetői, akik 1943 őszén az iráni fővárosban, Teheránban tanácskoztak.

BEAVERBROOK ÉS HARRIMAN KÜLDETÉSE

A Hitler-ellenes koalíció három fő résztvevője közötti kapcsolatok fejlődésének fontos szakasza volt az a tárgyalás, amelyet 1941. szeptember végén-október elején Moszkvában folytatott a lord Beaverbrook (Anglia) és Averell Harriman (Egyesült Államok) vezetett angol-amerikai küldöttség. Lényegében ez volt az első háromhatalmi konferencia, amely megvitatta az angol-amerikai-szovjet együttműködés problémáit és a gyakorlatra vonatkozó döntéseket hozott.

Beaverbrook és Harriman a „Lincoln” angol cirkálón érkezett Arhangelszkbe, ahol F. F. Molocskov, a Külügyi Népbiztosság protokollosztályának vezetője, Jevsztijnyev ezredes, a Honvédelmi Népbiztosság külkapcsolatok osztályának vezetője, továbbá Zajcev első osztályú kapitány, a Haditengerészeti Népbiztosság külkapcsolatok osztályának vezetője fogadta. Szeptember 28-án Moszkva Központi repülőterén az amerikai és az angol megbízottak fogadására megjelent A. J. Visinszkij, a külügyi népbiztos első helyettese, N. G. Kuznyecov tengernagy, haditengerészeti népbiztos, F. I. Golikov tábornok, A. A. Szoboljev, a Külügyi Népbiztosság főtitkára és több más hivatalos személy.

Díszszázad sorakozott fel, eljátszották az angol és az amerikai himnuszt, valamint a szovjet himnuszt – az Internacionálét. A küldöttségeket a Nacional-szállóban helyezték el. Az üléseket a Szpiridonovkán (Alekszej Tolsztoj utca), a Külügyi

Népbiztosság egyik villájában tartották. A küldöttség tagjai a Forradalom tere metróállomást használhatták volna óvóhelynek abban az esetben, ha a német légierő támadja Moszkvát. A küldöttségek minden tagja kapott olyan engedélyt, amellyel – a kijárási tilalom ellenére – éjfél után is közlekedhetett Moszkvában.

A következő munkarendben állapodtak meg: tárgyalások 12-től 17-ig, rövid ebédszünettel. 17 óra után a tanácskozás résztvevői minden nap gazdag programból választhattak: megtekinthették Moszkva nevezetességeit, mehettek színházba, moziba, hangversenyre, meglátogathattak ipari üzemeket és különböző intézményeket. A programban szerepelt többek között a moszkvai autógyár, a golyóscsapágygyár, a Központi Aerodinamikai Intézet, egy katonai kórház, egy húskombinát meglátogatása. A vendégek az alábbi színházi repertoárból válogathattak. Nagy Színház: A cárnő cipellői, Hattyúk tava, Jevgenyij Anyegin, Ruszlán és Ludmilla, Romeo és Júlia; Moszkvai Akadémiai Művész Színház: Anna Karenina, A rágalom iskolája; A Szovjet Hadsereg Központi Színháza: Szuvorov hadvezér; Kis Színház: Az erdő, Othello, Uriel Acosta; Vahtangov Színház: Kutuzov tábornagy. Szerepelt a programban egy futballmérkőzés megtekintése a Dinamo-stadionban.

Beaverbrook és Harriman küldetésének hivatalos célja az volt, hogy tisztázzák, milyen anyagokra van szüksége a Szovjetuniónak, és megállapodjanak a szovjet kormányval a lehetséges szállításokról.

Moszkvai tartózkodásuk első napján fogadta őket a szovjet kormányfő. Harriman ekkor átnyújtotta Sztálinnak Roosevelt elnök levelét.

„Nagyrabecsült Sztálin úr!

Ezt a levelet barátom, Averell Harriman nyújtja át Önnek, akit megkértem, hogy vezesse Moszkvába delegációnkat.

Harriman úr jól ismeri az Önök frontjának stratégiai jelentőségét, s meggyőződésem szerint minden tőle telhetőt megtesz

annak érdekében, hogy a moszkvai tárgyalások sikerrel végződjenek.

Harry Hopkins részletesen beszámolt nekem Önökkel történt biztató és kielégítő találkozásairól. El sem mondhatom, milyen lelkesedéssel figyeljük mindannyian a szovjet seregek dicső védelmi harcát.

Biztos vagyok benne, hogy módunkban áll majd gondoskodni a szükséges hadianyagokról és felszerelésről a Hitler ellen vívott harc valamennyi frontján, az Önökét is beleértve.

Élve az alkalommal, külön is ki szeretném fejezni azt a szilárd meggyőződésemet, hogy az Önök seregei végül is győzelmet aratnak Hitler fölött, s biztosítani szeretném Önt arról a szilárd elhatározásunkról, hogy minden lehető anyagi segítséget megadunk.

Őszinte híve

Franklin D. Roosevelt

A megbeszélésen, amelynek részletei megtalálhatók az amerikai külügyminisztérium dokumentumaiban, a szovjet fél részletes tájékoztatást adott a szovjet-német front helyzetéről, és kifejtette, hogy elsősorban milyen hadianyagokra van szükség. Az angol és az amerikai megbízottak felsorolták, hogy szerintük mit lehetne haladéktalanul szállítani a Szovjetuniónak az angol és amerikai tartalékokból.

A hadihelyzet áttekintése után Sztálin hozzátette, hogy a németek harckocsifölényre fognak törekedni, mert harckocsik támogatása nélkül a német gyalogság gyengébb a szovjet gyalogságnál. A Szovjetuniónak szükséges haditechnika közül Sztálin az első helyre a harckocsikat állította, a második helyre a páncéltörő ágyúkat, ezután következtek a közép hatósugarú bombázók, a légvédelmi lövegek, a vadászgépek és felderítő repülőgépek, végül a szögesdrótot említette.

Beaverbrookhoz fordulva a szovjet kormányfő nyomatékosan hangsúlyozta Anglia aktívabb cselekvésének és a Szovjetunióval való katonai együttműködésének fontosságát. Kifej-

tette azt a gondolatot, hogy az angolok csapatokat küldhetnének a Szovjetunióba, amelyek a szovjet csapatokhoz csatlakozva harcolhatnának Ukrajnában. Beaverbrook hangsúlyozta, hogy a brit hadosztályokat Iránban vonják össze, s ezek a hadosztályok szükség esetén a Kaukázusba vezényelhetők.

Sztálin elutasította ezt a javaslatot, s határozottan kijelentette:

– A Kaukázusban nincs háború, a háború Ukrajnában folyik...

Beaverbrook azt javasolta, hogy a szovjet és a brit vezérkar folytasson véleménycserét a különféle stratégiai döntések lehetőségéről. Harriman az iránt érdeklődött, milyen a szibériai repülőterek állapota, és megemlítette azt a lehetőséget, hogy az amerikai repülőgépeket Alaszkán keresztül juttassák el a Szovjetunióba.

Sztálin megígérte, hogy megszerzi a szükséges információt. Amikor Harriman azt javasolta, hogy a Szibérián keresztül érkező gépeket amerikai személyzet hozza, Sztálin ellenvetést tett, arra hivatkozva, hogy ez még nem kellően kitapasztalt és túlságosan veszélyes útvonal.

Ezután a háború utáni rendezés problémáját érintették. Sztálin kijelentette, hogy a németeknek meg kell téríteniük az okozott kárt. Beaverbrook kitért az egyenes válasz elől, mondván, hogy „előbb meg kell nyerni a háborút”.

A szovjet kormányfő és az angol–amerikai misszióvezetők következő találkozásán igen kényes szituáció alakult ki. Sztálin kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy Anglia és az Egyesült Államok csak jelentéktelen mennyiségben hajlandó szállítani olyan anyagokat és berendezéseket, amelyekre a háború fő terhét viselő Szovjetuniónak szüksége van.

Beaverbrook és Harriman mentegetőzött, próbálta bizonygatni: London és Washington mindent elkövet, hogy segítse a Szovjetuniót. Mindkét fél kitartott a maga véleményénél.

A találkozó után Beaverbrook és Harriman az angol követségre ment, ahol minden bizonnyal megtárgyalta a kiala-

kult helyzetet. Valamiképpen kiszivárgott a nézeteltérés híre. Másnap a hitlerista propagandagépezet azt terjesztette, hogy a Moszkvában egyfelől a Szovjetunió, másfelől Anglia és az Egyesült Államok között folyó tárgyalásokon komoly ellentétek támadtak. „A nyugati burzsoá országok soha nem tudnak megállapodásra jutni a bolsevikokkal” – állította a berlini rádió. Aznap este 6 órakor Beaverbrook és Harriman ismét találkozott Sztálinnal. Sztálin ez alkalommal megemlítette a náci propaganda állítását, és tréfásan megjegyezte, hogy most tőlük, hármójuktól függ, sikerül-e rábizonyítani Goebbelsre, hogy hazudik. Ezután áttekintették azoknak az anyagoknak a listáját, amelyet Anglia és az Egyesült Államok azonnal tudna szállítani a Szovjetuniónak. Az angolok és az amerikaiak kötelezettséget vállaltak bizonyos pótszállításokra. Beaverbrook megkérdezte Sztálintól, elégedett-e a jóváhagyott listával. Sztálin azt felelte, hogy a listát kielégítőnek találja.

A megbeszélésen a szovjet kormányfő azt is hangsúlyozta, kíváncsi lenne, hogy minél több gépkocsit kapjanak, különösen úgynevezett dzsipet. Hozzátette, hogy a mostani háborúban végső soron az az ország lesz a győztes, amely a legtöbb motort képes gyártani.

Sztálin érdeklődéssel hallgatta Beaverbrook beszámolóját Hess-szel folytatott megbeszéléséről. Beaverbrook annak a véleményének adott kifejezést, hogy Hess nem Hitler kérésére repült Angliába. Kétségtelen azonban, hogy Hitler tudott erről az útról. Beaverbrook azt mondta továbbá, hogy Hess abban a reményben jött Angliába, hogy brit arisztokraták kis csoportját rá tudja venni, alakítsanak ellenkormányt, amely békét kötött volna Németországgal. Ezután Németország az angolok segítségével intézett volna támadást a Szovjetunió ellen. Sztálin megjegyezte, hogy gróf Schulenburg német nagykövet, aki Hess Angliába való repülésékor Moszkvában tartózkodott, azt mondta neki, hogy Hess nem normális. Beaverbrook azonban nem értett egyet Schulenburg véleményével,

mondván, hogy Hess teljesen normális volt, amikor Angliába érkezett.

Rámutatva, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió kapcsolatai a közeljövőben még szorosabbak és gyakorlatiasabbak lesznek, Harriman kijelentette, reméli, hogy Sztálin tétozás nélkül közvetlenül Rooseveltnélkhöz fog fordulni minden olyan kérdésben, amelyet a szovjet kormány elég fontosnak tart. Harriman hozzátette, hogy Rooseveltnél üdvözölni fogja az olyan érdemi táviratváltást, amelyen közte és Churchill között már kialakult. Sztálin azt válaszolta, hogy ezt örömmel hallja, és szükség esetén kész az elnökhez fordulni.

Beaverbrook kijelentette, nagyon fontosnak tartja, hogy Sztálin és Churchill személyesen találkozzék.

A megbeszélés végén a szovjet kormányfő másnapra ebédre hívta lord Beaverbrookot és Averell Harrimant. A találkozó baráti légkörben folyt. A tárgyalásokon fontos döntések születtek, amelyek elősegítették a Hitler-ellenes koalícióhoz tartozó hatalmak szorosabb összefogását. Igaz, London továbbra sem volt hajlandó katonai akciókra a hitleri Németország ellen, de a közös harc logikája egyre sürgetőbbé tette az ilyen akciókat, és komoly nézeteltéréseket okozott Anglia uralkodó köreiben.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel az a levél, amelyet lord Beaverbrook küldött Harry Hopkinsnak nem sokkal a moszkvai találkozó befejezése után.

„Oroszországból való hazatérésem után – írja a levélben –, körülbelül 1941 október derekán szóba hoztam a második front megnyitását, hogy segítsük Oroszországot. Véleményem szerint, katonai vezetőink állandóan azt demonstrálják, hogy nem óhajtanak támadó hadműveleteket indítani. Bevonulásunk Iránba – jelentéktelen akció... Az egyetlen dolog, amit megteszünk, hogy bombázzuk Németország nyugati részét és vadászgépeink támadják Franciaország területét, de ez semmiképpen sem jelent segítséget Oroszországnak, és nem árt Németországnak a jelenlegi válságos helyzetben.

Stratégiánk még mindig azon a régi elavult háborús szemléleten alapul, amely nem számol a sürgős szükségletekkel és a pillanat adta lehetőségekkel. Még sem próbáltuk kihasználni azokat az új tényezőket, amelyek az erősödő orosz ellenállás folytán keletkeztek.

Jelenleg voltaképpen egyetlen katonai probléma van – hogyan segítsük az oroszokat. S éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban a vezérkariak beérik annak kijelentésével, hogy semmit sem lehet tenni. Állandóan a nehézségekre utalnak, de nem tesznek semmilyen javaslatot arra vonatkozóan, hogyan küzdhetők le ezek a nehézségek.

Értelmetlenség folyton azt állítani, hogy semmit sem tehetünk Oroszországért. Tehetünk, ha úgy határozunk, hogy lemondunk még mindig dédelgetett, hosszú távú terveinkről, amelyek teljesen elavultak lettek azon a napon, amikor Oroszországot támadás érte.

Oroszország ellenállása új lehetőségeket nyújtott nekünk. A jelek szerint csaknem megtisztította Nyugat-Európát a német csapatoktól, és lehetetlenné tette a tengelyhatalmaknak, hogy bárhol másutt támadó hadműveleteket indítsanak. Oroszország ellenállása robbanásveszélyes helyzetet teremtett a német megszállás alatt levő országokban, a nyugat-európai partvidéket megtámadhatóvá tette a brit csapatok számára.

Mégis olyan helyzet alakult ki, hogy a németek büntetlenül vezényelhetik át hadosztályaikat keletre. Ez azért történt így, mert tábornokaink még mindig úgy tekintik a kontinenst, mint ami elérhetetlen a brit csapatok számára. A felkeléseket a megszállt országokban koraiaknak vagy elítélendőnek tekintik, mert jelenleg nem vagyunk érdekeltek az ilyen felkelésekben.

Vezérkari főnökeink szeretnék, ha addig várnánk, amíg az utolsó gombot is felvarrják az utolsó olyan katona egyenruhájára, akit az invázióra előkészítünk. Teljesen figyelmen kívül hagyják a kínálkozó egyéb lehetőségeket.

Elfelejtik azonban, hogy a németek betörése Oroszországba

számunkra az új lehetőségeken kívül új veszélyeket is hozott. Ha ugyanis most nem segítünk Oroszországnak, előfordulhat, hogy nem képes ellenállni a nyomásnak, és Hitler, megszabadulván a keletről fenyegető veszélytől, minden erejét nyugaton, ellenünk összpontosítja. Nem fogja megvárni, hogy felkészüljünk. Nagy hibát követünk el, amikor most valamire várunk. Most kell csapást mérnünk, amíg nem késő.”

Ez az álláspont azonban nem talált támogatásra sem Londonban, sem Washingtonban.

MEGÁLLAPODÁS A SZÁLLÍTÁSOKRÓL

A szovjet külügyi népbiztos feladata volt, hogy konkretizálja azokat az elvi megállapodásokat, amelyek Sztálin, Beaverbrook és Harriman tárgyalásain létrejöttek. Hat bizottságot hoztak létre: légügyi, haditengerészeti, szállítási, katonai, ipari, élelmiszer-ellátási bizottságot. A szállítmányok ellenértékének megtérítéséről nem intézkedtek, mert akkor a Lend-Lease-törvény* még nem terjedt ki a Szovjetunióra.

Október elsején, a moszkvai konferencia záróülésén összegezték az elvégzett munkát. Molotov, a szovjet küldöttség vezetője beszédében arról szólt, hogy a konferencia néhány nap alatt „egyetértő döntésre jutott minden megoldandó kérdésben”.

– Ezekben a napokban – folytatta a szovjet küldöttség vezetője – valamennyien meggyőződhattünk arról, hogy nagy, szabadságszerető népeink létérdekei és közös törekvései mennyire közel hozták egymáshoz országainkat, és szoros együttműködésre vezettek a népeket véresen leigázó és idegen terü-

* Lend-Lease Act = kölcsönbérleti törvény. 1941. március 11-én az USA kongresszusa által elfogadott törvény, amelynek értelmében hadianyagokat, hadi fontosságú nyersanyagokat és más árukat kölcsön, illetve bérletbe adtak a fasisztaellenes koalícióban részt vevő államoknak.

leteket rabló módon megszerző hitleri Németország ellen kibontakozott történelmi küzdelemben . . .

A konferencia kezdeményezői azt tűzték ki célul, hogy segítik a Szovjetuniót és közös erőfeszítéssel biztosítják a hitlerizmus vereségét. Figyelemre méltó, hogy nem csupán a náci Németországgal hadiállapotban levő Anglia, hanem a hadiállapotban nem levő Amerikai Egyesült Államok is egyformán szükségesnek tartotta mind a hitlerizmus megsemmisítését, mind azt, hogy ebből a célból gazdag anyagi erőforrásaival segítse a Szovjetuniót. Három olyan nagyhatalomnak a szemünk láttára kialakuló összefogása, mint amilyen az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió, sok tekintetben eleve meghatározza a hitleristákkal vívott harcunk végső sikerét . . .

A konferencia politikai jelentőségét hangsúlyozva a szovjet küldöttségvezető megállapította, hogy mostantól fogva a szabadságszerető népeknek a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok által vezetett hatalmas frontja áll szemben a hitleristákkal. Hitlernek még nem volt dolga az államoknak ilyen óriási erejű egyesülésével. Kifejezte a szovjet félnek azt a meggyőződését, hogy a nagy Hitler-ellenes front gyorsan fog erősödni, s nincs olyan erő, amely megtörhetné ezt a frontot; olyan államok egyesültek a hitlerizmus ellen, amelyek megtalálják a módját és az eszközeit annak, hogy a nácizmust eltöröljék a föld színéről.

– A Szovjetuniónak jutott az a nehéz feladat – folytatta a szovjet küldöttségvezető –, hogy fel kell fognia a hitlerista területrablók legsúlyosabb és legvéresebb csapásait. Látjuk, hogy a hitlerizmussal vívott nehéz harcunk nagy jelentőségét egyre inkább elismerik a világ népei. Eljön az idő, amikor a népek hálával emlékeznek majd meg arról a felszabadító szerepről, amelyet a Szovjetunió most betölt nemcsak azért, hogy felszabadítsa Európa népeit, hanem a világ népeinek szabadságáért is . . .

Az angol–amerikai küldöttség nevében Harriman beszélt.

A konferencia küldötteit azért küldték Moszkvába, mondta, hogy megtárgyalják, mire van szüksége a tengelyhatalmakkal harcoló Szovjetuniónak, milyen anyagokat szállítson az Egyesült Államok és Nagy-Britannia. Rámutatva, hogy a konferencia ezekben a napokban szakadatlanul végezte munkáját s megvizsgálta azt a kérdést, hogy a szovjet kormány rendelkezésére álló erőforrások hogyan egészíthetők ki az Egyesült Államok és Nagy-Britannia termelési kapacitásaival, Harriman így folytatta:

– A konferencián úgy döntöttünk, hogy a szovjet kormány rendelkezésére bocsátjuk gyakorlatilag mindazt, amire a szovjet katonai és polgári szervek részéről igény merült fel. A szovjet kormány nagy mennyiségben szállít Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak olyan nyersanyagokat, amelyekre ezeknek az országoknak halaszthatatlanul szükségük van. Teljes egészében megvizsgáltuk a szállítási lehetőségeket és kidolgoztuk a teherforgalom minden irányban való növelésének terveit...

Lord Beaverbrook és jómagam kormányaink nevében igazoljuk jelentős orosz nyersanyag-szállítmányok vételét a szovjet kormánytól, amelyek lényegesen segítik országainkban a fegyvergyártást.

Megállapítjuk, hogy a konferencia szívélyes légkörben zajlott, ami lehetővé tette a megállapodást ilyen rekordidő alatt.

Ugyanezen az ülésen Molotov, Harriman és Beaverbrook aláírta a szállításokról szóló jegyzőkönyvet, valamint jóváhagyta a konferenciáról kiadandó közleményt. A három nagyhatalom – a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – képviselőinek konferenciája, alapította meg a közlemény, „eredményes munkát végzett, céljaival összhangban fontos döntéseket hozott, kifejezésre juttatta a három nagyhatalom teljes egységét, és szoros együttműködését azokban a közös erőfeszítésekben, amelyeket az összes szabadságszerető népek esküdt ellensége feletti győzelemért tesznek”.

A konferencia befejezése után a szovjet kormányfő ebédet

adott a résztvevők tiszteletére. Erre 1941. október elsején, késő este került sor. A Kreml Katalin-termében jelen volt a Harriman vezette amerikai küldöttség, a lord Beaverbrook vezette angol küldöttség, Steinhardt, az Egyesült Államok nagykövete, Cripps, Nagy-Britannia nagykövete, a két nagykövetség több munkatársa. Teljes létszámban megjelent a szovjet küldöttség: Molotov, Vorosilov, Mikojan, Malisev, Kuznyecov, Sahurin, Jakovlev, Litvinov, Golikov, továbbá a Külügyi, a Külkereskedelmi, a Honvédelmi és a Haditengerészeti Népbiztosság mintegy két tucat munkatársa.

Az első pohárköszöntőt Sztálin mondta:

– A szövetségesek sikeres együttműködésére és a közös ellenség feletti győzelemre!

Beaverbrook és Harriman rövid beszédben válaszolt. Az ebéd végeztével Sztálin, Molotov, Beaverbrook és Harriman a tolmácsok kíséretében átment a szomszéd helyiségbe, ahol kávé mellett folytatódott a társalgás. Noha a Nagy Honvédő Háború igen nehéz időszakát éltük, a szovjet kormányfő kifejezte határozott meggyőződését, hogy a háború német területen fog befejeződni, amikor a három nagyhatalom csapatai ott találkoznak. Harriman rögtön azt felelte, hogy teljes egészében egyetért ezzel. Beaverbrook bólintott.

A beszélgetés folyamán Sztálin határozottan kijelentette, hogy a Szovjetunió hajlandó annyi ideig folytatni a háborút, amennyi idő az ellenség szétzúzásához szükséges. Ez a kijelentés láthatóan nagy hatást tett Harrimanra és Beaverbrookra. Ezekben a napokban – írta később Harriman – az angol és az amerikai katonai attasé azt tanácsolta neki és Beaverbrooknak, hogy minél hamarabb fejezzék be a tárgyalást, egyetlen nappal se maradjanak tovább Moszkvában, mint amennyi szükséges, mert a várost hamarosan feladják. A szovjet vezetőkkel folytatott megbeszélés, a szovjet emberek elkötelezettsége, hogy megvédik a fővárost, megnyugtatta az angol és az amerikai küldöttségvezetőket. Látták, hogy a nyugati katonai szakértők aggodalma alaptalan.

Ezen az ebéden ketten tolmácsoltunk: V. N. Pavlov és én. Ekkor láttam először közelről Sztálint. Meglepett, mennyire látszott rajta, hogy súlyos felelősség nehezedik rá az ország sorsáért, a szocializmusért. Lefogyott, himlőhelyes arca megnyúlt, szürke volt. A zubbonyát, mintha nem rá szabták volna, lötyögött rajta.

Nem kétséges, hogy azok a megpróbáltatások, amelyeket 1941 nyarán hazánk átélt, nagy megrázkódtatást okoztak neki. Hiszen ő mondta mindig, hogy talpalatnyi földet sem engedünk át az ellenségnek, s most az ország nagy területét ellenséges katonák taposták. A Vörös Hadsereg céltudatosan készült rá, hogy azonnali és megsemmisítő csapást mérjen bármilyen agresszorra, a hadműveleteket átvigye az agresszor területére, de az történt, hogy a támadást közvetlenül megelőző időszakban Sztálin lényegében megkötötte a Szovjet Fegyveres Erők Főparancsnokságának kezét, ezért a hitleristák támadása váratlanul jött, s a német csapatok már az első napokban mélyen behatoltak az ország területére, később pedig, noha a szovjet katonák hőiesen ellenálltak, folytatták előnyomulásukat. A háború előtt Sztálin többször hangoztatta, hogy nem szabad teljesen megbízni a náccal kötött szerződésben, ő maga viszont, mintha az utolsó pillanatig készpénznek vette volna a német kormány képviselőinek aláírását, s úgy vélekedett, hogy a német tábornoki kar a berlini politikai vezetők szándéka ellenére provokációkat szervez, hogy kirobbantsa a fegyveres konfliktust.

A pártdokumentumok, valamint a memoárok elvi értékelést tartalmaznak arról a helyzetről, amely a Nagy Honvédő Háborút közvetlenül megelőző időszakban kialakult. A párt látta a fasiszta Németország katonai támadásának növekvő veszélyét, s igyekezett minden erővel elhárítani a háborút, hogy időt nyerjen az ország védelmi képességének növelésére.

Am. jó néhány tényező folytán a nácik a betöréskor ideiglenesen fölénybe kerültek. Ebben közrejátszott, hogy rosszul ítélték meg a német támadás lehetséges időpontját, továbbá nem készítették fel kellőképpen a csapatokat az első csapások visszaverésére. „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” c. több kötetes műben az olvasható, hogy „Sztálin, aki a párt és az ország élén állt, igyekezett elodázní a katonai összeütközést a hitleri Németországgal, hogy felhasználja az időt a hadseregnek és az országnak a háborúra való felkészítésére, nem egyezett bele, hogy a határmenti katonai körzetek csapatait teljes harci készségbe helyezték, mert úgy vélte, hogy ezt a lépést a fasiszta vezetők ürügynek tekinthetik a háború kirobbantására.”

Olyan nagy katonai tekintély, mint Sz. M. Styemenko tábornok, azt írja „A vezérkar a háború éveiben” c. művében*, hogy „szomorú példája a nagy tévedésnek a szovjet Legfelsőbb Parancsnokságnak és személyesen Sztálinnak a véleménye azzal kapcsolatban, hogy Hitler melyik időpontban tör rá a Szovjetunióra”. Majd így folytatja: „Azt tudtuk, hogy a támadás be fog következni, ezért céltudatosan készítettük fel az országot az agresszió elhárítására, minden lehetséges módon növeltük az ország védelmi képességét. Erről már nagyon sokat írtak és beszéltek, többek között én is az »Ahol a győzelmet kovácsolták«** című első könyvemben. Azt azonban, hogy a haditevékenységek júniusban fognak megindulni, nem vártuk. A hitleri Németország agressziójának kibontakozásával jóval későbbi időpontban számoltunk. Arra törekedtünk, hogy az ellenség a támadásának időpontját minél későbbre halassza, és ezért különféle rendszabályokat foganatosítottunk... Csakhogy a szándékot nem sikerült valóra váltani, a támadás bekövetkezett.”

* Megjelent a Zrínyi Katonai Kiadó és a Kossuth Könyvkiadó közös kiadásában 1975-ben.

** Az első kiadás megjelent a Zrínyi Katonai Kiadó és a Kossuth Könyvkiadó közös kiadásában 1969-ben, a második kiadás 1977-ben.

Ezt az értékelést szeretném kiegészíteni néhány diplomáciai természetű megfontolással, bár természetesen nem vállalkozhatom rá, hogy kimerítő választ adjak erre a további tanulmányozást és elemzést igénylő kérdésre. Itt két mozzanatot kell kiemelni. Először is azt a körülményt, hogy Sztálin nagyon nem akarta a háborút, s ez befolyásolta gondolkodását, vagyis az akkori külpolitikai helyzet megítélésekor ennek hatása alatt vonta le következtetéseit. Másodszor, Sztálin, minden jel szerint, hitszegőnek és kalandornak tartotta Hitlert, de anélkül, hogy ezeket a vonásait lebecsülte volna, egyszersmind ravasz burzsoá politikust látott benne, aki jól eligazodik a diplomácia bonyolult útvesztőjében, s igyekszik a számára legelőnyösebben eljutni a kitűzött célokhoz. Hitler korábbi sikereiben természetesen szerepe volt annak, hogy Anglia és Franciaország a kezére játszott, és mindent elnézett a fasisztáknak, csak teljesítsék ígéretüket, vagyis indítsanak háborút a Szovjetunió ellen. Azt azonban látni kellett, hogy a fasiszta vezér egészen ügyesen kihasználta a helyzetet.

Sztálin már 1939-ben tisztában volt azzal, milyen veszélyt jelent a háborús konfliktus a hitleri Németországgal, s ha a Szovjetunió válik a náci agresszió első célpontjává. Ebből a szempontból igen figyelemreméltó az, amit N. Gavrilović, Jugoszlávia egykori moszkvai nagykövete mondott el a Sztálinnal folytatott beszélgetéséről. 1941. június 19-én Ankarában, az amerikai nagykövetség ebédjén beszélt erről Gavrilović. Szavait az Egyesült Államok törökországi nagykövetségének első titkára, Kelley jegyezte fel, s ebből egy részlet megtalálható „A Szovjetunió külpolitikájának története” első részében.

„Gavrilović úr elmondta – írja az első titkár –, hogy beszélgetésük során Sztálin utalt a szövetségesekkel való tárgyalásokra, melyet a Szovjetunió és Németország közötti meg nem támadási egyezmény aláírását megelőzően folytattak. Sztálin kijelentette, az a tény, hogy a tárgyalásokon a szövetségeseket másodrangú hivatalnokok képviselték, akik nem

rendelkeztek megfelelő jogokkal – Lengyelország álláspontja, amely nem egyezett bele, hogy az orosz csapatok átvonuljanak területén, szovjet repülőgépek átrepüljenek felette; a francia katonák álláspontja, amely arra utalt, hogy Franciaország a Maginot-vonal mögött szándékozik maradni és nem óhajt támadó hadműveleteket intézni Németország ellen –, világossá tette a szovjet kormány számára, hogy bármiféle egyezmény megkötése a szövetségesekkel azzal járna, hogy a Szovjetunió-nak kellene viselnie a német támadás terhét olyan időpontban, amikor a Szovjetunió még nem tudna megbirkózni a német támadással.”

A hitleri Németország villámgyors európai és afrikai győzelmeit látva Sztálin minden bizonnyal igyekezett elkerülni a katonai összeütközést Németországgal vagy legalább elodázní a konfliktust. Abban az időszakban több ízben hangsúlyozta, hogy fel kell készülni a hitleri Németországgal való fegyveres összetűzésre, de igyekezett megakadályozni minden olyan akciót, amit Berlin „provokációnak” minősíthetett és ürügyként felhasználhatott a Szovjetunió megtámadására.

1941 tavaszán nyilvánvaló lett, hogy Németország nem szándékszik betörni a Brit-szigetekre. Ez természetesen figyelmeztető jel volt. Másrészt az sem kizárt, hogy Sztálin véleménye szerint Hitlernek, mielőtt keleten háborúba bonyolódnék, igyekeznie kellett minél szilárdabb hátszínigot biztosítani magának nyugaton. Az események további alakulása megmutatta, hogy a német–angol politikai megegyezés hiánya azt eredményezte, hogy London kormánykörei előnyösebbnek látták, ha a Szovjetunióval fognak össze a harmadik birodalom ellen, ami Németország számára reálissá tette a kétfrontos háborút. Sztálin, minthogy Hitlert olyan politikusnak tartotta, aki ügyesen megtervezi diplomáciai lépéseit, feltételezhette, hogy igyekszik ilyen megállapodást nyélbe ütni a Szovjetunió rovására. Ehhez természetesen bizonyos idő kell. A berlini vezetésnek pontosan ilyen törekvésére utalt a führer helyettesének, Rudolf Hessnek Angliába repülése. Hess küldetése

azonban kudarcot vallott, s várható volt, hogy további hasonló próbálkozások következnek, s az ilyen puhatolózások és tárgyalások hosszú hónapokig eltarthattak, különösen, ha figyelembe vesszük az angliai belpolitikai harcokat és a brit közvélemény széles köreinek Hitler-ellenes hangulatát. Ezt valahogyan le kellett szerelni, mielőtt a brit reakciós körök arra vállalkoztak volna, hogy lepaktálnak Hitlerrel.

Mindez talán azt a következtetést sugallta, hogy Hitler a közeljövőben nem szánja el magát a Szovjetunió megtámadására, valószínűbb, hogy csak 1942 tavaszán vagy nyarán indítja meg a háborút. Bizonyára az is közrejátszott, hogy egyre-másra múltak el azok az időpontok (1941. április, május), amikor a hitlerista támadást jelezték, de a támadás nem történt meg. Elmúlt a tavasz, beköszöntött a nyár, a hitleristák elvesztegettek több olyan hónapot, amely az ő szempontjukból kedvező volt, s aligha szánják el magukat a hadműveletek megindítására akkor, amikor már közeleg az ősz. Az ilyen következtetések levonását, mint már említettem, elősegítette, hogy Sztálin nagyon szerette volna elkerülni a háborút. Valószínűleg mindez együtt alakította ki benne azt a véleményt, hogy 1941 júniusában, amikor Anglia még szilárdan állt a lábán és élvezte az Egyesült Államok támogatását, nem következik be a Szovjetunió elleni német támadás. Ezt később maga mondta el Hopkinsnak. Sztálin elképzelhetőnek tartotta, hogy a Wehrmacht tábornokai akarják a háborút, s ezért próbálják provokálni a Szovjetuniót, de e jelek szerint úgy gondolta, hogy Hitler mint ügyes politikus nem megy bele olyan öngyilkos vállalkozásba, mint a kétfrontos háború. Valójában azonban másként történt.

G. K. Zsukov marsall visszaemlékezéseiben* hangsúlyozza, hogy a német támadás valószínű időpontjának téves megítélé-

* G. K. Zsukov: Emlékek, gondolatok. Az első kiadás megjelent a Kosuth Könyvkiadó és a Zrínyi Katonai Kiadó közös kiadásában 1970-ben, a második kiadás 1976-ban.

se igen negatív hatással volt az ország helyzetére. Ez a negatív tényező, írja Zsukov, „fokozatosan csillapulva, de rendkívül erősen érvényesült, növelte az ellenség objektív előnyeit, az idő előnyével gyarapította ezeket, és ezzel súlyos helyzetünk okozója lett a háború elején”. Zsukov marsall azt is elismeri, hogy „a veszélyes háborús helyzet érlelődésének időszakában, mi, katonák, valószínűleg nem követtünk el mindent annak érdekében, hogy Sztálint meggyőzzük: a legközelebbi jövőben elkerülhetetlen a háború Németországgal, és nem bizonyítottuk be, hogy kissé hamarabb meg kell valósítani a hadműveleti és mozgósítási tervekben előírt sürgős intézkedéseket”. Zsukov ugyanakkor rámutat, hogy azok a jelentések, amelyeket F. I. Golikov tábornok, a Felderítő Csoportfőnökség vezetője, valamint N. G. Kuznyecov tengernagy, haditengerészeti népbiztos készített egyebek között Tupikov tábornoknak, a berlini szovjet nagykövetség katonai attaséjának és Voroncov első osztályú kapitánynak, a nagykövetség haditengerészeti attaséjának információi alapján, igen fontos értesüléseket tartalmaztak a Szovjetunió elleni német támadás időpontjára vonatkozóan. Ámde az értesülésekből levont következtetések lényegében csökkentették a hírek jelentőségét, mert a „hitlerista hírszerzés” kiagyaltásának minősítették őket, amely így akarja megtéveszteni és félrevezetni a szovjet felet.

Sztálin az utolsó pillanatig, egészen az 1941. június 22-re virradó éjszakán bekövetkezett betörésig nem akarta elhinni, hogy a háború elkerülhetetlen, és a jelek szerint továbbra is úgy vélte, hogy a katonai provokációkat a militarista tábornokok szervezik. Amikor június 21-én este jelentették Sztálinnak, hogy egy német szökevénytől nyert értesülés szerint hajnalban megindul a német támadás, Sztálint elfogta a kétség:

– Vajon nem a német tábornokok dobták át azt a szökevényt, hogy konfliktust provokáljanak?

Amikor megindult a támadás, Sztálin, mielőtt aláírta az ellenakciókra vonatkozó parancsot, utasítást adott, hogy hívják

fel Schulenburg grófot, Németország moszkvai nagykövetét. Még mindig abban reménykedett, hogy a határmenti katonai akciók, a szovjet városok elleni légitámadások a német szoldateszka provokatív cselekményei s a német kormánnyal közvetlen kapcsolatban álló követtel folytatandó beszélgetés tisztázza a helyzetet. A nagykövet azonban nem azt válaszolta, amit Sztálin várt. Molotov külügyi népbiztos, miután beszélt Schulenburggal, csak ennyit mondott:

– A német kormány hadat üzent.

Zsukov marsall, aki leírja ezt a jelenetet, hozzáteszi: „Sztálin némán leült és mélyen elmerült gondolataiban. Hosszú, nyomasztó csend következett.”

Később Sztálin egyszer nyilvánosan, bár kicsit közvetett formában elismerte, milyen súlyos csapást mértek akkor terveire, milyen nagy megrázkódtatás érte, amikor hírül vette a német betörést, milyen aggodalmak gyötörték a Honvédő Háború első időszakában. Ezt a beismerést csak akkor tette, amikor a szovjet nép a hitleri Németország legyőzését ünnepelte. 1945. május 24-én, a Vörös Hadsereg parancsnokainak tiszteletére a Kremlben rendezett fogadáson pohárköszöntőt mondott, poharát a szovjet nép egészségére emelte, s többek között ezt mondta: „Kormányunk nem kevés hibát követett el, voltak kétségbeesett pillanatok 1941–1942-ben, amikor hadseregünk visszavonult, elhagyta szeretett szülőfalvainkat és városainkat Ukrajnában, Belorussziában, Moldáviában, Leningrád területén, a Baltikumban, a Karél-finn Köztársaságban, elhagyta, mert nem volt más kiút...”

Ezekben a szavakban, amelyek négy évvel azután hangzottak el és jelentek meg a *Pravdá*ban, hogy a hitleristák megtámadták országunkat, minden visszafogottságuk ellenére érződik az a nagy megrázkódtatás, amelyet Sztálin a háború első napjaiban átélt...

*

A Beaverbrook és Harriman vezette küldöttség 1941. október 2-án hagyta el Moszkvát. Másnap a szovjet kormányfő a következő üzenetet intézte Churchill angol miniszterelnökhöz:

„A brit és az amerikai misszió Moszkvába érkezése, s különösen az a körülmény, hogy ezeket a missziókat lord Beaverbrook és Harriman úr személyesen vezette, igen kedvező benyomást keltett.

Nem titkolom Ön előtt, hogy hadiellátásunk jelenlegi szükségletei – a frontunkon bekövetkezett számos kedvezőtlen körülmény és újabb üzemszortoknak ezáltal szükségessé vált áttelepítése folytán – nem merülnek ki abban, amire vonatkozóan a konferencia döntéseiben közös megegyezésre jutottunk, nem is beszélve arról, hogy számos kérdés végleges megvizsgálására és eldöntésére Londonban és Washingtonban kerül majd sor; mindamellett a moszkvai konferencián végzett munka így is széles körű és jelentős. Remélem, a brit és az amerikai kormány minden tőle telhetőt elkövet, hogy a jövőben növelje a havi kvótát, továbbá hogy már most a legkisebb lehetőségét is megragadják a jelzett szállítások meggyorsítása érdekében, mivel a hitleristák a tél előtti hónapokat igyekezni fognak kihasználni a Szovjetunióra nehezedő nyomás lehető legmeggyszorító fokozására.”

Roosevelthez intézett üzenetében ezt írta:

„Megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem Önnek a szovjet kormány mély háláját, amiért olyan tekintélyes személyre bízta az amerikai delegáció vezetését, mint Harriman úr, aki igen eredményesen járult hozzá a moszkvai háromhatalmi értekezlet munkájához.

Nem kételkedem benne, hogy Ön mindent meg fog tenni a moszkvai értekezleten hozott határozatok mielőbbi és minél teljesebb megvalósításának biztosítása érdekében, annál is inkább, mert a hitleristák a tél beállta előtti hónapokat egész biztosan arra igyekeznek majd kihasználni, hogy minden módon fokozzák nyomásukat a szovjet fronton.

Akárcsak Ön, én sem kételkedem azoknak az országoknak Hitler fölötti végső győzelmében, amelyek most egyesítik erőfeszítéseiket, hogy meggyorsítsák a vérszomjas hitlerizmus felszámolását, amiért a Szovjetunió oly nagy és súlyos áldozatokat hoz.

Őszinte nagyrabecsüléssel

J. Sztálin."

Sztálin 1941. november 6-án beszédet mondott a Moszkvai Szovjet ünnepi ülésén, és igen nagyra becsülte az angol-amerikai küldöttséggel folytatott tárgyalásokat.

„Tény – mondta –, hogy Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió egységes táborban egyesültek, amely a hitleri imperialisták és hódító hadseregeik megsemmisítését tűzte ki céljául. A modern háború a motorok háborúja. A háborút az nyeri meg, akinek túlnyomó túlsúlya lesz a motorok előállításában. Ha az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió motorgyártását egyesítjük, a motorok tekintetében Németországhoz viszonyítva legalább háromszoros túlsúlyra teszünk szert. Ez egyik alapja a hitleri rabló imperializmus elkerülhetetlen pusztulásának.

A három állam nemrégiben Moszkvában – Beaverbrook úrnak, Nagy-Britannia képviselőjének és Harriman úrnak, az Amerikai Egyesült Államok képviselőjének részvételével – megtartott konferenciája elhatározta, hogy országunkat rendszeresen segíteni fogja harckocsikkal és repülőgépekkel. Mint ismeretes, ennek a határozatnak értelmében már el is kezdődött a harckocsik és repülőgépek szállítása. Nagy-Britannia már előbb biztosította országunk ellátását nem elegendő mennyiségben rendelkezésünkre álló olyan anyagokkal, mint pl. alumínium, ólom, ón, nikkel, kaucsuk. Ha ehhez hozzáveszszük azt a tényt, hogy az Amerikai Egyesült Államok a napokban egymilliárdos kölcsönt szavazott meg a Szovjetunió számára – bizvást mondhatjuk, hogy az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió koalíciója reális

dolog, amely nő és nőni fog közös felszabadító ügyünk javára...”

Beaverbrook és Harriman Moszkvába érkezése, közvetlen megismerkedése a szovjet helyzettel sok tekintetben elősegítette a három nagyhatalom együttműködését a közös ellenséggel vívott harcban.

A KÜLÜGYI NÉPBIZTOSSÁG KUJBISEVBE KÖLTÖZIK

Október 16-án reggel 9 órakor szokás szerint megérkeztem a munkahelyemre, és dolgozni kezdtem. Semmi jele nem volt annak, hogy különleges események várhatók.

A Külügyi Népbiztosság levéltárának zömét még október elején Kujbisevbe vitték, ahol helyiségeket biztosítottak a Külügyi Népbiztosság, valamint a követségek és missziók számára arra az esetre, ha Moszkva alatt súlyosbodna a helyzet. Az utóbbi napokban azonban olyan benyomásunk volt, hogy a front stabilizálódott, és szerettük volna hinni, hogy nem kerül sor a még Moszkvában maradt kormányhivatalok evakuálására. De minden másként alakult. Délelőtt 11 óra tájban az osztályon, ahol dolgoztam, megszólalt a telefon, utasítást kaptunk, hogy haladéktalanul szedjük össze az iratokat és a legszükségesebb személyes tárgyakat és menjünk a Kazanyi pályaudvarra. Noha tudat alatt számítottunk erre, a váratlanul jött utasítás úgy ért bennünket, mint derült égből a vilámcsapás. Valamennyiünket elfogott az aggodalom. Amíg a papírokat összeszedtük, valaki azt a hírt hozta, hogy az éjszaka folyamán a hitleristáknak – a védők hősie ellenállását megtörve – sikerült egészen a város közelébe jutniuk, ezért született meg a határozat az azonnali evakuációról.

A Kuznyeckij moszton, a Külügyi Népbiztosság előtt ponyvatetős teherautók sorakoztak fel. Esett a hó. A munkatársak hordták ki a kocsikra az irattartókat. Itt gyűltek össze azok a

családtagok is, akiket különböző okoknál fogva korábban nem evakuáltak. Mindenki csak egy kis bőröndöt hozhatott magával. Gyorsan, szervezetten szálltunk fel a kocsikra. Megindult a kocsisor. Az utcák csaknem néptelenek voltak. Sok vállalat a dolgozóival együtt még kora ősszel kitelepült a fővárosból.

A Kazanyi pályaudvar magas mennyezetű várótermében elég sok utas összegyűlt. Ott láttam a Komintern apparátusában dolgozók egy csoportját D. Z. Manuilszkij vezetésével. Ők is elhagyták Moszkvát. Még nem kezdődött meg a beszállás. Az emberek mászkáltak a váróteremben, csoportokba verődtek, megbeszélték a legújabb eseményeket. Odamentem Manuilszkijhoz, aki több embertől körülvéve élénken vitatkozott. Hallottam, amint egy fiatalember megkérdezte, mit jelent ez a hirtelen távozás Moszkvából, úgy kell-e ezt érteni, hogy a főváros súlyos veszélyben van, s talán feladják. Dmitrij Zaharovics Manuilszkij határozottan cáfolta ezt a feltevést.

– Természetesen a helyzet komoly. De nemcsak erről van szó. Az átköltözést egyáltalán nem úgy kell felfogni, mint annak bizonyosságát, hogy szándékunkban van feladni Moszkvát. És az egész cseppet sem váratlan. Jó előre eltervezték. És most úgy határoztak, hogy megfelelőbb körülményeket teremtenek a kormányhivatalok, a Szovjetunióban levő nemzetközi szervezetek és külképviseltek normális munkájához.

– Azt mondják, a németek egészen közel vannak – folytatta makacsul a fiatalember.

– Szilárd meggyőződése – felelte Manuilszkij –, hogy a főváros védői teljesítik a kötelességüket, és a hitleristák nem törnek át. Annyi azonban biztos, hogy a front nagyon közel van, és ezért a városban csak a legszükségesebb igazgatási szerveknek kell maradniuk. Nagyon fontos, hogy minden szervezet és intézmény normálisan működjék. A jelenlegi bonyolult időszakban ez különösen elengedhetetlen. Mindnyájunknak az a kötelességünk, hogy összeszedjük magunkat, gyorsan és szervezetten áttelepüljünk az új helyre és folytassuk a munkát...

A hangszóró közölte, hogy betolták a Külügyi Népbiztosság munkatársait szállító szerelvényt. Kimentünk a peronra, és éreztük, hogy fagy. A hó még mindig szállingózott, de már nem olvadt el, az aszfalton a kis tócsákat jégvárta vona be. A kocsik nyirkosak és hidegek voltak. A kalauznő ugyan azt állította, hogy ha elindulunk, bekapcsolják a fűtést. A szolgálati szakasz mellett egy kis vaskályha állt, amelyben már patogott a tűz. Ez a kályha nagy szolgálatot tett nekünk útközben. Főzhettünk rajta krumplit, melegíthettünk teavizet. A szerelvényen persze nem volt étkezőkocsi, az állomáson a büfék is üresek voltak, mindenki csak azt fogyaszthatta, amit magával hozott. Csupán sózott uborkával és savanyúkáposztával tehattük változatosabbá az étrendünket, parasztasszonyoktól vásároltuk azokon a kis állomásokon, ahol a szerelvényünk olykor órákig állt, hogy utat engedjen a csapatokat és fegyvereket szállító vonatoknak. A viszonylag nem hosszú utat a Volgáig három nap alatt tettük meg.

Kujbisevben a Külügyi Népbiztosságot egy technikum épületében helyezték el. Lakást nem messze tőle, egy volt hivatal helyiségeiben kaptunk. Mindkét épületben folyt a tatározás. Mi azonban beköltöztünk. Eleinte különösen nehéz volt a helyzet, mert hiányzott a telefon. Hamarosan felszerelték. A követségek többségét egykori kereskedők tágas házaiban helyezték el.

Az első napokban főként a levéltár rendezésével, valamint különféle folyó ügyek intézésével voltunk elfoglalva.

November 6-án a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 24. évfordulója alkalmából a kujbisevi operaházban ünnepi estet rendeztek. Jelen volt a diplomáciai testület. Az ünnepi beszédet A. J. Visinszkij, a külügyi népbiztos első helyettese tartotta. Beszéde elején olyasmit mondott, ami miatt később kicsit kellemetlen helyzetbe került.

– Bár a párt és a szovjet kormány vezetői továbbra is Moszkvában vannak – jelentette ki Visinszkij –, ezúttal, a

szovjet állam történetében először, a fővárosban nem lesz sem ünnepi gyűlés, sem hagyományos díszszemle a Vörös téren . . .

Reggel azonban kiderült, hogy Moszkvában megtartották az ünnepi gyűlést, amelyen Sztálin mondott beszédet, a Vörös téren pedig megrendezték a díszszemlét, s a csapatok a Lenin-mauzóleumtól egyenesen a frontra mentek, hogy védjék hazánk fővárosát.

Két nap múlva B. F. Podcerob, V. N. Pavlov és jómagam utasítást kaptunk, hogy térjünk vissza Moszkvába, ahol Molotov külügyi népbiztos mellett operatív munkacsoportot alakítottak.

November 9-én kora reggel egy kétmotoros szállító repülőgépen elindultunk Kujbisevből, és dél felé leszálltunk Noginszk közelében egy repülőtéren. A német vadászgépek aktivitása miatt a Központi és a Vnukovói repülőtér nem fogadott. Noginszkból hosszú ideig tartott az út gépkocsival a havas, jeges utakon. Moszkvában tanúja voltam mind a november végi vészterhes napoknak, mind a december eleji napoknak, amikor a moszkvaiak ujjongva ünnepelték a szovjet csapatok nagyszerű győzelmét, amelyet a főváros kapujában álló ellenségre mértek.

Mi, akik a külügyi népbiztos operatív munkacsoportjában dolgoztunk, semmit sem tudtunk a készülő ellentámadásról. Ezért kellemes meglepetésként ért bennünket a hír, hogy a hitlerista csapatok vereséget szenvedtek Moszkva alatt. Jól emlékszem arra a reggelre, amikor a néhány órás alvás után a Külügyi Népbiztosság hideg pincéjéből megérkeztem a Kremlbe, kézbe vettem a még nyomdafesték szagú *Pravdát*, és megpillantottam benne ezt a szívderítő hírt. Közölt a lap fényképeket is a behavazott, kiégett harckocsikról, a felemelt kézzel vonuló náci katonákról. Mindannyian régóta vártuk már ezt a hírt, vártuk, mert biztosak voltunk benne, hogy a főváros falainál megállítják és visszaverik az ellenséget. Végre bekövetkezett! Nehéz szavakba foglalni azt az örömet, amelyet e hír hallatán éreztünk.

Az Egyesült Államok hadba lép

PEARL HARBOR

1941. december 7-én hajnalban japán repülőgépek, amelyek a Csendes-óceánt észrevétlenül átszelő repülőgép-anyahajókról szálltak fel, meglepetésszerűen megtámadták Pearl Harbort, a Hawaii-szigeteken fekvő amerikai haditengerészeti támaszpontot, ahol az Egyesült Államok haditengerészetének nagy egysége állomásozott. A bombatámadás következtében több amerikai hajó felrobbant és elsüllyedt, sok amerikai repülőgép használhatatlanná vált.

Az Egyesült Államokban máig is vitatkoznak azon, hogy a japán támadás mennyire érte váratlanul a washingtoni kormány vezetőit. Sokan úgy vélik, hogy a Fehér Házban néhány nappal vagy legalábbis néhány órával a támadás előtt tudomást szereztek Japán szándékáról. Ezt a véleményt alátámasztja többek között az a körülmény, hogy az amerikai hírszerzés megfejtette a japán diplomáciai kódot, és ismerte mindazoknak a rejtjeles táviratoknak tartalmát, amelyek Tokióból a washingtoni japán nagykövetségre érkeztek.

Ezzel kapcsolatban érdeklődésre tarthat számot Robert Shervoodnak, a Fehér Ház egyik felelős beosztású munkatársának feljegyzése arról, milyen volt a helyzet a Pearl Harbor elleni japán támadást közvetlenül megelőzően.

A Fehér Ház ovális dolgozószobájában Rooseveltnél folyó ügyekről tárgyalt Harry Hopkinsszal. Ekkor belépett a

dolgozószobába Schulz, az elnök haditengerészeti hadseregének helyettese, s egy irattartóban átnyújtotta az elnöknek a japán kormánytól a washingtoni nagykövetségre érkezett táviratot. Az elnök elolvasta és átadta Hopkinsnak. Hopkins is átfutotta, és visszaadta Rooseveltnek. Schulz szerint az elnök így szólt Hopkinshoz: „Ez háború.” Hopkins úgy vélekedett, hogy a jelek szerint a japánok meglepetésszerűen fognak támadni. Az elnök egyetértett vele, és azt mondta, hogy az amerikaiak nem mérhetnek preventív csapást.

– Demokratikus ország és békeszerető nép vagyunk – tette hozzá Roosevelt.

A Fehér Ház ovális dolgozószobájában tehát úgy határoztak, hogy semmit sem tesznek a japán támadás elhárítása végett, várják, hogyan alakulnak az események.

Ezt a jelenetet kommentálva Robert Shervood a következőképpen jellemezte a helyzetet. Rooseveltnak tudta, hogy Japán támadása elkerülhetetlen. Ő azonban semmit sem tehetett az elszigetelődési politika híveivel szemben, akiknek szilárd pozícióik voltak a kongresszusban. Még az sem változtatott a helyzeten, amikor Japán megtámadta a Csendes-óceán térségében levő brit vagy holland birtokokat. Amerika hadba lépéséhez olyan helyzetnek kellett kialakulnia, amikor az Egyesült Államok pisztolycsővel néz farkasszemet, amikor a csapásra kénytelen csapással válaszolni.

A japánok egyetlen módon segíthették Rooseveltet abban, hogy megoldja a dilemmát, úgy, hogy amerikai területet támadnak, s ezt meg is tették, mégpedig olyan kihívóan, hogy a széthúzó és zavarban levő amerikaiak egyszeriben összefogtak, magabiztosak lettek.

Mint később kiderült, a vezérkar is kapott értesítést a készülő japán támadásról. De Marshall tábornok, a vezérkar akkori főnöke nem hívta fel rögtön telefonon Honoluluban az amerikai haditengerészeti erők parancsnokát, bár megtehetette volna, mert az erre alkalmas telefonkészülék ott állt az asztalán. Amikor egy kongresszusi bizottság vizsgálatot folytatott

az ügyben, Marshall tábornok a következő magyarázatot adta: több egyéb ok mellett azért nem vette igénybe a telefont, mert attól tartott, hogy a japánok lehallgatják és tudomást szereznek arról, hogy az amerikai parancsnokság riadókészültséget rendelt el a Hawaii-szigeteken levő támaszpontokon. A japánok ebbe belekapaszkodhattak volna, s felhasználhatták volna az Egyesült Államok kormánya ellen az amerikai közvéleménynek azt a részét, amely az elszigetelődési politika híve volt, úgy állítva be a dolgot, mintha Washington olyan akciókra készült volna, amelyek az Egyesült Államok megtámadására készítették Japánt. A japán támadás után viszont a kormány határozottan követelhetette a kongresszustól, hogy üzenjenek hadat Japánnak. A Pearl Harbor elleni japán támadás után két nappal Rooseveltt rádióbeszédet mondott, amelyben kijelentette:

– El kell ismernünk, hogy ellenségeink remekül kiszámított és nagy ügyességgel végrehajtott megtévesztő akciót hajtottak végre. Ez természetesen nagyon becstelen dolog volt, de szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a nácik módorában folytatott jelenlegi háború egyébként is szennyes ügy. Mi nem akartuk ezt a háborút, mi nem akartunk részt venni benne, minket belerántottak, s minden rendelkezésünkre álló eszközt felhasználva fogunk küzdeni.

A Pearl Harbor-i katasztrófáról Moszkvába érkező első hírügynökségi jelentések igen szűkszavúak voltak, de az nyilvánvaló volt, hogy megtörtént a második világháború egyik legfontosabb eseménye. A Pearl Harbor elleni támadás kétségkívül azt jelentette, hogy elkerülhetetlen az Egyesült Államok hadba lépése, igaz, hogy egyelőre Japán, nem pedig Németország ellen. Ámde már ez is lényegesen megváltoztatta az erőviszonyokat a világkonfliktusban. Most az volt különösen fontos, hogyan fog reagálni a történetekre Japán szövetségese, a hitleri Németország.

Japánnak az Egyesült Államok elleni támadása egyáltalán nem az az akció volt, amit Hitler várt. 1941 nyarán és őszén

Berlin mindenáron arra akarta rávenni a japán kormányt, hogy támadja meg a Szovjetuniót. Július 10-én, vagyis amikor a németek támadásban voltak a szovjet fronton, Ribbentrop német külügyminiszter az alábbi táviratot küldte a tokiói német nagykövetnek: „Minthogy Oroszország, miként a moszkvai japán nagykövet jelenti, voltaképpen a katasztrófa szélén van . . . egyszerűen lehetetlen, hogy Japán, amint erre katonai vonatkozásban felkészül, ne oldja meg Vlagyivosztk és a szibériai térség problémáját. Kérem, használjon fel minden rendelkezésére álló eszközt, vegye rá Japánt, hogy minél előbb indítson háborút a Szovjetunió ellen, mert minél előbb történik ez meg, annál jobb. Az egyetlen cél a továbbiakban is az kell hogy legyen, hogy Japán és mi még a tél beállta előtt kezdet fogjunk a transzszibériai vasútvonalon.”

A japán uralkodó körök azonban nem voltak hajlandók kikaparni Hitlernek a gesztenyét. Szereztek némi tapasztalatot az 1918–1922-es intervenció „szibériai hadjáratában”, nem felejtették el, milyen leckét kaptak Halhin-Golnál és a Haszszán-tónál, ezért nem mertek hadba lépni a Szovjetunió ellen. Egyre vágyakozóbban tekingettek viszont Délkelet-Ázsia és a Csendes-óceán felé, ahol az Egyesült Államokat tartották fő ellenfelüknek és konkurensüknek. Hitler elképzeléseinek nem nagyon felelt meg Japán terjeszkedése ebben az irányban, s nyomást gyakorolt Japánra, hogy lehetőleg minél később kerüljön konfliktusba az Egyesült Államokkal. Ugyanakkor Hitler attól is tartott, hogy Tokió és Washington esetleg valamilyen megállapodásra jut, s ebben az esetben az Egyesült Államok háta védve lenne, Európában harcba szállhatna Németország ellen.

A japán militaristáknak azonban megvolt a maguk számítása. A japán kormány, miközben az Egyesült Államok megtámadására készült, puhatólózott Berlinnél. Ezzel kapcsolatban jellemző az a megbeszélés, amely 1941. november 28-án zajlott le Oshima tábornok, berlini japán nagykövet és Ribbentrop között. Oshima megkérdezte, ha Japán konfliktusba

keverednék az Egyesült Államokkal, Németország hadat üzenne-e Amerikának. Hitler külügyminisztere kitért az egyenes válasz elől.

– Roosevelt fanatikus – felelte –, ezért nem lehet előre megmondani, mit fog tenni . . .

Ez a válasz nem elégítette ki Oshimát, s kereken megkérdezte, mit szándékszik tenni Németország az említett esetben. Ribbentrop kénytelen volt Berlin lojalitásáról biztosítani szövetségését.

– Ha Japán háborúba keveredik az Egyesült Államokkal – jelentette ki –, akkor Németország a maga részéről szintén haladéktalanul hadat üzen. Ilyen helyzetben Németország semmilyen körülmények között nem köt különbékét az Egyesült Államokkal. Ebben a kérdésben a Führernek határozott az álláspontja . . .

Ezt a biztosítékot, amelyet a hitlerista kormány adott Japánnak, akkor természetesen szigorúan titokban tartották. Különböző forrásokból viszont arról érkeztek hírek, hogy Tokióban hosszú ideje folyik a harc a különböző csoportok között, és a harc kimenetele attól függ, milyen irányban mér csapást Japán. Ebben a harcban a hitlerista diplomaták nyomást gyakoroltak a résztvevőkre, és arra próbálták rávenni a japán kormányt, hogy a Szovjetuniót támadja meg. Egyre gyakrabban jöttek viszont olyan hírek, hogy Tokió inkább afelé hajlik, hogy Délkelet-Ázsia irányában mérjen csapást. Többek között Richard Sorge is ilyen jelentéseket küldött Moszkvába.

Információi helyesnek bizonyultak. Azután, hogy a japánok csapást mértek az Egyesült Államok legnagyobb haditengerészeti támaszpontjára, felmerült a kérdés: mit tesz a hitleri Németország. Hűséges marad-e szövetségéséhez, vagy pedig Hitler, minthogy minden erőfeszítése ellenére Japán nem a Szovjetuniót támadta meg, jobbnak látja, ha egy ideig nem avatkozik be a japán–amerikai konfliktusba?

A Pearl Harbor elleni támadás óta már eltelt néhány nap, de Berlinből még mindig nem jött semmi hír arról, milyen álláspontra helyezkedik Németország. December 11-én a külföldi hírügynökségek jelentették, hogy este Hitler fontos beszédet mond a Reichstagban, amelyet közvetít a rádió. Valószínűnek látszott, hogy Hitler a Reichstag ülésén jelenti be döntését.

Aznap este Molotov hívatott. Közölte, hogy néhány perc múlva a berlini rádió közvetíti Hitler beszédét, és Sztálin elvtársat érdekli a beszéd, minél hamarabb szeretné ismerni a tartalmát. Gyorsan ráállítottam a készüléket a berlini rádió hullámhosszára. Eleinte indulókat közvetített, majd felhangzott a „képviselők” üvöltése. Hitler, szokása szerint, bizonyára utolsónak érkezett, amikor már mind együtt voltak a Kroll Oper Hausban, és most haladt végig a földszinten a színpad felé, az általa kinevezett „képviselők” pedig torkuk szakadtából üvöltik: „Sieg heil!”

A háború előtt, amikor a berlini szovjet nagykövetségen dolgoztam, többször jelen voltam a Kroll Operban, a diplomáciai páholyból követhettem nyomon az ünnepi ülések eseményeit. A Kroll Oper Haus akkor lett a hitlerista „parlament” ülésterme, amikor felgyújtották a Reichstag épületét. Jól emlékszem ezeknek a vásári mutatványoknak minden részletére. Az egyes emberek kiáltásai vad ordítássá álltak össze. Így ment ez hosszú percekig. Aztán a jelenlevők elcsendesedtek, s felhangzott Göring rekedt hangja. Ő nyitotta meg a Reichstag ülését, és átadta a szót „a német nép vezérének”. Ismét felharsant a „heil Hitler” és a „Sieg heil”. Hitler megköszönte a torkát, mire csend lett, s elkezdhette beszédét.

Tehát ismét fordítanom kellett Hitler szavait Molotovnak, mint egy évvel korábban a berlini birodalmi kancelláriában. Mennyi minden történt azóta... De nem volt idő az

emlékezésre. Szinkronban kellett tolmácsolnom a Führer beszédét.

Hitler eleinte nyugodtan, tagoltan beszélt. Aztán egyre jobban belelovalta magát. Olykor hisztérikusan rikácsolt, a hallgatóság tombolt, s ilyenkor nehéz volt kihámozni a mondat-töredékek értelmét.

Körülbelül 10 percre rá, hogy Hitler elkezdte beszédét, Molotov íróasztalán csörögni kezdett a zöld telefon, amelyen csak Sztálin hívhatta. Molotov gyorsan odament az asztalhoz, és felvette a kagylót. A kérdéseket persze nem hallottam, s bár figyelmemet a rádióra összpontosítottam, meghallottam Molotov válaszait:

– Igen, már elkezdte... Egyelőre közhelyeket... Még nem tudni, mit döntött...

Sztálin türelmetlenül várta, milyen lépésre szánják el magukat Berlinben a japán–amerikai konfliktussal kapcsolatban, mert ettől nagyon sok függött. Eközben az éteren keresztül tovább jött a Kremlbe a náci diktátor hangja. Rooseveltnőközt szidta, a háború „fő okozójának” nevezte. Amikor már eleget szitkozódott, végre rátért a dolog lényegére. Kijelentette, hogy Japán akcióját „a német nép és minden rendes ember az egész világon nagy meglepéssel fogadta”, majd azt üvöltötte, hogy megszakítja a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, és hadat üzen neki. Szavait a „képviselők” hisztérikus ovációval fogadták.

Amint lefordítottam az utolsó mondatot, Molotov odament a zöld telefonhoz, tárcsázott, és jelentette Sztálinnak:

– Hadat üzentek az Egyesült Államoknak... Hogy mit tesz Japán?... Erről semmit nem mondott, de természetesen fontos kérdés... Én is úgy gondolom, hogy aligha. A németek most olyan leckét kaptak Moszkva alatt, hogy Tokióban háromszor is meggondolják, mielőtt elszánnák magukat valamire ellenünk...

Rendkívül fontos kérdés volt, hogy a japánok engednek-e Berlinnek, amely azt követelte, hogy Tokió csatlakozzék a

Szovjetunió elleni háborúhoz. Ez a nyomás különösen nagy volt azután, hogy Németország hadat üzent az Egyesült Államoknak. A további események azonban azt mutatták, Tokióban jobbnak látták óvatosabban cselekedni. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nem sikerült a Szovjetunió elleni „villámháború”, és a japán politikusok nemigen gondolhattak egy szibériai kalandra.

Hitlernek az a döntése viszont, hogy csatlakozik Japánhoz és hadat üzen Amerikának, azt jelentette, hogy az Egyesült Államok a Hitler-ellenes koalíció teljes értékű tagja lett. A három hatalom együttműködése a közös ellenség elleni harcban még szorosabb lett.

ANTHONY EDEN MOSZKVÁBAN

1941. december elején tagja lettem egy kisebb csoportnak, amely megkezdte az előkészületeket Anthony Eden angol külügyminiszter moszkvai fogadására. A látogatás gondolatát London vetette fel, és a szovjet félnél pozitív fogadtatásra talált. Az angol-szovjet kapcsolatok jelentős bővülése, a közös ellenséggel vívott harcból adódó feladatok megoldása nemcsak kívánatos, hanem szükségessé is tette a magas szintű tárgyalásokat. Ezenkívül nyitva volt még néhány olyan politikai jellegű kérdés, amelyet a szovjet kormány a Hitler-ellenes koalíció kialakítása időszakában vetett fel.

Eden moszkvai látogatása és találkozása a szovjet kormány vezetőivel előmozdíthatta ezeknek a problémáknak megoldását.

A legfontosabb feladat viszont az volt, hogy a brit külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokon előkészítsék a megállapodást Anglia és a Szovjetunió háborús szövetségéről és háború utáni együttműködéséről. Végül Moszkvában arra számítottak, hogy megvitatják Edennel azt a korábbi szovjet javaslatot, hogy Anglia küldjön csapatokat a szovjet-német

frontra, amelyek a Vörös Hadsereggel együttműködve harcolnának a hitleristák ellen.

Churchill ezt írta Sztálinnak 1941. november 22-i üzenetében: „... A közeljövőben készek vagyunk kiküldeni Eden külügyminisztert, akit Ön ismer. A Földközi-tengeren át fog utazni, hogy találkozzék Önnel Moszkvában, vagy másutt. Kíséretében magas állású katonai és egyéb szakértők lesznek, s megtárgyalhat a háborúval kapcsolatos bármely kérdést, csapatoknak nemcsak a Kaukázusba, hanem az Önök déli arcvonalára küldését is beleértve. Sem hajóállományunk, sem a közlekedés terén fennálló helyzet nem teszi lehetővé jelentékeny erők bevetését, sőt választania kell, hogy csapatokat vagy teherszállítmányokat küldjünk-e Perzsián keresztül.”

Churchill tehát elvben nem vetette el azt a gondolatot, hogy angol csapatokat vezényeljenek a szovjet–német frontra, de eleve voltak kikötései.

Üzenete további részében a brit miniszterelnök kifejezte készségét a háború utáni rendezés megvitatására: „Arra számítunk, hogy amikor majd megnyerjük a háborút, amiben biztos vagyok, Szovjet-Oroszország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok találkozni fognak a győzelem konferenciájának asztalánál, mint a három fő részvevő és mint olyan felek, amelyeknek tettei következtében a náciizmus megsemmisül. Az első feladatunk természetesen annak megakadályozása lesz, hogy Németország és különösen Poroszország harmadszor is megtámadhasson bennünket. Az a tény, hogy Oroszország kommunista állam, Anglia és az Egyesült Államok viszont nem ilyenek, és nem is szándékoznak ilyen állammá válni, nem akadályozza annak, hogy kölcsönös biztonságunk és jogos érdekeink biztosítása céljából jó tervet dolgozzunk ki. A külügyminiszter mindezeket a kérdéseket megtárgyalhatja Önnel.”

A szovjet kormányfő hajlandó volt Moszkvában fogadni a Foreign Office vezetőjét. Churchillhez intézett üzenetében ezt írta: „Azt a javaslatát, hogy a legközelebbi időben a Szovjet-

unióba küldik Eden külügyminiszter urat, a legmesszebbmenően támogatom. A szovjet és az angol csapatoknak a mi frontunkon végrehajtandó közös hadműveleteit és ennek a dolognak sürgős megvalósítását illetően a vele folytatott megbeszélésnek és megfelelő egyezmények kötésének nagy pozitív jelentősége lenne. Tökéletesen helyes az az elgondolás, amely szerint a világháború utáni berendezkedésre vonatkozó tervek megtárgyalása és elfogadása során abból kell kiindulni, hogy megakadályozzuk Németországot, és mindenekelőtt Poroszországot a béke újabb felborításában és a népek újabb véres háborúba döntésében.”

Anthony Eden december 15-én érkezett Moszkvába, s majdnem egy hetet töltött a szovjet fővárosban. A kíséretében volt Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese, valamint jó néhány polgári és katonai szakértő. Eden több ízben találkozott Sztálinnal és Molotovval, véleménycserét folytatott velük a hitleri Németország elleni háborúban való együttes részvételről.

Annak a kérdésnek, hogy küldjenek brit csapatokat a szovjet–német frontra, már története volt. A Moszkva és London közötti üzenetváltás keretében az angol kormány felajánlotta, hogy csapatokat küld a Kaukázusba „az olajmezők őrzésére”, valamint Irán északi részébe, hogy az ott állomásozó szovjet csapatokat, valamint a Kaukázusban felszabaduló helyőrségeket bevehessék a szovjet–német fronton. Ez a javaslat megint nem a legjobb színben mutatta Churchillt. Ebből ugyanis az derült ki, hogy helyőrségi szolgálatra szovjet és iráni területre tudna biztosítani csapatokat, arra viszont nem, hogy a szovjet–német fronton részt vegyenek a harcokban. A szovjet kormány elutasította ezt a kétes értékű javaslatot, az Edennel folytatott tárgyalások ebben a kérdésben nem hoztak semmi újat.

Moszkvában megtárgyalták Edennel a Szovjetunió nyugati határainak problémáját, beleértve a balti köztársaságok kérdését, amelyek a szovjet állam részét képezték. 1940-ben a balti országok népei saját akaratukból csatlakoztak a Szovjetunió-

hoz, s ezt annak idején a balti köztársaságok állami szervei, valamint a Szovjetunió Legfelső Tanácsa törvényekkel szentesítették.

Az angol kormány kitért annak hivatalos elismerése elől, hogy a balti államokban visszaállították a szovjethatalmat, és ezek az államok a Szovjetunióhoz tartoztak. Ezt a körülményt kihasználva a megdöntött balti burzsoá rezsimek Londonban tartózkodó képviselői nagy aktivitásba kezdtek. Ez természetesen rontotta a szövetségesek közötti jó viszonyt. A szovjet fél érdekelt volt ennek a kérdésnek rendezésében.

Amint ez a probléma szóba került a moszkvai tárgyalásokon, Eden igyekezett kitérni az egyenes válasz elől. Azt állította, nem tud semmi konkrétat mondani mindaddig, amíg a kérdést a brit kormány meg nem vizsgálja. Megismételte egyebek között Churchillnek azt a kijelentését, hogy a brit kormány nem ismer el semmilyen területi változást, amely a háború alatt következett be.

– Lehetséges – mondta Eden –, hogy ez a konkrét változás elfogadható lesz, de előbb tanácskoznom kell az angol kormánnyal.

Hivatkozott egyebek között az Atlanti Chartára, illetve arra a tételére, amely nem ismeri el a területi változásokat. London tehát jogot formált arra, hogy megállapítsa a szovjethatalom törvényeinek hatályosságát.

– Valóban szükség van arra, hogy a balti államok kérdésében a brit kormány döntését kérjük? – kérdezte ironikusan Sztálin. – Jelenleg a legsúlyosabb háborút viseljük, emberek százazreit veszítjük el, védelmezve a szövetségesünkkel, Nagy-Britanniával közös ügyet, s véleményem szerint ezt a kérdést axiómának kell tekinteni, amely nem igényel semmiféle döntést.

– A balti államok háború utáni jövőjére gondol? – kérdezte Eden, nyilvánvalóan azért, hogy időt nyerjen.

– Igen – felelte Sztálin. – Önök a háború végén fogják-e támogatni ennek a három államnak azt a törekvését, hogy a

Szovjetunió keretében maradjanak? Hiszen mi csupán országaink korábbi határainak visszaállítását követeljük. Szeretném hangsúlyozni, hogy amennyiben önök ezt megtagadják, ennek olyan színezete lesz, mintha módot keresnének a Szovjetunió feldarabolására. Meglepőnek és megdöbbentőnek találom, hogy Churchill úr kormánya ilyen álláspontot foglal el. Ez lényegében ugyanaz az álláspont, amelyre a Chamberlain-kormány helyezkedett, és kénytelen vagyok ismételtén hangsúlyozni, hogy a brit kormány viszonya határaink problémájához csodálkozásra késztet . . .

Eden arról igyekezett meggyőzni Sztálint, hogy kieszközli ennek a kérdésnek megoldását, még mielőtt a szovjet csapatok elérik a Baltikumot.

– Úgy hittem – folytatta Sztálin, mintha nem hallotta volna Eden szavait –, hogy az Atlanti Charta azok ellen a nemzetek ellen irányul, amelyek világhatalomra törekednek, de most úgy fest a dolog, mintha az Atlanti Charta a Szovjetunió ellen irányulna.

– Nem, ez természetesen nem így van – sietett közbeszólni Eden. – Egyszerűen arról van szó, hogy ön felvet nekem bizonyos kérdéseket, amelyek az önök határaival kapcsolatosak, de én nem tudok azonnal válaszolni rájuk, s kérem, adjon időt arra, hogy kormányomtól kérjek választ . . .

A Foreign Office vezetőjének moszkvai tartózkodása alatt ebben a kérdésben nem sikerült megállapodásra jutni. Később rendezték ezt a problémát, amikor előkészítették a szovjet-angol szerződést a hitleri Németország és európai csatlósai ellen viselt háborúban való szövetségről és a háború utáni együttműködésről. A szerződést 1942. május 26-án írták alá, s ez a dokumentum – több más okmánnyal együtt – jelentősen előmozdította a Hitler-ellenes koalíció megszilárdítását. Eden moszkvai tartózkodása alatt alaposan megvitatták a készülődő szerződés egyes pontjait és feltételeit.

A tárgyalásokon érintették a délkelet-ázsiai és a távol-keleti helyzetet is. Eden többek között kijelentette, hogy Churchill

miniszterelnök szeretné megismerni a szovjet kormánynak Japánnal kapcsolatos álláspontját. Az angolokat az érdekelte, milyen kilátások vannak arra, hogy a Szovjetunió bekapcsolódik a távol-keleti háborúba.

– Ha a Szovjetunió most hadat üzen Japánnak – felelte Sztálin Edennek –, akkor kénytelenek vagyunk igazi háborút viselni a szárazföldön, a levegőben és a tengeren. Következésképpen gondosan számításba kell vennünk és mérlegelnünk kell azokat az erőket, amelyek bekapcsolódnak ebbe a háborúba. Sok függ attól, hogyan alakul a Németország elleni háború. Ha a németek nagy nyomás alá kerülnek, nincs kizárva, hogy ez arra készteti a japánokat, hogy megtámadjanak bennünket, s ebben az esetben kénytelenek leszünk harcolni. De szívesen vennénk, ha erre minél később kerülne sor...

Ez elég átlátszó célzás arra, hogy az egész helyzet sok tekintetben attól függ, hajlandók-e a nyugati hatalmak komolyan tenni valamit a hitleri Németország ellen. Eden a jelek szerint megértette a célzást, és nem folytatta a számára kellemetlenné váló témát. Mindenesetre a Szovjetunió és Japán viszonya ezen a megbeszéléssorozaton többé nem került szóba.

A szovjet vezetők és Eden tárgyalásain széles körű eszmecserét folytattak a háború utáni rendezés problémáiról, s különösen nagy figyelemmel foglalkoztak olyan intézkedésekkel, amelyek a jövőben lehetetlenné tennék az újabb német agreszsiót.

CADOGAN NAPLÓJA

Alexander Cadogan, aki elkísérte Moszkvába Edent, naplót vezetett, amelyet, mint már említettem, nemrég kiadtak Angliában. Úgy hiszem, az olvasó számára érdekes lesz megismerkedni a naplónak azokkal a részleteivel is, amelyek Edennek a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásaira vonatkoznak.

„Kedd, december 16. Szürke nap, szállingózik a hó. Akár-

csak az elmúlt éjjel, beszélgettem Edennel, segítettem neki vázlatot készíteni a Sztálinnal folytatandó megbeszélésre. Úgy látom, Sztálin szeretne négyszemközt tárgyalni Edennel, Eden azonban rávette, hogy hívja meg Cripps nagykövetet is. A nagykövet átadta nekünk az általa készített megállapodástervezetet, amely több jó pontot tartalmaz. Éppen akkor, amikor ezt a tervezetet próbáltam összedolgozni a mi tervezetünkkel, légiriadót fújtak. Déli egy óra lehetett, s nyomban értünk jöttek, hogy lekísérjenek a legközelebbi metróállomásra. A mozgólépcsőn lementünk a mélybe, s gyönyörű márványcsarnokba jutottunk, ahol kabinok sorakoztak, bennük ágy, telefon stb. Fél kettőkor a légiriadót lefújták. Arra gondoltam, lehet, hogy ez nem is volt igazi riadó, csak azért rendezték meg, hogy nekünk megmutassák, minden készen áll arra az esetre, ha valóban szükség lenne óvóhelyre. A löncsöt a szállóban fogyasztottuk el. Nagyon ízletesen főztek. Utána gépkocsin felmentünk arra a dombra, ahonnan Napóleon nézte Moszkvát, a ködben és a hóesésben azonban nem sokat láttunk. Visszafelé az út nagy részét gyalog tettük meg. Körüljártuk a Kremlt és elhaladtunk a brit nagykövetség mellett. Eden este 7-kor indult el, hogy találkozzék Sztálinnal, és 11-kor tért vissza. Igen elégedettnek látszott. Sztálin ismét szóba hozta a háború utáni határokat, ami a jelek szerint sok problémát fog okozni.

Szerda, december 17. Az időjárás még mindig barátságos. Délelőtt 11-kor megjött Majszkij annak a két egyezménytervezetnek fordításával, amelyet előző este Sztálin átnyújtott Edennek. Nincs bennük semmi elfogadhatatlan, és a löncs idejére Majszkij, én, valamint Eden előzetesen megállapodtunk a szövegben. Löncs után folytattuk a munkát a szállodában. Majd a városban sétáltunk. Az áruházak tele vannak télapóval és feldíszített fenyőfával. Észrevettem, hogy a vásárlók elsősorban a könyvet keresik. Éjfél a Kremlben. Sztálin, Molotov, Majszkij, Cripps, én, valamint Eden egy óriási dolgozószobában találkoztunk. Sztálin közölte, hogy a tervezeteken végzett munka nem rossz, de őt elsősorban az Oroszország há-

ború utáni határainak problémája érdekli... Hajnali 3-ig erről a témáról vitatkoztunk, aztán úgy tértünk vissza a szállodába, hogy semmire sem jutottunk...

Csütörtök, december 18. Este 7-kor ismét a Kremlben. Mindkét félnek voltak bizonyos javaslatai a nézeteltérések csökkentésére. Hamarosan rájöttünk azonban, hogy ezek a javaslatok kölcsönösen elfogadhatatlanok. Mindkét fél elég nyílt volt ahhoz, hogy elismerje, a szakadékot pillanatnyilag nem lehet áthidalni. Eden ismét megmagyarázta Sztálinnak, hogy Nagy-Britannia most nem fogadhatja el az orosz követeléseket. Sztálinra ez látszólag nem tett különösebb hatást. Csupán ennyit mondott: »Nagyon sajnálom...«

Vasárnap, december 21. Egyre nyilvánvalóbbnak látszik, hogy az oroszok nem írják alá a megállapodásokat, ha nem ismerjük el 1941-es határaikat. Este hétkor mentünk a Kremlbe. Tisztában lévén azzal, hogy nem sikerül megállapodnunk, előkészítettünk egy közönséges nyilatkozattervezetet. A Kremlben kiderült, hogy az oroszoknak sokkal jobb nyilatkozattervezetük van, amit nyomban elfogadtunk. A munkát este 8.30-kor fejeztük be, ekkor Sztálin meghívott bennünket és az egész küldöttséget ebédre...

Ezek a naplójegyzetek is csak azt bizonyítják, hogy az angol kormány makacsul kitért olyan politikai kérdések megvitatása elől, amelyekhez a szovjet kormánynak különösen fontos érdeke fűződött. Londonban egyebek között semmiképp sem akarták elismerni a Szovjetuniónak a hitleri Németország támadásakor érvényes határát. Ez az álláspont korántsem azt bizonyította, hogy Anglia hajlandó igazi szövetségesi kapcsolatokat kialakítani a Szovjetunióval, hanem inkább arról árulkodott, hogy Nagy-Britannia uralkodó körei még mindig nem mondtak le a szovjet szövetségesükhöz fűződő viszonyban a különböző kétes manőverekről.

Eden közölte, hogy szeretne kimeni a frontra. Erre kapott is lehetőséget, elvitték Klin körzetébe, ahonnan a szovjet csapatok december eleji nagy erejű ellentámadása verte ki a németeket.

Moszkvába visszatérve Eden elragadtatással beszélt a szovjet csapatok nagyszerű győzelméről, gratulált a szovjet vezetőknek, további sikereket kívánt. Sokkal később azonban az emlékirataiban bevallotta, hogy nem annyira a Vörös Hadseereg győzelmeinek örült, mint inkább az aggasztotta, hogy a „brit érdekekre” nézve milyen következményei lesznek a hitleri Németország elkerülhetetlen vereségének. Eden leírja, mennyire megdöbbenett őt, hogy a menekülő németek rengeteg haditechnikai felszerelést hátrahagytak.

Emlékirataiban terjedelmes kivonatot közöl saját naplójából, ahol részletesen leírja, mit látott 1941 decemberében a szovjet–német fronton. A brit külügyminiszter nagyon szűkszavúan említi a hitleri megszállást átélő szovjet emberek szenvedéseit, részletesen leírja viszont találkozását és beszélgetését három fogságba esett hitleristával, akikkel – erre enged következtetni a leírás hangneme – rokonszenvezett. Még együttérzését is kifejezte. Úgy látszik, Eden megfélemedezett arról, hogy ezek az emberek fegyverrel jöttek leigázni a szovjet embereket.

Edenre igen jellemző, hogy így értékelte a szovjet–német fronton 1941 végén történt eseményeket, hogy így reagált azokra a súlyos csapásokra, amelyeket a szovjet csapatok az addig „legyőzhetetlen” Wehrmachtra mértek. Ebben veszélyt látott Nagy-Britannia és az Egyesült Államok imperialista törekvéseire nézve. Attól tartott, hogy a Szovjetunió győzelme a hitleri Németország felett megváltoztatja a nemzetközi erőviszonyokat. Eden ezt írta be naplójába: „Elkerülhetetlennek látszik, hogy ha Hitlert megdöntik, az orosz csapatok a háború

végén jóval mélyebben lesznek Európa belsejében, mint 1941-ben, a háború kezdetekor voltak. Ezért célszerűnek látszik, hogy minél hamarabb megfelelő egyezményekkel megkössük a szovjet kormány kezét.”

Eszembe jut Eden és Sztálin egyik párbeszéde. A szovjet-német front várható eseményei kerültek szóba. Eden annak a véleményének adott hangot, hogy a harc a németek ellen nehéz és hosszú lesz.

– Hiszen most – tette hozzá – Hitler még mindig Moszkva alatt áll, Berlinig még hosszú az út . . .

– Se baj – mondta nyugodtan Sztálin –, az oroszok kétszer már voltak Berlinben, harmadszor is eljutnak.

Edennek feltehetően nem volt kellemes hallgatni a szovjet kormányfő magabiztos hangját.

Amikor Sztálin azt mondta, az oroszok már kétszer voltak Berlinben, arra utalt, hogy az orosz csapatok 1760-ban, a hét-éves háborúban már bevonultak egyszer a városba, majd másodszor 1813-ban, amikor I. Sándor cár csapatai a Moszkvától visszavonuló napóleoni seregeket üldözve elfoglalták a várost.

Averell Harriman jóval később azt írta, hogy a potsdami konferencián így szólt Sztálinhoz:

– Önnek bizonyára nagyon kellemes lehet, hogy az után, amit országa átélt, most Berlinben van . . .

– Sándor cár eljutott Párizsig – felelte szenvtelenül Sztálin.

Miután befejeződtek a tárgyalások Edennel, Moszkvában és Londonban egyidejűleg nyilvánosságra hozták az angol-szovjet közös nyilatkozatot, amelyben ez állt:

„A baráti légkörű megbeszéléseken megállapították a két fél nézeteinek egységét a hadviselés kérdésében, különösen a hitleri Németország teljes szétzúzását, és utána olyan rendszabályok megtételét illetően, amelyek teljesen lehetetlenné teszik, hogy Németország a jövőben ismét agressziót kövessen el. A béke és a biztonság háború utáni megszervezését illető kérdésekben lefolyt véleménycsere sok fontos és hasznos anyagot

nyújtott, amely a továbbiakban megkönnyíti konkrét javaslatok kidolgozásának a lehetőségét ezen a területen.”

Eden moszkvai megbeszélései újabb fontos lépést jelentettek a Hitler-ellenes koalíció megszilárdításában.

1942

Végéhez közeledett az 1941-es esztendő, amely tele volt koraszakos jelentőségű eseményekkel. A szovjet emberek, noha súlyos megpróbáltatások szakadtak rájuk, jogos elégedettséggel összegezhatték ennek az esztendőnek eredményeit. Az év végére mindenki számára nyilvánvaló lett, hogy a Szovjetunió elleni villámháború hitleri terve kudarcba fulladt. Üres szólamnak bizonyultak a Führer nagyhangú nyilatkozatai, hogy a telt katonái már Moszkvában töltik. Ehelyett megrendítő erejű csapás érte a főváros falai alatt a dicsőített Wehrmachtot. A hitlerista hódítók ezrei pusztultak el a Moszkva környéki mezőkön.

A szovjet emberekre persze még nehéz küzdelem várt, az ellenség még nagyon erős volt, és újabb rohamra készült. Nyilvánvaló volt azonban, hogy azok a tényezők – elsősorban a váratlan támadásból származó előnyökre gondolunk –, amelyek a háború elején a hitleristákat segítették, egyre kevésbé hatottak. A tartós tényezők léptek a helyükbe, amelyek a Szovjetuniónak kedveztek: a szovjet nép összeforrottsága, a gazdasági és emberpotenciál, a szocialista rendszer előnyei, a helyes szovjet stratégiai koncepciók. Nagy volt a jelentősége a Hitler-ellenes koalíció megszilárdulásának is. További konszolidációját előmozdította az Egyesült Nemzetek Deklarációja, amelynek ünnepélyes aláírása 1942. január elsején történt meg. A deklarációt a négy nagyhatalom – a Szovjetunió, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Kína – képviselőin kívül még 22 állam megbízottai írták alá. Kimondta, hogy a népek életének, szabadságának és függetlenségének megvéde-

séhez szükség van a fasiszta agresszorok teljes legyőzésére. Az aláírók kötelezettséget vállaltak, hogy minden katonai és gazdasági erőforrást felhasználnak a berlini paktum azon tagjai ellen, amelyekkel az adott aláíró fél hadiállapotban van. A deklaráció minden aláírója kötelezte magát, hogy együttműködik a többi aláíró kormánnyal, és nem köt különbékét vagy fegyverszünetet az ellenséggel.

Bár nehéz idők jártak, mégis szerettem volna illően búcsúztatni az 1941-es esztendőt és köszönteni az 1942-es évet. Akkoriban valamennyien nagyon sokat dolgoztunk. A hátszországban senkinek sem volt munkaszüneti napja, szabadsága, de még az ünnepeken is mindenki dolgozott. A Külügyi Népbiztosság munkatársai különösen szigorú munkarendben dolgoztak. Az alvásra, a hazafelé és visszaútra fordított időn kívül állandóan a munkahelyünkön voltunk. Ha nagy ritkán akadt egy kis szabad időnk és elmentünk otthonról, az ügyeletesnél meg kellett hagynunk, hogy hol találhatnak meg, például ha színházba mentünk, a sor és a szék számát is. S igen gyakran megszólalt a színházban a hangszóró, hogy ezt és ezt a személyt sürgősen várják a munkahelyén.

Az 1942-es évet mégis sikerült kisebb társaságban köszöntenem. A Külügyi Népbiztosság operatív csoportja, amely a népbiztosság apparátusának Kujbisevbe költöztetése után Moszkvában maradt a Kremlben, a Népbiztosok Tanácsának épületében kapott néhány dolgozószobát. Közvetlen telefonvonal kötött össze bennünket Kujbisevvel, és rendszeresen tartottuk a kapcsolatot a népbiztosságnak a Volga partjára települt különböző osztályaival. A népbiztosságnak a Kuznyeckij moszton levő épülete nagyrészt üresen állt, mindössze a gazdasági osztály munkatársainak kis csoportja, a legfontosabb anyagokat tartalmazó levéltár és a szolgálati étterem maradt benne. A pincében rendezték be a munkatársak szálláshelyét, amely egyben óvóhely is volt. Ott aludtunk, és az 1941 novemberében és decemberében elég gyakori bombázások alatt sem kellett sehova sem mennünk. Egyébként az a vereség, amelyet a

németek december elején Moszkva alatt elszenvedtek, olyan megrázkódtatást jelentett a hitlerista hadvezetésnek, hogy a német légierő sokkal ritkábban jelent meg a szovjet főváros felett. A hónap végén már fel is költözhettünk a pincéből.

I. Sz. Csernisovval, aki szintén tagja volt az operatív csoportnak, a második emeleten kaptunk egy üres irodahelyiséget, amelyet összezsukható ágyakkal, asztallal és néhány székkal rendeztünk be. A Külügyi Népbiztosság épületét éppúgy nem fűtötték, mint Moszkva legnagyobb részét. Bennünket a szobában levő kandalló mentett meg. Valahonnan szereztünk fát, és amelyikünk előbb érkezett haza, befűtött.

Ebben a szobában köszöntöttük az új évet, mert ezen az éjszakán volt két-három óra szabad időnk. Csernisovon és rajtam kívül ott volt Kiszeljov, akivel már a háború előtt barátságot kötöttünk, amikor alkonzul volt Königsbergben, és gyakran felkeresett bennünket Berlinben, valamint Koptyelov, berlini nagykövetségünk egykori harmadtitkára. Koptyelov a konzuli osztályon dolgozott, néhány napra jött fel Kujbisevből. Kiszeljov viszont egészen váratlanul bukkant fel. Németországból hazatérve a Külügyi Népbiztosság sok más munkatársával együtt beállt a népfelkelőkhöz, megsebesült, kórházban feküdt, majd vissza kellett volna térnie a hadseregbe. Addigra azonban a Külügyi Népbiztosságon ismét megszorodott a munka. Konzuli és diplomáciai kapcsolatok létesültek olyan országokkal, amelyekkel a Szovjetuniónak ilyen kapcsolatai addig nem voltak. Szükség volt tapasztalt munkatársakra. A személyzeti osztály felkutatta az egykori munkatársakat, és azok visszakerültek a Külügyi Népbiztosságra. Kiszeljovra a kórházban találtak rá. Eleinte Kujbisevben dolgozott, majd Moszkvába vezényelték, ahol már várta a kinevezés, főkonzul lett New Yorkban.

Tizenegy óra után gyűltünk össze. A kandalló már kellemes meleget árasztott. Csernisov fűtött be, aki valamivel előbb ért haza. Jó hangulatban voltunk. A rádióban az imént jelentette be Levitan, hogy a szovjet csapatok felszabadították Kalinyin

városát. Ez a Vörös Hadsereg újívi ajándéka a hazának. Az 1941-es év a szovjet harcosok újabb győzelmének jegyében ért véget. Ezt az évet együtt köszöntöttük mind a négyen, akik a német fővárosban dolgoztunk, nem sejtve, hogy hazánkra mi vár, hogy átéli az első veszteségek és vereségek keserűségét, városok és falvak kényszerű átengedését az ellenségnek, állami intézmények kitelepítését Moszkvából, a főváros bombázását. Most 1941 a végéhez közeledett. A Szovjetunió állta az ellenség első rohamát, és ez volt a legfontosabb. A Vörös Hadsereg több pusztító csapást mért a hitleristákra, például Tyihvin alatt, Moszkva alatt, éppen most szabadította fel az ősi Tvert, a mai Kalinyint. És Mihail Ivanovics Kalinyin nyugodt, kicsit fojtott hangján köszöntötte a rádióban a szovjet embereket az új év alkalmából, méltatta az elért sikereket és az elkövetkező győzelmeket . . .

Ebben az órában azokra az elvtársainkra emlékeztünk, akik már nem voltak köztünk. A csupaszív Tupikov tábornokra, berlini katonai attasénkra, aki Kijev mellett egy átkeléskor esett el; Kormilicinre, berlini kereskedelmi képviselőnk helyettes vezetőjére, aki repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett Iránban, ahol a szövetségesek szállításait intézte. Felidéztük sok más elvtársunkat, akiket a háború első áldozatai között tartottak számon. Kiszeljov elmondta, mi lett a sorsa annak a moszkvai népfölkelő egységnek, amelyben ő szolgált. A gyengén felfegyverzett egység ellenállt a hitlerista harckocsik nagy nyomásának, és csaknem az utolsó szál emberig elpusztult . . .

Tisztában voltunk vele, hogy még sok nehézség vár ránk, hogy a háború sok áldozatot követel, de az új esztendő, valamennyi szovjet emberhez hasonlóan, derűlátóan köszöntöttük: nyilvánvaló volt, hogy a hitleri villámháború kudarcba fulladt, hogy bármekkorák is a nehézségek, a Szovjetunió végső győzelméhez nem fér kétség . . .

Nem sokkal éjjel 2 óra után széledtünk szét. Csernisov, aki nek reggel 9-kor át kellett venni az ügyeletet, lepihent, Kiszeljov és Koptyelov lement a gazdasági osztályra, ahol rögtön-

zött szállodát rendeztek be a Külügyi Népbiztosság Moszkvába érkező munkatársainak, én pedig visszamentem a munkahelyemre. Az utcákról nem takarították el a havat. Telihold volt, s bár az utcai lámpák nem égtek, a holdfény és a hó egészen jól megvilágította a várost. A Vörös téren csak a GUM előtti úttestet tisztították meg a hótól, odább hóhegyek álltak, amelyek között kitaposott ösvények kanyarogtak minden irányba. Én azon mentem, amely a Történeti Múzeumtól rézsút vezetett a Szpasszkij kapuhoz. A Kreml tornyában fél háromat ütött az óra . . .

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKHOZ FÜZŐDŐ KAPCSOLATOK NÉHÁNY VONATKOZÁSA

Addig, amíg kialakult a Hitler-ellenes koalíció, a szovjet–amerikai kapcsolatoknak több szakasza volt. A kapcsolatok fejlődése szempontjából kétségkívül döntő jelentőséggel bírt az az álláspont, amelyre a Rooseveltt-kormány akkor helyezkedett, amikor a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót.

Amint Washingtonban tudomást szereztek róla, hogy 1941. június 22-én Hitler betört a Szovjetunió területére, Cordell Hull külügyminiszter (erről ő maga ír a visszaemlékezéseiben) felhívta telefonon Rooseveltt elnököt, majd pedig Sumner Welles külügyminiszter-helyettest. Mindkettőjüknek ezt mondta:

– Minden lehetséges segítséget meg kell adnunk Oroszországnak. Több ízben kijelentettük, hogy megadjuk azt a segítséget, amelyet a tengelyhatalmakkal szemben ellenállást tanúsító bármely államnak nyújtani tudunk. Nem kétséges, hogy jelenleg Oroszország beletartozik ebbe a kategóriába...

A következő hetekben azonban ez a felfogás nem könnyen tört utat magának. Mint már említettük, sok washingtoni katonai szakértő tévesen ítélte meg a Vörös Hadsereg igazi erejét. Józanabbul gondolkodó politikusok úgy vélték, hogy az Egyesült Államok semmit sem kockáztat, ha fegyvert és egyéb felszerelést szállít a Szovjetuniónak. Ezen a nézeten volt

Roosevelt elnök is, aki már a nácik támadása előtt úgy vélte, hogy ha Hitler megtámadja a Szovjetuniót, végső soron kitöri a nyakát.

Az Egyesült Államok kormánya már 1941 elejétől több forrásból kapott olyan híreket, hogy Hitler a Szovjetunió megtámadására készül. 1941 januárjában Hull külügyminiszter megkapta S. Woods, a berlini amerikai kereskedelmi attasé bizalmas jelentését. Woodsnak volt Németországban egy barátja, aki gyűlölte a nácikat, de kapcsolatban állt a hitleri kormány-szervekkel, valamint a náci párt tekintélyes vezetőivel. 1940 augusztusában ez az illető arról tájékoztatta Woodsot, hogy Hitlernél a Szovjetunió elleni háború előkészítésével kapcsolatos tanácskozások folynak.

Woods rendszerint az egyik berlini moziban találkozott barátjával. Két jegyet vett elővételben, az egyiket elküldte a barátjának, így egymás mellett ültek a sötét nézőtéren. Az illető észrevétlenül Woods zsebébe csúsztotta az információkat tartalmazó levélkét. Ez az információ ellentétben állt a hitleristák nyilatkozataival, akik arról beszéltek, hogy Nagy-Britannia ellen készülnek. Azok az emberek viszont, akiktől Woods barátja az információt szerezte, azt állították, hogy az Anglia elleni légitámadások csupán azt a célt szolgálják, hogy elkenődzzék Hitler igazi szándékát, a Szovjetunió megtámadását. Később Woods arról is hírt kapott a barátjától, hogy már ki-nevezték a megszállandó szovjet területek gazdasági apparátusát, továbbá hamis rubelt nyomtattak.

A Wehrmacht vezérkarában dolgozó személyektől származó információk alapján Woods tájékoztatta Washington a hitle-risták által északon, délen és középen megindítandó támadás fő irányairól. A középen indítandó támadás közvetlen célja Moszkva elérése. Az információk szerint az előkészületeknek 1941 tavaszára kellett befejeződniük.

Amikor ezek az információk először futottak be a külügy-minisztériumba, Hull, saját bevallása szerint, szándékos félre-vezetésnek tartotta őket. Amikor azonban más forrásokból ér-

kező információk is alátámasztották a Woods által jelentettek hitelét, tájékoztatták róluk Rooseveltnél elnököt. Lehetséges, hogy ezek az információk késztették Rooseveltet olyan lépésekre, amelyek később megkönnyítették az Egyesült Államok és a Szovjetunió együttműködését.

Akárhogyan volt is, Washington még a Szovjetunió elleni német támadás előtt több intézkedést tett ebben az irányban. 1941. január 21-én feloldották a Szovjetunióval való kereskedelemre vonatkozó embargót, amelyet 1939 decemberében, a szovjet–finn háború kitörése után rendeltek el. Ez lényegében semmit sem változtatott a helyzeten, mert azoknak az áruknak az eladását, amelyekre az embargó vonatkozott, most az 1940. július 2-i törvény alapján engedélyhez kötötték, és kivitelét szigorúan ellenőrizték. Az Egyesült Államok 1941. januári intézkedése tehát inkább csak lélektani hatással számolt. Később azonban ennek az intézkedésnek nagy szerepe volt.

Az Egyesült Államok vezető politikusai nem kételkedtek abban, hogy a Szovjetunió, ha megtámadják, védekezni fog, és mindent megtesz, hogy legyőzze az agresszort. Ezért bizonyos amerikai árukat, ha nem is nagy mennyiségben, folyamatosan szállítottak a Szovjetuniónak. Figyelemre méltó, hogy ez Londonban elégedetlenséget keltett. Lord Halifax, Nagy-Britannia új washingtoni nagykövete, aki akkor érkezett állomáshelyére, az amerikai külügyminiszterrel folytatott legelső megbeszélésén javasolta, hogy korlátozzák a Szovjetunióba irányuló amerikai szállításokat. 1941. február 5-én Halifax kijelentette Hullnak, Anglia attól tart, hogy az Egyesült Államokból a Szovjetunióba érkező jelentős szállítmányok végső soron a németek kezébe juthatnak. Ezzel kapcsolatban Halifax emlékiratot nyújtott át Hullnak, amely rámutatott, hogy jelentősen megnöttek a Szovjetunió által az Egyesült Államokban eszközölt vásárlások. Hull azt válaszolta, hogy az Egyesült Államok kormánya figyelemmel kíséri a Szovjetunióba irányuló amerikai szállítmányokat, és hozzátette:

– Tekintet nélkül arra, hogy a Szovjetunió egyelőre nem

vesz részt aktívan a háborúban, rendkívül fontos tényező, s mind Európában, mind Ázsiában befolyással van a békére . . .

Halifax és Hull megbeszéléséről információ jelent meg az angol sajtóban. Ez elégedetlenséget keltett Washingtonban. Hull magához kérte Halifaxot, s közölte vele, nem kellett volna nyilvánosságra hozni, hogy az angolok követelték a Szovjetunióba irányuló amerikai szállítások korlátozását.

– Úgy vélem – mondta Hull –, Anglia túlságosan egyoldalúan jár el, amikor lehetségesnek tartja, hogy a Szovjetunióba irányuló szállítások korlátozására vonatkozó javaslatok nyilvánosságra kerüljenek.

Hull a továbbiakban azt írja memoárjában, hogy „egészében véve az Egyesült Államoknak Oroszországgal kapcsolatos politikája kemény, de baráti volt”. Valójában azonban az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatokban abban az időszakban komoly nehézségek voltak. Különösen bonyolulttá tette a helyzetet, hogy rendszeresen késedelmesen szállítottak különböző fontos anyagokat, amire K. A. Umanszkij, a Szovjetunió washingtoni nagykövete több ízben felhívta az amerikai kormány figyelmét. 1941. május 14-én például a szovjet nagykövet emlékiratot nyújtott át az Egyesült Államok külügyminiszterének, amely konkrét eseteket sorolt fel, amikor visszatartottak szállítmányokat, továbbá rámutatott az Egyesült Államokban a szovjet kormány irányában tapasztalható barátságtalan megnyilvánulásokra, ami természetesen rontotta a két állam közötti kapcsolatok légkörét.

Hull cáfolni próbálta az emlékiratban felsorolt tényeket, biztosította a nagykövetet, hogy az Egyesült Államokban szemernyi ellenséges érzelem sem él a Szovjetunióval és kormányával szemben, a tények azonban másról beszéltek. Ezt közvetve Hull is elismerte, amikor kifejtette az Egyesült Államoknak a Szovjetunióval kapcsolatos álláspontját. Azt is kénytelen volt elfogadni, hogy a szállítmányokat gyakran visszatartják, s lényegében ugyanazokat az érveket ismételte, amelyeket a vele folytatott megbeszélésen Halifax emlegetett.

Ebben tehát látható Hull bizonyos következetlensége. Egyrészt visszautasította az angol jegyzéket, amelyet Halifax nagykövet nyújtott át, másrészt az ő érveivel mentegette az amerikai hatóságokat, amelyek szándékosan visszatartották a Szovjetunióba irányuló szállítmányokat.

Egyébként a súrlódásoktól és a nehézségektől függetlenül a vezető washingtoni politikusok Rooseveltnél és Hull külügyminiszterrel az élükön döntő erőnek tartották a Szovjetuniót, amely képes ellenállni a hitleri Németország és a militarista Japán agressziójának. Ezért az Egyesült Államok kormánya már akkor hozzálátott annak előkészítéséhez, hogy támogatást nyújtson a Szovjetunióknak, ha konfliktusba keveredik a hitleri Németországgal. Ebben kétségkívül szerepe volt annak is, hogy az Egyesült Államok uralkodó körei a hitleri Németországot és a militarista Japánt tartották legveszélyesebb imperialista vetélytársuknak.

Azt is tekintetbe kell azonban venni, hogy az Egyesült Államokban akkor még nagyon erősek voltak az elszigetelődés híveinek pozíciói. Ezenkívül Washingtonban aktívan működött a nácibarát lobby, amely arra próbálta rávenni az amerikai törvényhozókat, akadályozzák meg, hogy az Egyesült Államok bekapcsolódjék az európai konfliktusba. A hitleri titkosszolgálat sem egészen eredménytelenül tevékenykedett az Egyesült Államokban. Rooseveltnak jelentős ellenállást kellett leküzdenie, hogy érvényesíthesse politikáját, melynek célja a fasiszmus ellen küzdő erők támogatása volt. Rooseveltnak akkori álláspontjának kialakulására hatással volt az is, hogy az elnök gyűlölte a fasisztákat. A hitleristákat csak úgy emlegette, hogy a „barbárok”, mert bizonyára úgy vélte, a burzsoázia diktatúrájának olyan szélsőséges formája, amelyen a nácizmus, túlságosan lejárhatja az egész kapitalista rendszert, amelynek ő egyébként meggyőződéses híve volt.

Roosevelt lépésről lépésre haladva közelebb vitte az Egyesült Államokat a fasiszta hatalmak ellen harcoló országokhoz, a velük való együttműködéshez. 1941 januárjában a Fehér

Házban tartott szűk körű tanácskozáson hangsúlyozta, hogy kormányának egyik fontos célja „mindent megtenni, hogy folytatódjanak a Nagy-Britanniába irányuló szállítások”, és „az Egyesült Államok haditengerészete álljon készen az Atlanti-óceánon át Angliába tartó hajók kísérésére”. Az elszigetelődés hívei elleneztek ezt az irányvonalat. A kongresszusban sok szónok hevesen bírálta a kormányt. Rooseveltnél az egyik szenátorhoz intézett levelében ezt írta ezzel kapcsolatban: „Isten segítségét kérem, hogy megértsem, mit akarnak azok, akik a szenátusban ezt a vitát kezdeményezték. Miért vitatják a konvojok szükségességét?”

A Szovjetunió hadba lépése a hitleri Németország hitszegő támadása után új erővel töltötte el azokat az amerikai politikusokat, akik fő feladatuknak azt tekintették, hogy vereséget mérjenek Hitlerre, s egyben a német imperializmusra is, amely fenyegetni kezdte a brit és az amerikai tőke érdekeit. Ezek között a politikusok között különösen aktív volt Harry Hopkins és Averell Harriman. Nem véletlen, hogy Rooseveltnél az akkor éppen Londonban tartózkodó Hopkinst küldte el 1941 júliusában személyes megbízottjaként Moszkvába. Fentebb már szó volt róla, hogy 1941 őszén Moszkvában járt a lord Beaverbrook és Averell Harriman vezette angol–amerikai küldöttség, s a szovjet kormány képviselőivel folytatott tárgyalásokon fontos döntések születtek.

Harriman Moszkvában hagyta Fimonville ezredest, az amerikai küldöttség tagját. Ő vezette azt a csoportot, amely figyelemmel kísérte az amerikai hadianyag-szállításokat a Szovjetunióba. Ez a megbízatás elégedetlenséget keltett a washingtoni hadügyminisztériumban, mert az ezredest úgy ismerték, mint a Szovjetunió segítségének hívét. Ebben az időszakban Eaton őrnagy, a moszkvai amerikai nagykövetség katonai attaséja igen pesszimista hangvételű táviratokat küldött főnökeinek, ezek a táviratok nagyon különböztek a Fimonville ezredes által Washingtonba küldött táviratoktól. 1941. október 10-én például Eaton őrnagy azt táviratozta az óceánon túlra, hogy „hama-

rosan véget ér az oroszok ellenállása”, ezért „a hadianyagok szállításával nem kell sietni”, mert „a németek kezébe kerülhetnek”. Másnap Washingtonba érkezett Fimonville távirata, aki a Vörös Hadsereg vezérkarától szerzett értesülésekre hivatkozva közölte, hogy a szovjet csapatok meghiúsították a németeknek Moszkva körülfárására tett kísérletét, s hogy a helyzet a Déli Fronton súlyos, de nem reménytelen. Ebből az ezredes pontosan az ellenkező következtetést vonta le, mint ami Eaton őrnagy jelentésében állt: hangsúlyozta, hogy a Szovjetunióba irányuló amerikai szállításokat lehetőség szerint gyorsítani kell. Harry Hopkins feljegyezte a naplójába, hogy ő nem adott hitelt Eaton jelentésének, hitelesebbnek tartotta Fimonville ezredes információját, amely a későbbiekben igazolódott is.

Fimonville helyzetmegítélése kétségkívül befolyásolta az Egyesült Államok kormányát a Szovjetunióval kapcsolatos politikai vonalának kidolgozásában. Washingtonban megtették a szükséges intézkedéseket, hogy meggyorsítsák a Szovjetunióval való segítségnyújtást.

Sok év múlva, 1955-ben véletlenül találkoztam Fimonville-lal San Franciscóban. Akkor már nyugalmazott tábornok volt, de ugyanolyan energikus és mozgékony maradt, amilyen akkor volt, amikor megismertem. Hosszan beszélgettünk a múltból, moszkvai munkájáról, a szovjet-amerikai kapcsolatok távlatáról. Fimonville a nehéz ötvenes években, amikor javában dúlt a hidegháború, barátja maradt a Szovjetunióval. Nem sokkal később eljutott hozzám a szomorú hír, hogy Fimonville elhunyt.

Nem sokkal azután, hogy a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót, Rooseveltnél elrendelték a szovjet aktívumokra elrendelt zárlatot. 1941. augusztus elején Welles megbízott külügyminiszter és Umanszkij szovjet nagykövet között levélváltás történt, az amerikai fél ígéretet tett, hogy minden lehetséges gazdasági segítséget megad, hogy erősítse a Szovjetuniót a fegyveres agresszió ellen vívott harcában.

Az Egyesült Államok elnöke és a brit miniszterelnök, ami-

kor az Atlanti-óceánon találkozott, augusztus 13-án üzenetet intézett Sztálinhoz, amelyben többek között ez áll: „Jelenleg együttesen azon munkálkodunk, hogy a lehető legnagyobb mennyiségben ellássuk Önöket azokkal az anyagokkal, amelyekre a legnagyobb szükségük van. Sok hajó megfelelő rakománnyal már elhagyta partjainkat, más hajók a legközelebbi jövőben indulnak útnak.”

Az élet azonban azt mutatta, hogy ez a nyilatkozat inkább a nyugati szövetségesek szándékát fejezte ki, nem gyakorlati lépéseit.

AZ ANGOL-AMERIKAI SZÁLLÍTÁSOK

Miután a szovjet, angol és amerikai megbízottak 1941. őszi moszkvai tárgyalásain elvben megállapodtak arról, hogy a nyugati hatalmak hadianyagokat szállítanak a Szovjetuniónak, Sztálin szovjet kormányfő és Franklin D. Roosevelttel amerikai elnök között üzenetváltás történt a kérdéssel kapcsolatban. Roosevelttel 1941. október 30-i levelében többek között ez áll: „Áttanulmányoztam a moszkvai konferencia jegyzőkönyveit, és a küldöttség tagjai megtárgyalták velem a részleteket. Minden hadianyagot és fegyverfajtát jóváhagytam, és utasítást adtam, hogy a lehetőség szerint gyorsítsák meg a nyersanyagszállításokat. Utasítást adtam továbbá az anyagok szállításának haladéktalan megkezdésére, s ezeket az anyagokat a lehető legnagyobb mennyiségben fogják szállítani. Az esetleges pénzügyi nehézségek elkerülése végett haladéktalanul intézkedések történnek, amelyek lehetővé teszik, hogy a kölcsönbérleti törvény („lend-lease”) alapján 1 milliárd dollár összegig fegyvert szállítsunk. Ha a szovjet kormány ezzel egyetért, javaslom, az így keletkezett adósság után ne számítsunk fel kamatot, és a szovjet kormány az adósság törlesztését öt évvel a háború után kezdje meg, és a következő tíz évben fejezze be. Remélem, hogy az Önök kormánya speciális intézkedéseket tesz, hogy el-

adjon nekünk olyan nyersanyagokat és árukat, amelyekre az Egyesült Államoknak sürgős szüksége lehet, olyan megállapodás alapján, amely szerint a szállítmányok ellenértékét a szovjet kormány számláján jóvá fogják írni. Megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem Önnek és munkatársainak az Amerikai Egyesült Államok kormányának elismerését a szállításokkal kapcsolatos moszkvai konferencia gyors lebonyolításáért, és biztosítom Önt, hogy a legmesszebbmenően végrehajtjuk a konferencián vállalt kötelezettségeinket. Remélem, hogy Ön, amennyiben szükségesnek látja, habozás nélkül felveszi velem a közvetlen kapcsolatot."

Az Egyesült Államok kormánya tehát akkor igen széles körű segítséget ajánlott fel a Szovjetuniónak, és azt is vállalta, hogy a megállapodásban szereplő anyagokat rövid időn belül leszállítja. A szovjet fél ezt igen pozitívan értékelte. Az Egyesült Államok elnökének javaslataira a szovjet kormányfő november 4-i levelében válaszolt: „Engedje meg, hogy mindezelőtt kifejezésre juttassam teljes egyetértésemet az Ön értékelésével a moszkvai háromhatalmi értekezlet munkáját illetően, s hozzáteszem, hogy ennek sikerét a legnagyobb mértékben Harriman úrnak, valamint Beaverbrook úrnak kell betudni, akik minden lehető megtettek az értekezlet munkájának mielőbbi eredményes befejezése érdekében. Az Ön kijelentéséért, amely szerint az értekezlet határozatait az Egyesült Államok a legmesszebbmenően végre fogja hajtani, a szovjet kormány mély háláját fejezi ki.

Azt a döntését, Elnök úr, hogy az Egyesült Államok egy-milliárd dollár összegű kamatmentes kölcsönt nyújt a Szovjetuniónak a fegyver- és nyersanyagszállítmányok kifizetésére, a szovjet kormány őszinte hálával fogadja, mert ez rendkívül komoly támogatást jelent a Szovjetunióknak abban a hatalmas és nehéz harcban, amelyet közös ellenségünk, a vérszomjas hitlerizmus ellen folytat.

A Szovjetunió kormányának megbízásából teljes egyetértésemet fejezem ki azokkal az Ön által ismertetett feltételekkel,

amelyek alapján ezt a kölcsönt a Szovjetuniónak nyújtják, s amelyek értelmében a törlesztés öt évvel a háború befejezése után kezdődik, s az ötéves időszakot követő tíz éven át tart.

A szovjet kormány kész megtenni mindent, hogy szállítani tudja az Egyesült Államoknak az olyan árucikkeket és nyersanyagokat, amelyekkel rendelkezik, és amelyekre az Egyesült Államoknak szüksége lehet.

Ami azt a kívánságát illeti, Elnök úr, hogy kettőnk között késedelem nélkül közvetlen, személyes érintkezésre kerüljön sor, én – amennyiben a körülmények megkövetelik – örömmel csatlakozom ehhez a kívánságához, s a magam részéről kész vagyok megtenni mindent, hogy megvalósuljon.”

Ez a levélváltás hivatalos szentesítése volt azoknak a megállapodásoknak, amelyeket a szállításokra vonatkozóan Beaverbrookkal és Harrimannel folytatott moszkvai tárgyalásokon értek. Ezzel még előbbre jutott a szovjet–amerikai együttműködés, amely előkészítette a talajt a három fő partner – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – katonai szövetségének megteremtéséhez.

Nyomban azután, hogy az Egyesült Államok hadba lépett Németország ellen (1941. december 11.), Hull külügyminiszter az amerikai kormány nevében fontos nyilatkozatot tett, amely kötelezettséget tartalmazott arra vonatkozóan, hogy az új körülmények között is hatékony segítséget nyújtanak a Szovjetuniónak. A nyilatkozat hangsúlyozta:

„A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége hősi harcot folytat a nagy erejű támadás ellen, amelyet a világ minden szabadságszerető népének közös ellensége áruló módon intézett ellene. Ezzel kapcsolatban szeretnék mindenkit emlékeztetni azokra a kijelentésekre, amelyeket az Egyesült Államok elnöke az új szovjet nagykövet (M. M. Litvinov) fogadásakor, 1941. december 8-án tett, azon a napon, amikor hadat üzentünk Japánnak. Az elnök leszögezte, az Egyesült Államok kormányának elhatározott szándéka, hogy folytatja annak a programnak végrehajtását, amelynek keretében segítséget nyújt a

Szovjetunióinak az általa vívott harchoz. Az utóbbi néhány óra eseményei [Németország hadat üzent az Egyesült Államoknak – V. B.] még inkább megerősítették ezt a szándékunkat, és nem kételkedtünk abban, hogy a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya és népei, vállvetve a világ minden szabadságszerető népével, teljes egészében betöltik szerepüket a közös veszély elleni harcban.”

Abban az időben Anglia sem fukarkodott az ígéretekkel, hogy minden lehetséges segítséget megad a Szovjetuniónak. Ámde az angol és amerikai kötelezettségek gyakorlati teljesítése igen messze elmaradt ezektől az ünnepélyes ígéretektől és nyilatkozatoktól. A megállapodások végrehajtása sok nehézségbe ütközött, s ezeket a nehézségeket elsősorban az okozta, hogy az Egyesült Államok és Anglia rendszeresen megszegte kötelezettségeit.

A moszkvai jegyzőkönyv értelmében Angliának 1941 októberében, novemberében és decemberében 800 repülőgépet kellett volna szállítania a Szovjetunióba, ezzel szemben leszállított 669 darabot, 1000 harckocsi helyett 487-et, 600 kisebb harckocsi helyett 330-at. Még rosszabbul teljesítette a szerződésben vállaltakat az Egyesült Államok. Vállalta, hogy 1941 októberétől 1942. június 30-ig szállít 900 bombázót, 900 vadászgépet, 1125 közepes és ugyanannyi könnyű harckocsit, 85 000 tehergépkocsit stb. A Szovjetunió az említett időszakban viszont csupán 267 bombázót (29,7%), 278 vadászgépet (30,6%), 363 közepes harckocsit (32,3%), 420 könnyű harckocsit (37,3%), 16 502 tehergépkocsit (19,4%) kapott az Egyesült Államoktól. Mindez természetesen nagyon megnehezítette a szovjet hadvezetés számára a hadműveletek tervezését. A gyakorlat tehát azt mutatta, hogy semmiképpen sem bízhattunk a szövetségesek ígéréteiben.

A Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban sem Anglia, sem az Egyesült Államok nem indított hadműveleteket Hitler ellen. Ilyen körülmények között várható lett volna, hogy lényegesen nagyobb lesz az a segítség, amelyet a közös ellenség el-

leni harchoz a Szovjetuniónak különböző anyagok szállításával nyújtanak. Az említett számok azonban mást bizonyítanak.

A nyugati sajtóban máig is él az a legenda, hogy az anglok és az amerikaiak gyorsan és hiánytalanul teljesítették kötelezettségeiket. A valóság egészen más volt. Az ünnepélyesen megígért fegyverek és egyéb anyagok nem érkeztek meg idejében a Szovjetunióba, s ha megérkeztek, lényegesen csökkentett mennyiségben. A minőséget tekintve ez a fegyverzet nem felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a front támasztott.

Ezeknek a fegyvereknek gyakran komoly szerkezeti hibáik voltak. Anglia például hosszú időn át elavult „Hurricane” típusú repülőgépeket szállított, s kitért az elől, hogy „Spitfire” típusú modern, angol vadászgépeket küldjön. Sok esetben a Szovjetuniónak szállított amerikai fegyverzet sem volt jobb.

A fegyverek minőségéről több üzenetváltás történt a három hatalom vezetői között. 1942. július 18-án például a szovjet kormányfő ezt írta az Egyesült Államok elnökének:

„Kötelességemnek tartom figyelmeztetni, hogy frontszakembereink állítása szerint az amerikai harckocsik nagyon könnyen lángba borulnak a tankelhárítók hátul vagy oldalt becsapódó lövedékétől. Ez azért van, mert az amerikai harckocsiknál használt elsőrendű benzin a harckocsiban sűrű benzingőzt fejleszt, amely kedvező feltételeket teremt a lángba boruláshoz. A német harckocsik is benzinnel működnek, de ez gyenge minőségű benzin, nem fejleszt sok gőzt, s ezért a német tankokat sokkal kevésbé fenyegeti a lángba borulás veszélye. A legmegfelelőbb motor a harckocsik számára a mi szakembereink szerint a Diesel-motor.”

Roosevelt így válaszolt erre:

„Nagyon értékesnek tartom az amerikai harckocsikkal kapcsolatban a fronton előállt nehézségekre vonatkozó közlését. Ez az információ nagy segítségére lesz a mi harckocsi-szakembereinknek az ilyen típusú tankok hibáinak megszüntetésében. A tűzveszély azonban a következő típusoknál kisebb lesz, mi-

vel ezek alacsonyabb oktánszámú üzemanyaggal működnek majd.”

A Szovjetuniónak az Egyesült Államokból és Angliából szállított hadianyagok gyenge minőségét Sztálin szóba hozta azon a megbeszélésen, amelyet Wendell Willkie-vel, a Republikánus Párt akkori vezetőjével folytatott, aki 1942 szeptemberében Moszkvába látogatott. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nagykövetének jelenlétében a szovjet kormányfő megkérdezte:

– Az angol és az amerikai kormány miért szállít a Szovjetuniónak rossz minőségű hadianyagokat?

Sztálin megmagyarázta, elsősorban arra gondol, hogy az amerikaiak P-40-es repülőgépeket szállítanak a sokkal korszerűbb „Airacobra” gépek helyett, hogy az angolok a német gépeknél sokkal rosszabb „Hurricane” gépeket szállítják. Előfordult, hogy az amerikaiak 150 „Airacobra” gépet akartak szállítani a Szovjetuniónak, az angolok azonban közbeavatkoztak, és a gépeket elvették maguknak.

– A szovjet emberek nagyon jól tudják – folytatta Sztálin –, hogy az amerikaiaknak is, az angoloknak is vannak a német gépekkel egyenértékű vagy azoknál jobb minőségű repülőgépeik, de érthetetlen okokból ezeknek a gépeknek némelyikét nem szállítják a Szovjetuniónak.

Ez a kijelentés, amelyet Sztálin az akkor ellenzékben levő Republikánus Párt vezetője, Wendell Willkie előtt tett, ráadásul az Egyesült Államok és Anglia hivatalos képviselői előtt, az utóbbiakat zavarba hozta. Az amerikai nagykövet, Standley tengernagy sietett kijelenteni, hogy nincs tudomása ezekről a dolgokról. Archibald Clark Kerr angol nagykövet azonban közölte, hogy tudomása van az „Airacobra” gépekkel törtétekről, s azzal próbálta magyarázni, hogy ez a 150 gép az angolok kezében úgymond „sokkal nagyobb hasznára volt a közös ügynek, mint ha a Szovjetunióba került volna”.

Az angol nagykövetnek ez a magyarázata lényegét tekintve is helytelen volt, formáját tekintve pedig mindenképpen ta-

pintatlan, hiszen a közös ellenség ellen vívott harc fő területe továbbra is a szovjet-német front volt.

A szovjet kormányfő az angol és az amerikai vezetőkhez intézett több üzenetében hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy meggyorsítsák a Szovjetuniónak szánt anyagok leszállítását teljes mennyiségben. 1942. augusztus 22-én Sztálin a következő szavakkal fordult Roosevelthez:

„... Hangsúlyozni szeretném, hogy ez idő szerint különösen érdekünkben állana, ha repülőgépeket és más fegyverfajtaikat, valamint minél több teherautót kapnánk az Egyesült Államokból. Egyszersmind remélem, hogy minden lehető módon gondoskodni fognak a rakományoknak a Szovjetunióba való mielőbbi eljuttatásáról, különösen az északi-tengeri úton.”

Mint hogy a nyugati szövetségesek a késedelmes szállításokat azzal magyarázták, hogy kevés a hajó, a szovjet kormány hajlandó volt beleegyezni, hogy ideiglenesen csökkentsék bizonyos fegyverfajták szállítását azzal a feltétellel, hogy folyamatosan szállítják azt, amire különösen nagy szükség van. 1942. október 7-én a szovjet kormányfő ezt írta Rooseveltnek:

„Hajlandók vagyunk egy időre teljesen lemondani arról, hogy harckocsikat, ágyúkat, löszereket, géppisztolyokat stb. szállítsanak. Ugyanakkor rendkívül nagy szükségünk van arra, hogy több legújabb típusú vadászgépet (például »Airacobrá«-t) szállítsanak, s minden körülmények között biztosítsák egyes más anyagok szállítását. Figyelembe kell venni, hogy a »Kittyhawk« repülőgépek nem állják a harcot a mai német vadászgépekkel.”

Erre a nyomatékos kérésre Roosevelt azt válaszolta, hogy az amerikai „halaszthatatlan katonai szükségletek ez idő szerint kizárják annak lehetőségét, hogy több »Airacobrá«-t küldjünk Önöknek”. Csak egészen határozatlan ígéretet tett, hogy „tanulmányozza” a Szovjetuniónak szükséges egyéb fegyvertípusok nagyobb mennyiségben való szállításának lehetőségét.

1942 nyarán és őszén, a háborúnak a Szovjetunió számára nehéz időszakában, amikor a hitleri hordák a Volga és a Kau-

kázus felé törtek előre, az amerikai és az angol kormány teljesen leállította az északi útvonalon küldött konvojokat. Július 16-án Burns angol tábornok, aki a Szovjetunióba irányuló szállítások ügyeit intézte, közölte a szovjet kormánnyal, hogy „az Egyesült Államok és Anglia kormánya úgy döntött, hogy megszünteti a Szovjetunióba rakományokat szállító hajóknak az északi kikötőbe való küldését”. Márpedig ezeken a kikötőkön keresztül kellett lebonyolódnia az összes szállítás háromnegyedének. 1942 júliusában és augusztusában Anglia egyetlen repülőgépet sem szállított a Szovjetuniónak.

Ezzel egyidejűleg az angol kormány lényegesen csökkentette a Szovjetunióba irányuló hadianyag- és fegyverszállításokat a transziráni vasútvonalon. Torlódásokra hivatkozott, holott korábban többször megígérte, hogy Közép- és Dél-Iránban növeli a vasútvonal átbocsátó képességét. 1942. augusztus 15-re a Perzsa-öböl kikötőiben 34 977 tonna el nem szállított rakomány gyűlt össze.

Az Egyesült Államok és Anglia kormánya már 1942. március elején tudta, milyen nagy csaták várhatók a szovjet-német fronton. A két kormány elismerte, hogy a Keleti Fronton dől el a háború. Churchill például ezt írta 1942. március 7-én Rooseveltnek: „Minden jel szerint tavasszal óriási méretekben újra kezdődik az oroszországi német invázió.” Majd hozzátette:

„Nagyon keveset tehetünk, hogy segítsük ezt az egyetlen országot, amely elkeseredetten küzd a német hadakkal.”

London és Washington a szállítások minimumra csökkentését a nyári hónapokban az északi útvonalon azzal magyarázta, hogy amikor a sarkkörön túl világos van, a szállítmányokban jóval nagyobbak a veszteségek. Ebben persze volt igazság. Csakhogy sok függött attól, mit tesz az angol-amerikai hadvezetés, mennyiben hajlandó leküzdeni az akkor keletkezett nehézségeket.

Közismert a 34 szállítóhajóból és 2 mentőhajóból álló PQ-17 jelzésű konvoj története. A konvoj 1942. június elején in-

dult útnak Izlandból. Noha nyár volt, a hajók védelmét csapnivalóan szervezték meg. Az angol admirális, amely ebben a térségben a főparancsnoki tisztséget töltötte be, a konvoj útvonalán nagy amerikai és angol haditengerészeti erőket vont össze, hogy fedezzék a szállítóhajókat. Amikor azonban a hajók valóban veszélybe kerültek (híre jött, hogy a „Tirpitz” német sorhajó elindult, hogy feltartóztassa a szállítóhajókat), Pound tengernagy, az angol haditengerészeti vezérkar főnöke parancsot adott a konvojt fedező hajóknak, hogy vonuljanak vissza nyugat felé. A szállítóhajók védtelenül maradtak. Mint-hogy maximális sebességük mindössze 9–10 csomó volt, könnyű zsákmányai lettek a német tengeralattjáróknak és a légi-erőnek. A 34 szállítóhajóból 24 megsemmisült. A szovjet Északi Flotta parancsnoksága nagy erőfeszítéseket tett a megmenekült szállítóhajók felkutatására, hajókat és repülőgépeket irányított a térségbe. A megmaradt hajók szovjet hadihajók fedezetével szerencsésen befutottak Arhangelszk kikötőjébe.

A PQ-17-es jelzésű konvojjal történt tragikus esemény kapcsán Sztálin 1942. július 23-án ezt írta Churchillnek:

„Az Angol Tengernagyi Hivatalnak azt a parancsát, hogy a 17-es konvoj kísérőhajói hagyják ott a szállítóhajókat és térjenek vissza Angliába, a szállítóhajók pedig szóródjanak szét s külön-külön, kíséret nélkül igyekezzenek eljutni a szovjet kikötőkbe, szakembereink érthetetlennek és megmagyarázhatatlannak tartják.”

A szovjet kormány ragaszkodott hozzá, hogy a szállítmányok rendszeresen érkezzenek a Szovjetunióba, többek között az északi útvonalon is. London és Washington azonban a PQ-17-es konvoj esetére hivatkozva leállította a szovjet északi kikötőkbe irányuló szállítmányokat. A konvojok ezen az útvonalon csak szeptemberben indultak meg újra.

A „lend-lease” alapján történt szállításokról szólva fontos összehasonlítani a szovjet fegyvergyártás volumenét azzal, amit a Szovjetunió a háború alatt az Egyesült Államokból és Angliából kapott. Ebben a vonatkozásban talán a legtöbbet mond

a Vörös Hadseregnek olyan fegyverfajtákkal való ellátása, mint a repülőgép és harckocsi, amelyek akkor nagyon fontosak voltak. Hivatalos amerikai adatok szerint az egész háború alatt az Egyesült Államokból a Szovjetunióba szállítottak 14 450 repülőgépet és mintegy 7000 harckocsit. Angliából a Nagy Honvédő Háború kezdetétől 1944. április 30-ig 3384 repülőgépet és 4292 harckocsit vittek. 1188 harckocsi érkezett Kanadából. A szovjet ipar viszont csupán a Nagy Honvédő Háború három utolsó esztendejében évente több mint 30 000 harckocsit és rohamlöveget, mintegy 40 000 repülőgépet gyártott. A szövetségesek által a háború egész időtartama alatt a Szovjetuniónak szállított ipari termék mennyisége a szovjet ipari termelés 4 százalékának felelt meg.

A szovjet fél azonban mindig elismerte, hogy a szövetségesektől kapott hadianyagok segítséget jelentettek a Vörös Hadseregnek, főképp a háború első időszakában. A szovjet katonák, a szovjet néppel és a szovjet kormánnyal együtt hálásan fogadták ezt a segítséget.

A MÁSODIK FRONT PROBLÉMÁJA

A Szovjetunió elleni támadáskor Hitler úgy számított, hogy a közeljövőben nyugatról nem fenyegeti őt semmilyen veszély. Franciaország kapitulált, jelentős részét a Wehrmacht tartotta megszállva, a többi részét pedig Berlin engedelmes kiszolgálója, a Pétain marsall vezette vichyi kormány ellenőrizte. Anglia, amely átélte azt a megaláztatást, hogy expedíciós erői lóhalálában menekültek Dünkerque-től, s a német légierő 1940 őszén és 1941 tavaszán súlyos károkat okozva bombázta Londont, Coventryt és más városokat, még mindig nem heverte ki teljesen ezt a sokkot. Az Atlanti-óceánon német tengeralattjárók kalózkodtak, nagyon megnehezítve a fegyverek, hadianyagok és egyéb szállítmányok eljuttatását az Egyesült Államokból a Brit-szigetekre.

Egy hónappal azelőtt, hogy a nácik és csatlósai betörték a Szovjetunióba, a Führer első helyettese, Rudolf Hess „titokban” Angliába repült, hogy brit barátainak, a „békéltetőknek” közbenjárásával rávegye a brit uralkodó köröket, hogy a „magasabb cél”, a kommunizmus elleni harc nevében kössenek alkut Németországgal. 1941 nyarán Hitler még mindig reménykedett, hogy a „hűséges Rudolf” megoldja a feladatot, és az angolok legalábbis tétlenek maradnak, amíg ő „likvidálja” a gyűlölt szocialista államot. Utána pedig, amikor az Atlanti-óceántól az Urálig Európa ura lesz, ő fogja irányítani az emberiség sorsát, az angolokat is beleértve.

Ilyen számítások alapján Hitler a Szovjetunió ellen koncentrált a harmadik birodalom egész erejét, a megszállt Nyugat-Európa, valamint a csatlós országok gazdasági potenciálját. A Szovjetunió elleni invázióhoz a legkorszerűbb fegyverzettel ellátott több mint ötmillió hadsereget vont össze. Minthogy nyugaton nem voltak hadműveletek, a német hadvezetés egyre újabb hadosztályokat, harckocsi-hadtesteket, repülőszázadokat dobhatott át a keleti frontra.

Ezért a szovjet kormánynak a Hitler-ellenes koalíció kialakulásának kezdetétől fogva az volt az egyik legfontosabb feladata, hogy rávegye a koalíció nyugati résztvevőit a nyugat-európai második front megnyitására. Így lehetett a legkönnyebben megghiúsítani a hitleri hadvezetés terveit, megtörni az ellenség harci szellemét, levenni legalább a teher egy részét a Vörös Hadseregről, amely hősiiesen védekezett a támadó fasiszta hadak ellen.

A szovjet harcosok, akik bátran a haza védelmére keltek, óriási áldozatok árán megsemmisítették a hitleri hadsereg válogatott egységeit, ezzel döntően hozzájárultak a közös ellenség feletti győzelemhez. A nyugati szövetségeseknek az volt a kötelességük, hogy minél hamarabb megindítsák Nyugat-Európában, a második fronton a hadműveleteket, ezzel keresztülhúzzák a hitleristák számításait, megmutassák, hogy „a két fronton viselt háború réme”, amitől a leginkább tartottak

a német stratégiák, a Hitler által kirobbantott háború valósága lett.

Anglia, majd Pearl Harbor után az Egyesült Államok is, hónapról hónapra, évről évre halogatták a második front megnyitását, megszegve ezzel saját adott szavukat, hiszen azt ígérték, hogy a La Manche-on való átkelést 1941-ben, majd 1942-ben, illetve 1943-ban végrehajtják. Ez volt az egyik legfontosabb olyan tényező, amely bonyodalmakat okozott a Hitler-ellenes koalíció résztvevői közötti kapcsolatokban. Lehetetlen volt nem észrevenni, hogy London és Washington szándékosan halogatta a második front megnyitását. Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban voltak befolyásos körök, amelyek nem titkolták azt a szándékukat, hogy a szovjet-német fronton hagyják elvérezni a két harcoló felet, hogy aztán a háború utolsó szakaszában ők legyenek a döntőbírók, s a saját akaratukat érvényesíthessék. Ennek persze semmi köze nem volt a szövetségi kötelezettségekhez, ahhoz a feladathoz, hogy biztosítani kell a mielőbbi győzelmet az emberiség ellensége, a fasiszmus felett.

A második front minduntalan szóba került mind a Hitler-ellenes koalíció tagországai megbízottainak különböző szintű tárgyalásain, mind a három nagyhatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – vezetőinek levelezésében. Különösen heves vita folyt róla 1942-ben és 1943-ban. Ebben az időszakban a kapcsolatok egyfelől a Szovjetunió, másfelől Anglia és az Egyesült Államok között igen bonyolultak voltak a második front megnyitásának elhúzódása miatt.

1942 tavaszán Roosevelt. amerikai elnök közölte a szovjet kormányfővel, célszerűnek tartaná, ha eszmecserét folytathatna tekintélyes szovjet megbízottal a közös ellenséggel vívott háború több fontos kérdésével kapcsolatban. Személyes és titkos üzenetében, amely 1942. április 12-én érkezett Moszkvába, az Egyesült Államok elnöke ezt írta:

„Szerencsétlenségre a földrajzi távolság ez idő szerint gyakorlatilag lehetetlenné teszi találkozásunkat. Márpedig ez a ta-

lálkozás, amely alkalmat adna személyes beszélgetésre, igen hasznos lenne a hitlerizmus elleni háború folytatása szempontjából. Ha a dolgok olyan jól mennek, mint reméljük, lehetséges, hogy nyáron néhány napot együtt tölthetünk közös alaszkai határunk mentén. De addig is katonai és egyéb szempontokból egyaránt igen fontosnak tartom, hogy találjunk ki valamit, ami leginkább megközelíti a személyes véleménycserét.”

Az üzenet további részében Rooseveltt megmagyarázta, hogy eléggé magas szinten fontos javaslatot szeretne megtárgyalni, amely az amerikai fegyveres erőknél olyan módon való felhasználására vonatkozik, hogy ezáltal enyhüljön a kritikus helyzet a szovjet-német fronton. Hangsúlyozta, hogy ennek a célnak óriási fontosságot tulajdonít, majd így folytatta:

„Ezért szeretném, ha fontolóra venné Molotov úr és egy meghatalmazott tábornok mielőbbi Washingtonba küldésének lehetőségét. Az idő nagyon jelentős tényező, ha arról van szó, hogy lényeges segítséget nyújtsunk. Mi rendelkezésükre bocsátunk egy jó szállító repülőgépet, s két hét alatt megjárhatják az utat.

Amikor ezt az utazást javasolom, semmiképpen sem akarok barátom, Litvinov úr megkerülésével cselekedni, ezt ő maga is megérti, de az általam javasolt látogatással időt nyerünk.

Ezt az eljárási módot nemcsak az annyira szükséges titkosági szempontból javasolom, hanem mindenekelőtt azért, mert szükségem van az Önök tanácsára, mielőtt közös katonai akciónk stratégiai irányáról véglegesen döntenénk.”

Ez az üzenet igen figyelemre méltó. Hiszen a nyugati hatalmak a Szovjetunió elleni német támadás óta eltelt csaknem egy esztendő alatt különböző ürügyekkel kitértek még a második front megnyitásának megvitatása elől is. Most viszont az Egyesült Államok elnökének üzenetében eléggé egyértelmű célzás volt arra, hogy legalábbis Washington hajlandó saját fegyveres erőivel olyan katonai akciókra, amelyek enyhítik a helyzetet a szovjet-német fronton, és ezzel kapcsolatban kíván a szovjet féllel tanácskozni, mielőtt véglegesen döntene.

A szovjet kormány szerette volna tisztázni, mit szándékozik tenni Washington, a maga részéről viszont ismételten hangsúlyozta, hogy elsősorban az európai második front megnyitásában érdekelt. Ezért a szovjet fél, pozitív választ adva az Egyesült Államok elnökének javaslatára, szükségesnek tartotta leszögezni, hogy ilyen akciót vár.

Sztálin április 20-án üzenetet intézett Roosevelthez, amelyben többek között ez áll:

„A szovjet kormány egyetért azzal, hogy V. M. Molotovnak találkoznia kell Önökkel az európai második front mielőbbi megszervezésének kérdéséről folytatandó véleménycsere céljából. V. M. Molotov legkésőbb május 10–15-én Washingtonba érkehet, megfelelő katonai megbízott kíséretében.

Molotov természetesen Londonba is ellátogat, hogy eszmecserét folytasson az angol kormánnyal.

Nem kételkedem abban, hogy sikerül majd megvalósítani a személyes találkozást Önnel, aminek én nagy jelentőséget tulajdonítok, különös tekintettel a hitlerizmus fölötti győzelem megszervezésével kapcsolatban országaink előtt álló nagy kérdésekre.

Őszinte üdvözetemet küldöm, és sok sikert kívánok az Amerikai Egyesült Államok ellenségeivel vívott harcban.”

Az akkori körülmények között a tervezett utazást természetesen szigorú titokban kellett tartani, és meg kellett tenni a megfelelő óvintézkedéseket.

A szovjet kormányfő egyik következő levelében értesítette Rooseveltet, hogy Molotov utazása a kedvezőtlen időjárás miatt néhány napos halasztást szenved, s hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány véleménye szerint „Molotov utazását egészen Moszkvába való visszatéréséig minden előzetes sajtóközlemény nélkül kell lebonyolítani, ugyanúgy, ahogy Eden úr múlt év decemberi moszkvai látogatása alkalmával történt”. Ugyanebben a levélben azt írta, hogy mint kiderült, „mind az angliai, mind pedig az amerikai utazás szovjet repülőgéppel is megvalósítható”.

Ribbentrop bejelenti, hogy a náci Németország csapatai átlépték a Szovjetunió határait. 1941. június

*A Szovjetunió és Anglia képviselői
katonai egyezményt írnak alá Moszkvában 1941. július 12-én.
Az aláíró Molotov mögött Sztálin, tőle jobbra
Stafford Cripps, moszkvai angol nagykövet*

Szovjet katonai küldöttség Londonban
az angol külügyminisztérium homokzsákokba öltöztetett
épülete előtt, 1941. július 25-én.
Balról jobbra: Majszkij londoni szovjet nagykövet.
Golikov tábornok, mögötte Karlamov ellentengernagy

A szovjet hadsereg Iránban, 1941. augusztus

1941. november 7. Az ünnepi díszszemlééről
egyenesen a frontra indulnak a Vörös Hadsereg katonái

Anthony Eden 1941 decemberében megérkezik Moszkvába

1942. Szovjet–angol szerződés aláírása Londonban.
Az első sorban balról jobbra: Majszkij, Molotov,
Harriman, Churchill

Churchill és Harriman megérkezik Moszkvába 1942-ben

Sztálin fogadja őket a Kremlben

Molotov megérkezik Washingtonba.

Baloldalt Marshall tábornok és King admirális.

jobboldalt Litvinov, aki ekkor a Szovjetunió nagykövete Washingtonban

*Hátország a Nagy Honvédő Háború idején. Moszkva,
Gorkij utca. Védő homokzsákok egy élelmiszerbolt
kirakata előtt*

„Mindent a frontnak, mindent a győzelemért!”

1943. Teberán

*A fasiszta agresszorok
vereségének útja
a Szovjetunióban*

Erre az útra V. N. Pavlov kísérte el tolmácsként a külügyi népbiztost. A küldöttséget egy erre a célra átalakított távol-sági bombázó vitte Skócián keresztül Londonba, majd Izlan-don keresztül Washingtonba. A minden lében kanál angol és amerikai tudósítók megtévesztésére a küldöttség „Mr. Brown missziója” fedőnévvel szerepelt. Később kiderült, hogy a hi-vatalos amerikai tolmács révén valami csak kiszivárgott a misszió igazi vezetőjéről elég széles washingtoni körökben. A sajtóban azonban semmilyen közlemény nem jelent meg, amíg a szovjet küldöttség haza nem tért.

Mint már mondtam, a szovjet küldöttség londoni és wa-shingtoni tárgyalásain a legfontosabb téma a második front megnyitása volt.

Londonban a szovjet és a brit megbízottak más fontos kér-désekről is tárgyaltak, többek között az angol-szovjet szerző-désről, amelyet meg is kötöttek.

Ami viszont a második front megnyitását illette, az angol kormány eleinte nem volt hajlandó semmi konkrét kötelezett-séget vállalni ezzel kapcsolatban. A külügyi népbiztos washing-toni tárgyalásain mégis sikerült konkrét megállapodásra jutni. Ezután már London sem húzódhatott félre. Az angol kormány kénytelen volt aláírni egy angol-szovjet kommunikét, amely megismételte a korábbi szovjet-amerikai kommuniké megfo-galmazását: „megállapodásra jutottak az európai második front 1942-ben történő megteremtésével kapcsolatos halaszthatatlan feladatok tekintetében”.

A brit kormány aláírta ezt a kommunikét, de esze ágában sem volt teljesíteni a benne vállalt kötelezettséget. 1942. június 10-i emlékiratában olyan fenntartásokkal élt, amelyek lehető-vé tették számára, hogy kibújjon a második front megnyitásá-ra vonatkozó kötelezettségének teljesítése alól. Az angol kor-mány bejelentette, hogy amennyiben a második frontot vala-milyen oknál fogva nem sikerül megnyitni 1942-ben, a fran-ciaországi invázió feltétlenül megkezdődik a következő évben,

1943-ban, mintegy 1,5 milliós létszámú angol és amerikai csapatok részvételével.

Az események ezután így alakultak. Közvetlenül azután, hogy befejeződtek a londoni és a washingtoni tárgyalások, Winston Churchill arról igyekezett meggyőzni az Egyesült Államok kormányát, hogy fel kell mondani az alighogy megkötött megállapodást az európai második front 1942-ben való megnyitásáról („Sledgehammer” hadművelet). Kategorikusan közölte Roosevelttel, hogy a közeljövőben szó sem lehet a franciaországi partraszállásról. Ehelyett azt tanácsolta, tanulmányozzák egy másik hadművelet lehetőségét, amely később a „Fáklya” fedőnevet kapta, és Észak-Afrika felszabadítása volt a célja. Eleinte az amerikai katonai vezetők, köztük Marshall tábornok, ellenezték a „Fáklya” hadművelet tervét, mert úgy vélték, hogy ennek végrehajtása annyi időt, erőt vesz igénybe, hogy nagy szövetséges erők franciaországi partraszállása nemcsak 1942-ben, de 1943-ban is lehetetlenné válik. Ugyanígy vélekedett Roosevelt is, aki továbbra is kitartott amellett, hogy 1942 őszén szálljanak partra Észak-Franciaországban. A brit miniszterelnök azonban makacsul ragaszkodott saját álláspontjához.

Július 8-án táviratot küldött Rooseveltnak, amelyben ezt írta: „Egyetlen felelős angol tábornok, tengernagy vagy légi marsall sem tartja lehetségesnek 1942-ben gyakorlati megvalósításra ajánlani a »Sledgehammer« hadműveletet. Én magam meg vagyok győződve róla, hogy francia Észak-Afrika megszállása a legjobb mód arra, hogy 1942-ben könnyítsünk az orosz front helyzetén.”

Londonban tanácskozást tartottak az angol és a Hopkins vezette amerikai megbízottak, hogy melyik hadműveletet részesítsék előnyben, a „Fáklya” vagy a „Sledgehammer” hadműveletet. Churchill azt bizonygatta, hogy a franciaországi hadművelet megvalósíthatatlan, és azt követelte, hogy kezdjék meg a felkészülést Észak-Afrika elfoglalására. A tárgyalások holtpontra jutottak. Hopkins Roosevelthez apellált, az elnök

azonban semmit sem tett, hogy megmentse az amerikai tervet és teljesítse a Szovjetunióval szemben vállalt kötelezettségét.

Roosevelt még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a döntő pillanatban Churchillhez forduljon, noha állandó személyes levelezésben állt vele. Az Egyesült Államok elnöke elfogadta tényként az angolok ellenzését a „Sledgehammer” hadművelettel szemben, és táviratozott a Londonban tartózkodó Hopkinsnak és Marshallnak, hogy találjanak „valamilyen más szárazföldi hadműveletet a német csapatok ellen, amelyben az amerikai katonák feltétlenül részt vesznek 1942-ben”. Ilyen lehetséges hadműveletként az elnök megemlítette többek között Észak-Afrikát vagy a Közel-Keletet. Ilyen utasítás birtokában Hopkins és Marshall gyorsan megállapodott az angolokkal. A franciaországi invázió lekerült a napirendről.

Churchill tehát elérte, amit akart. Anglia és az Egyesült Államok megállapodott, hogy 1942-ben Európában nem lesz második front, s az angolok és az amerikaiak Észak-Afrikában végrehajtják a „Fáklya” hadműveletet. Ugyanakkor mindkét kormány kijelentette, hogy folytatja az előkészületeket az 1943-as észak-franciaországi partraszállás („Roundup” hadművelet) végrehajtására. A dolognak az volt a lényege, hogy Churchill már akkor elkezdte előkészíteni a talajt ahhoz, hogy az 1943-as partraszállást is elhalasszák. Később ezt írta emlékirataiban: „Amerikai katonai vezetők általános véleménye szerint a »Fáklya« mellett történt döntés teljesen lehetetlenné tette, hogy 1943-ban nagyszabású akciót hajtsunk végre, átkeljünk a La Manche-on és megszálljuk Franciaországot. Én akkor még nem értettem ezzel egyet.”

A brit miniszterelnök itt nyilvánvalóan utólag mentegetőzik. Hiszen ő kezdeményezte a „Fáklya” hadműveletet, következésképpen az ő keze volt nemcsak abban, hogy 1942-ben nem nyitották meg az európai második frontot, hanem azoknak a körülményeknek megteremtésében is, amelyek az 1943-as franciaországi partraszállást is lehetetlenné tették. Amikor úgy állítja be a dolgot, hogy eleinte nem értett egyet „az amerikai

katonai vezetők" véleményével, Churchill, enyhén szólva, vét az igazság ellen. Montgomery marsall ezt írta emlékirataiban: „Amikor jóváhagyták az észak-afrikai tervet („Fáklya”), mindenki tudta, ez nemcsak azt jelenti, hogy 1942-ben lemondunk minden hadműveletről Nyugat-Európában, hanem azt a lehetőséget is elveszítjük, hogy Angliában előkészítsük a katonai erőket a La Manche-on át 1943-ban végrehajtandó rohamra.”

Mint már említettem, ebben a kérdésben igen kétértelmű Rooseveltnél elnök szerepe. A második világháború alatt, de még utána is, sokan hajlamosak voltak eszményíteni Rooseveltet. Ez a kép kicsit szépített. Ne feledjük, hogy Rooseveltnél első sorban saját osztályának fia volt. Az 1929–1933-as világválság időszakában, az amerikai nagyburzsoázia leginkább vaskalapos képviselőinek akarata ellenére, de természetesen az amerikai kapitalizmus érdekében cselekedve, olyan intézkedésekhez folyamodott, amelyek olykor radikálisnak látszottak. Rooseveltnél azonban mindig is az Egyesült Államok uralkodó elitjének képviselője volt, és az is maradt élete végéig. „Új irányvonala” egy célt szolgált, az amerikai kapitalizmus megszilárdítását.

Rooseveltnél, amikor a közös ellenség feletti győzelem érdekében katonai szövetséget kötött a Szovjetunióval, a fő kérdésekben olyan irányvonalat követett, amely megfelelt az amerikai imperializmus globális érdekeinek. Ezzel kapcsolatban érdemes egy részletet idézni az elnök fiának, Elliot Rooseveltnél „Az ő szemével” c. könyvéből. A könyvben reprodukált szavak jellemzik Rooseveltnél elnök álláspontját, érzékeltetik, hogy értelmezte ő azt a szerepet, amelyet az Egyesült Államoknak játszania kellett a második világháborúban. Az elnök ezt mondta fiának:

– Képzeld el, hogy ez egy futballmeccs. Mi vagyunk a kispadon ülő tartalékok. A kezdőjátékosok az oroszok, a kínaiak, és kisebb mértékben az angolok. Nekünk az a szerepünk, hogy a döntő pillanatban kapcsolódjunk be a játékba... Úgy gondolom, a pillanatot helyesen választjuk meg...

Ez a felfogás többször kifejezésre jutott Rooseveltnek a második fronttal kapcsolatos állásfoglalásaiban. Amikor úgy állt a kérdés, hogy teljesítse-e a Szovjetunióval szemben vállalt kötelezettségét, vagy a másik burzsoá politikussal, Churchill-lel, olyan taktikát dolgozzon ki, amelyet a londoni uralkodó körök megelőbbnek tartottak, Roosevelt a brit imperialista politika felé hajlott.

Amikor Roosevelttel megállapodott, Churchill közölte, hogy személyesen magyarázza meg Sztálinnak, milyen okok késztették Angliát és az Egyesült Államokat arra, hogy korábbi ígéretével ellentétben lemondjon a második front 1942-ben való megnyitásáról. Július 18-án üzenetet intézett a szovjet kormányfőhöz, amelyben először közölte hivatalosan a nyugati szövetségeseknek azt a döntését, hogy 1942-ben nem hajtják végre a franciaországi inváziót.

A szovjet fél természetesen igen heves ellenérzéssel reagált Churchill üzenetére. Sztálin július 23-i válaszlevelében hangsúlyozta, hogy Anglia és az Egyesült Államok „a második front 1942-ben való megszervezésével kapcsolatos halaszthatatlan rendszabályok elfogadásáról szóló ismert összeegyeztett angol-szovjet kommuniké ellenére” hozta ezt a döntést. Sztálin a továbbiakban ezt írta: „A szovjet-német fronton kialakult helyzetből kiindulva a leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy a szovjet kormány ebbe nem nyugodhat bele.”

Churchill tudta, hogy a kialakult helyzet nagyon ronthatja a viszonyt a Szovjetunióval, ezért sietett ellátogatni Moszkvába.

WINSTON CHURCHILL MOSZKVÁBAN

Amikor a szovjethatalom fennállásának első éveiben Winston Churchill, a brit kabinet tagja, egyik ihletője volt a tizennégy burzsoá állam antibolsevik hadjáratának, természetesen nem sejtette, hogy két évtized múlva Anglia és az Egyesült Államok megbízottaként fel kell keresnie a Nagy-Britanniával szö-

vetséges szovjet állam fővárosát, Moszkvát. Ráadásul az olyan politikus hálátlan szerepét kellett eljátszania, aki kénytelen mentegetőzni amiatt, hogy a második front megnyitására tett ünnepélyes kötelezettségvállalást nem teljesíti.

Nehezen képzelhető el, hogy 1942 nyarán, amikor első ízben repült Moszkvába, Churchill ne gondolkodott volna el azon a tanulságos leckén, amelyet a történelemtől kapott. Mindenesetre, amikor a brit miniszterelnök augusztus 12-én délután Moszkvában, a Központi repülőtéren kiszállt a gépből, igen gondterheltnek látszott. S noha a hivatalos fogadtatás minden szabályát megtartották, beleértve a himnuszok eljátszását és a tisztelgő alakulatot, a légkör elég hideg volt.

A szovjet hivatalos személyek tartózkodóan viselkedtek. A díszsorozat előtt elhaladva Churchill alaposan megnézte magának a katonákat, mintha azt kutatná, honnan az a kitartás, amellyel ellenálltak a hitleristák elkeseredett nyomásának az Északi-tengertől a Fekete-tengerig húzódó gigantikus fronton.

Churchill-lel együtt Moszkvába érkezett az Egyesült Államok elnökének személyes képviselőjeként Harriman, továbbá több katonai szakértő.

Harrimant akkor már jól ismerték Moszkvában. Nemcsak azért, mert 1941 őszén lord Beaverbrookkal együtt a Szovjetunióba érkezett, hogy fontos tárgyalásokat folytasson a hadiszállításokról. Harriman 1926-ban ismerte meg a Szovjetuniót, amikor családjának koncessziója volt mangánérc kitermelésére a kaukázusi Csiaturában. Akkor Moszkvában találkozott vezető szovjet politikusokkal, és most Sztálin tréfásan „csiaturai emberünknek” nevezte Harrimant.

A repülőtér zöld gyepén, nem messze a repülőgéptől, fekete személykocsik sorakoztak. A hivatalos ceremónia után ezekbe ültek a vendégek és a fogadásukra megjelentek, a következő sorrendben: az első kocsiba Churchill és Molotov, a másodikba Harriman és A. A. Szoboljev, a Külügyi Népbiztosság főtitkára, majd Alexander Cadogan következett F. F. Molocskovval, a Külügyi Népbiztosság protokollosztályának vezető-

jével, Brooke tábornok és Saposnyikov, a Szovjetunió marsallja, Wavell tábornok és Szinyilov tábornok, Maxwell tábornok és M. M. Potrubacs, a külügyi népbiztos titkárságának munkatársa, Spolding tábornok és Jevsztignyev, a Honvédelmi Népbiztosság külkapcsolatok osztályának vezetője. Én Tedder marsall kísérelője voltam.

A repülőtérre Churchillt egyenesen Kuncsevóba, a szálláshelyére vitték, Harrimant pedig az Osztrovszkij utcában rendelkezésére bocsátott villába. A küldöttség többi tagját a Nacional-szállóban helyezték el. A vendégeknek nem sok idejük maradt pihenésre: este Churchillnek és Harrimannak találkoznia kellett a szovjet kormányfővel, Sztálinnal. Ezen a találkozón jelen volt Molotov, Vorosilov, valamint Archibald Clark Kerr brit nagykövet.

A szovjet kormányfő ekkor találkozott először a brit birodalom vezetőjével. Churchill láthatóan izgatott volt. Erről árulkodott szokatlan kapkodása. Kijelentette, végtelenül örül, hogy a hősi Moszkvába érkezhették. Sztálin viszont nagyon tartózkodóan viselkedett. Az arca olyan nyugodt volt, mintha számára ez egészen közönséges találkozó volna. Csupán az első pillanatban mérte végig fürkésző pillantással Churchillt, milyen is az angol konzervatívok vezéralakja.

Sztálin megkérte a jelenlevőket, foglaljanak helyet a hosszú asztalnak annál a részénél, amely az íróasztalhoz közelebb esett. Ő maga az asztalfőn álló karosszékebe ült, tőle jobbra Churchill, balra Harriman foglalt helyet. Az asztalon cigaretta, ásványvíz, poharak. Sztálin keze ügyében különböző színű ceruzák feküdtek. Az volt a szokása, hogy összefogta őket, és egyik markából a másikba rakta, így tornáztatta beteg kezének csuklóját és ujjait.

Churchill a megbeszélés kezdetén az iránt érdeklődött, milyen a helyzet a szovjet-német fronton. Sztálin azt felelte, hogy Moszkva körül viszonylag nyugodt a helyzet. A déli frontokon már sokkal bonyolultabb. A nácik a vártnál nagyobb erővel támadnak Baku és Sztálingrád irányában. Néhol sikerült át-

törniük a Vörös Hadsereg arcvonalát. Sztálin megjegyezte, egyszerűen nem érti, hogyan tudott Hitler összevonni ilyen sok embert és harckocsit.

– Úgy hiszem – folytatta Sztálin –, hogy Hitler mindent kipróbált Európából, amit csak tudott. A Vörös Hadsereg Moszkvától északra komoly rohamra készül, hogy elvonja a náci erőket a déli frontokról...

Churchill észrevehetően elkomorodott. Miután arról kapott tájékoztatást, hogy a szovjet–német fronton nehéz a helyzet, meg kellett magyaráznia, miért nem teljesítik azt az ígéretüket, hogy 1942-ben megnyitják az európai második frontot, miért halasztják el újra a La Manche-on való átkelést.

Churchill messziről indult neki. Először bőbeszédűen azt fejtegette, hogyan folyik jelentős angol és amerikai csapatkontingensek, valamint fegyverek és hadianyagok összevonása a Brit-szigeteken. Majd arról beszélt, hogy számolni kell jelentős német csapategységek Nyugaton való összevonásával, ezért a szövetségesek normandiai hadművelete úgymond nagy kockázattal jár. Ezért, mondotta mintegy mellékesen, a partraszállás előkészületei jövőre fejeződnek be, minthogy a felesleges sietség nagy kockázatot rejt magában.

Sztálin határozottan ellenezte ezt a tervet. Cáfolta azokat a számokat, amelyeket Churchill a Nyugat-Európában állomásozó német csapatok létszámára vonatkozóan említett. A szovjet kormányfő határozottan állította, hogy valójában ezeknek a csapatoknak a létszáma jóval kisebb, s a hadosztályok nincsenek teljesen feltöltve. Ami pedig a Churchill által említett kockázatot illeti, az az ember, aki nem akar kockáztatni, nem nyerhet háborút. Churchill vonakodva bár, de elvben egyetértett ezzel, majd kijelentette, hogy nincs értelme feláldozni azokat a csapatokat, amelyekre oly nagy szükség lesz jövőre.

Heves vita bontakozott ki, amelyben Sztálin hangsúlyozta, semmiképpen sem fogadhatja el Churchill bejelentését, noha tudja, hogy nem képes rábírní a brit kormányt, hogy másként cselekedjék. Ismét leszögezte, hogy a szovjet kormány a leg-

határozottabban nem ért egyet a nyugatiak döntésével. Churchill igyekezett szabadulni ettől a kellemetlen témától, másra terelte a beszélgetést. Részletezni kezdte a „Fáklya” hadműveletet, az észak-afrikai invázió tervét, amelyet 1942 októberében akartak végrehajtani. Kifejtette azt a gondolatát, hogy ennek a hadműveletnek eredményeképpen Olaszország kilép a háborúból.

Churchill fogott egy tiszta papírlapot, felvázolta Európa körvonalait krokodil formájában, amelynek a tátott szája Angliára mered, s e szavak kíséretében nyújtotta át Sztálinnak:

– A sebezhető hasánál szeretnék csapást mérni Európára – és ceruzájával az Adriára és a Balkán térségére mutatott.

Majd arról a szerepről beszélt, amelyet az Egyesült Államoknak kell betölteni az észak-afrikai partraszállásban.

– Barátom, Harriman úr részletesebben szólhat erről – mondta befejezésül.

Harriman helyeselte Churchill tervét, hozzátéve, hogy tudomása szerint Rooseveltnél minél hamarabb szeretné végrehajtani az észak-afrikai hadműveletet.

– Noha a Csendes-óceánon súlyos problémák vannak – tette hozzá Harriman –, az elnök legfőbb gondja az európai háború...

Sztálin türelmesen meghallgatta a beszámolókat az észak-afrikai hadműveletről, és feltett több konkrét kérdést. Többek között megérdeklődte, milyen politikai reagálást vált ez ki Franciaországban és Spanyolországban. Churchill azt felelte, hogy szerinte Franciaországban pozitív lesz a reakció. Spanyolország viszont őt kevésbé érdekli.

Majd ismét szóba került a nyugat-európai második front, de Churchill többször hangsúlyozta a Balkán térségében tervezett hadművelet fontosságát, amely az angol-amerikai csapatok sikeres észak-afrikai partraszállása után válik lehetségessé. A megbeszélés későn ért véget, de Churchill nem kapta meg a szovjet fél hozzájárulását annak a tervnek megvalósztatásához,

amelyben a három hatalom már megállapodott, vagyis hogy a nyugati szövetségesek 1942-ben partra szállnak Normandiában.

A BALKÁNI VÁLTOZAT

Churchill elgondolása, hogy Észak-Afrikából indít támadást „Európa hasa” ellen, azt mutatja, hogy ő már akkor olyan terveket dédelgetett, hogy az angol–amerikai csapatok partra szállnak a Balkánon, és bevonulnak a délkelet-európai országokba, mielőtt a Vörös Hadsereg odaérne. A dolog lényege az volt, hogy a Szovjetunióval határos államokban megmaradjanak a reakciós rendszerek, így újra megteremtsék a bolsevizmus körüli „egészségügyi kordont”, vagyis megcsinálják ugyanazt, amit az antanthatalmak az első világháború után már megcsináltak.

Később Churchill emlékirataiban tagadta, hogy a franciaországi partraszállás helyett a Balkánon tervezett inváziót. A tények és a kortársak azonban rábizonyítják. Oliver Lyttelton, a kor neves politikusa például ezt írja emlékirataiban: „Churchill minduntalan arra hívta fel a figyelmet, hogy milyen előnyökkel járna, ha a nyugati szövetségesek, nem pedig az oroszok szabadítanának fel és szállnának meg néhány olyan fővárost, mint Budapest, Prága, Bécs, Varsó...”

Az angol külügyminisztériumhoz intézett leiratában maga Churchill igen egyértelműen így fogalmaz: „A kérdés a következő: bele akarunk-e törődni a Balkán és esetleg Olaszország kommunizálásába?... Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szembe kell szegülnünk a kommunista behatolással és invázióval.”

Churchill balkáni kalandja végső soron a Szovjetunió határozott ellenállásán, valamint Rooseveltnél elnök állásfoglalásán bukott meg. Rooseveltnél bizonyára felismerte, hogy a brit stratégia amerikaellenes is, mivel egy délkelet-európai angol ura-

lom sehogyan sem illett bele Washington elgondolásaiba, amely szerette volna növelni befolyását ebben a térségben.

Jellemző azonban, hogy Churchill még a balkáni hadművelet tervének elvetése után is próbált nyomást gyakorolni Eisenhower tábornokra, az angol-amerikai expedíciós haderők akkori főparancsnokára, hogy az Egyesült Államok támogassa London balkáni stratégiáját. Eisenhower emlékirataiban azt hangsúlyozta, hogy Churchill véleménye szerint „a háború utáni helyzet, ha a nyugati szövetségeseknek jelentős erőik vannak a Balkánon, sokkal kedvezőbb volna... a tartós béke megteremtéséhez, mint abban az esetben, ha orosz csapatok szállják meg ezt a térséget”. „Nagyon jól tudtam – írja a továbbiakban Eisenhower –, hogy a stratégia alárendelhető politikai megfontolásoknak, ha az elnök és a miniszterelnök úgy dönt, hogy van értelme meghosszabbítani a háborút és ezáltal növelni az anyagi és emberveszteséget. Ha ez olyan meghatározott politikai célok elérése érdekében történik, amelyeket ők szükségesnek tartanak elérni, kész lettem volna haladéktalanul és teljes lojalitással megfelelőképpen felülvizsgálni terveimet. Minthogy azonban Churchill csak katonai érveket hozott fel, nem érthettem vele egyet.”

Eisenhower szavai meggyőzően bizonyítják Churchill szándékának igazi értelmét. Ami a brit toryk vezérének a „tartós békére” vonatkozó megjegyzését illeti, nyilvánvaló, hogy a Balkánnak a nyugati szövetségesek általi megszállását szorgalmazva elsősorban arra gondolt, így biztosítható a „tartós” brit ellenőrzés Európának ezen a részén. Ezzel a törekvésével voltaképpen durván megszegte korábban vállalt kötelezettségeit. S ez őt cseppet sem zavarta. Egyébként egyik alkalommal így fejtette ki határtalan cinizmussal a maga hitvallását: „Egyszerűen katasztrofális volna, ha szigorúan tiszteletben tartanánk minden megállapodásunkat.”

A balkáni hadművelet gondolatát Churchill makacsul próbálta elfogadtatni 1943 végén a három nagyhatalom vezetőinek teheráni konferenciáján. Ez azután történt, hogy Anglia

és az Egyesült Államok megint nem volt hajlandó teljesíteni az észak-franciaországi partraszállásra vállalt kötelezettséget. Figyelemre méltó, hogy egy évvel azelőtt, amikor Moszkvában járt, puhatolózott, mit szólnak a balkáni változathoz. Tehát régi keletű volt az az elgondolása, hogy angol–amerikai csapatokat kell partra tenni Délkelet-Európában. Ebből látható, hogy a közös ellenség legyőzését Churchill másodrendű feladatnak tartotta. Számára az volt a legfontosabb, hogy megszilárdítsa Nagy-Britannia imperialista hadállásait Európában, és igen nagy jelentőséget tulajdonított a kommunizmus elleni harcnak.

Jellemző, hogy az angol miniszterelnököt akkor foglalkoztatták ilyen gondolatok, amikor a Vörös Hadsereg véres csatákat vívott a hitlerista hadakkal, nemcsak saját hazáját, hanem az egész emberiséget védelmezve a fasiszta leigázás veszélyétől. 1942 nyarán, amikor aggódva figyeltük, hogyan alakul a helyzet a Déli Fronton, ahol az ellenség az óriási veszteségek ellenére makacsul tört előre a Volga és a Kaukázus előhegyei felé. A szovjet emberek minden erejüket megfeszítve dolgoztak, hogy segítsék a frontot. Harcosok ezrei életüket sem kímélve állták útját az ellenségnek. Ekkor a szovjetek országának különösen nagy szüksége volt a szövetségesek támogatására. A legnagyobb segítség az lett volna, ha az angol–amerikai csapatok partraszállnak Franciaországban, ezt várta a szovjet közvélemény. Ám Londonban és Washingtonban egyre halogatták ezt a hadműveletet olyan megfontolások alapján, amelyeknek semmi közük sem volt a háború megrövidítésének feladatához.

KÉT EMLÉKIRAT

Másnap, augusztus 13-án, este 11 órakor folytatódtak a szovjet kormányfő és a brit miniszterelnök tárgyalásai. Sztálin ismét a nyugati hatalmak szemére vetette, hogy nem teljesítik vállalt kötelezettségeiket. Emlékeztetett rá, mindössze két hó-

napja, amikor Molotov Londonban járt, megállapodtak abban, hogy 1942-ben megnyitják a második frontot. Most kiderül, hogy ezt a hadműveletet nem hajtják végre, ezért a Vörös Hadsereg nehéz helyzetbe kerülhet. A szovjet kormányfő a továbbiakban hangsúlyozta, elengedhetetlen, hogy Észak-Franciaországban 1942-ben megnyissák a második frontot. Ha a következő évre halasztják, még nehezebb lesz végrehajtani. Sztálin átnyújtott Churchillnek egy emlékiratot, amelyben részletesen kifejtette a szovjet kormány álláspontját. Többek között ez olvasható benne:

„A folyó év augusztus 12-én Moszkvában sorra került véleménycsere alapján megállapítottam, hogy Nagy-Britannia miniszterelnöke, Churchill úr lehetetlennek tartja az európai második front megszervezését 1942-ben.

Mint ismeretes, az európai második front 1942-ben történő megszervezését Molotov londoni látogatása idején eleve elhárították, s ez kifejezésre jutott a folyó év június 12-én közzétett összehangolt angol-szovjet kommunikében . . .

Teljesen érthető, hogy a szovjet főparancsnokság nyári és őszi hadműveleteinek tervét az európai második front 1942-ben megvalósuló létrehozására számítva dolgozta ki.

Könnyű megérteni, hogy Nagy-Britannia kormányának lemondása az európai második front 1942-ben való létrehozásáról – erkölcsi csapást jelent az egész szovjet közvéleményre, amely számított a második frontra, megnehezíti a Vörös Hadsereg helyzetét a fronton, és árt a szovjet főparancsnokság terveinek.

Arról már nem is beszélek, hogy azok a nehézségek, amelyek a második front 1942-ben való létrehozásának elutasítása folytán állnak elő a Vörös Hadsereg számára, kétségtelenül rontani fogják Anglia és valamennyi többi szövetséges katonai helyzetét.

Nekem és kollégáimnak úgy tűnik, hogy 1942-ben legkedvezőbbek a feltételek az európai második front létrehozásához, mert a német erők, méghozzá a legjobb erők majdnem mind a

keleti fronton vannak lekötve, Európában viszont csak jelentéktelen erők maradtak, méghozzá a legsilányabbak. Nem tudjuk, hogy 1943-ban lesznek-e ugyanolyan kedvező feltételek a második front létrehozásához, mint 1942-ben . . .”

Churchill az emlékirat megismerése után, a tények ellenére azt bizonygatta, hogy a második frontnak 1942-ben való megnyitására semmiféle határozott döntés nem született. Végül kijelentette, hogy írásban válaszol az emlékiratra.

Ezután a brit miniszterelnök azt kezdte hosszadalmasan fejtegetni, hogy a tervezett észak-afrikai partraszállás, véleménye szerint, a legnagyobb segítség a Szovjetuniónak. Harrimanhoz fordulva javasolta, hogy fejtse ki a véleményét.

Harriman támogatta az angol miniszterelnököt, és kijelentette, hogy London és Washington az összes körülmények gondos mérlegelése után döntött.

– Szeretném közölni – mondta Harriman –, hogy Roosevelt elnök véleménye szerint a tervezett akció összhangban van a Szovjetunió érdekeivel. Ráadásul ez az akció sikerrel kecsegtet . . .

Ezek az érvek azonban nem győzték meg Sztálint. Megismételte, hogy a nyugati szövetségesek éppen most nem hajlandók támogatni a Szovjetuniót, amikor különösen fontos volna. Churchillhez fordulva nem minden irónia nélkül ezt mondta:

– A brit hadsereg ne féljen ennyire a németektől . . .

Churchill felfortyant, mondván, hogy felháborítónak tartja ezt a gyanúsítást, és csupán azért tudja megbocsátani, mert elragadtatással tölti el a Vörös Hadsereg hősi harca. Amikor kisé megnyugodott, hozzátette, hogy Sztálinnak nem szabad figyelmen kívül hagynia egy olyan vízi akadályt, amilyen a La Manche-csatorna. Majd azt kezdte fejtegetni, hogy a háború első szakaszában Anglia egymaga állt szemben a német hadakkal, noha köztudott, hogy a brit hadsereg legfontosabb akciója akkor az volt, hogy Dunkerque-nél sietve visszavonult a kontinensről. A továbbiakban Churchill hadarva elismételte, milyen érvek szólnak az 1942-es franciaországi invázió ellen, s

nem hagyta, hogy a tolmács fordítsa szavait. Amikor végre szünetet tartott, és a tolmács megpróbálta visszaadni oroszul, amit mondott, Sztálin leintette.

– Nem az a fontos – mondta Sztálin –, milyen szavakat mondott a miniszterelnök, hanem az, hogy demonstrálta előttünk elszántságát és harci szellemét . . .

Ez a megjegyzés némileg enyhített a feszültségen. A beszélgetés más témára terelődött. Sztálin kifejezte nyugtalanságát amiatt, hogy leállították a Murmanszkba és Arhangelszkbe tartó konvojokat. A PQ-17-es konvoj katasztrófája nem okozhat fennakadást a szállításokban. Harriman elvben egyetértett ezzel, de hangsúlyozta, hogy nagyobb mértékben kell igénybe venni a Perzsa-öblön és a transziráni vasútvonalon át vezető déli útvonalat, valamint az Alaszkából Szibérián át vezető utakat.

Churchill ismét felajánlotta, hogy a „Fáklya” hadművelet végrehajtása után brit csapatokat küld a Kaukázusba helyőrségi szolgálatra, hogy ezzel is „segítséget nyújtsanak a Vörös Hadseregnek”. Sztálin nem tanúsított érdeklődést a javaslat iránt.

A megbeszélés végén Sztálin meghívta Churchillt és Harri- mant másnap estére vacsorára. De mielőtt erre a vacsorára sor került, az angol követségről sürgős küldemény érkezett: Churchill emlékirata, amelyet Sztálinnak címzett. Többek között ez állt benne:

„Válaszul Sztálin miniszterelnök augusztus 13-i memorandumára Nagy-Britannia miniszterelnöke kijelenti:

1. A második front legjobb módja 1942-ben, az egyetlen lehetséges és méreteit tekintve jelentős hadművelet az Atlanti-óceán felől a »Fáklya«. Ha ez a hadművelet októberben megvalósítható, nagyobb segítséget jelent Oroszország számára, mint bármilyen más terv. Ez a hadművelet egyben előkészíti az utat 1943-hoz, és négy előnye van, amelyekről Sztálin miniszterelnök augusztus 12-i beszédében megemlékezett. A brit

kormány és az Egyesült Államok kormánya erről határozatot hozott, s az előkészületek a leggyorsabb ütemben folynak.

2. A »Fáklyá«-hoz viszonyítva hat vagy nyolc angol-amerikai hadosztály támadása a cherbourg-i félsziget és a Csatorna szigetei ellen kockázatos és meddő hadművelet lenne. A németek elegendő katonasággal rendelkeznek nyugaton ahhoz, hogy a megerősített védelmi vonalak segítségével ostromzár alatt tartsanak bennünket ezen a keskeny félszigeten, s erre a helyre összpontosítanak nyugaton levő egész légierijüket. Ez a hadművelet a brit haditengerészeti, katonai és légügyi szervek egyöntetű véleménye szerint csak katasztrófával végződhetne . . .

3. Sem Nagy-Britannia, sem az Egyesült Államok nem szeggett meg semmiféle ígéretet. Felhívom a figyelmét Molotov úrnak 1942. június 10-én átnyújtott memorandumom 5. pontjára, amely kereken kimondja: »Ezért semmiféle ígéretet sem tehetünk.« Ez a memorandum hosszas tárgyalások eredménye volt, amelyek során részletesen megmagyaráztuk, hogy igen kevés esély van hasonló terv elfogadására. Feljegyzések tanúsítják, hogy ezek a magyarázatok egyes beszédekben elhangzottak.

4. Az ez idei franciaországi angol-amerikai invázióval kapcsolatos beszélgetések azonban megtévesztették az ellenséget, s jelentős légi és szárazföldi erőit kötötték le a Csatorna francia partszakaszán. A közös érdekeknek, különösen az orosz érdekeknek ártana, ha bármiféle nyilvános vita támadna . . .

5. Nem érthetünk egyet azzal, hogy a második frontról Molotov úrral folytatott tárgyalások valamiféle alapot nyújtottak volna az orosz főparancsnokság stratégiai terveinek megváltoztatására, hiszen ezeket a tárgyalásokat szóbeli és írásos fenntartások korlátozták.

6. Újból leszögezzük azt az elhatározásunkat, hogy orosz szövetségesünknek minden lehetséges eszközzel segítséget nyújtunk.

1942. augusztus 14.

W. Ch.”

Mint látható, ebben a dokumentumban nem volt semmi új azokhoz a mesterkélt érvekhez képest, amelyekkel Churchill a szovjet vezetőkkel folytatott megbeszélésein indokolni próbálta a franciaországi invázió elhalasztását. Churchill emlékiratát természetesen sürgősen lefordították oroszra és átadták Sztálinnak.

KÖZÖS NYILATKOZAT

Este 8 órakor Sztálin remek hangulatban üdvözölte vendégeit a Kreml Katalin-termében. Mintha nem is lett volna az előző napi kellemetlen beszélgetés Churchill-lel és Harrimannel a második frontról. Churchill azonban eleinte kényelmetlenül érezte magát. Nyilvánvalóan még a hatása alatt volt a Sztálinnal folytatott heves polémiának, idegesen szívtá a szívt és gyakran emelgette a konyakos poharat. Az idő haladtával azonban felélénkült.

Hamarosan eleven társalgás alakult ki Churchill és Sztálin között, szóba kerültek hadászati problémák éppúgy, mint a háború utáni rendezéssel összefüggő kérdések. Időnként Harri-man is bekapcsolódott a beszélgetésbe. Többek között szóba hozta Sztálin miniszterelnök és Rooseveltnök találkozásának lehetőségét, és megkérdezte, hol kerülhetne sor erre. Sztálin megjegyezte, hogy ez a találkozás nagyon fontos volna, és azt javasolta, hogy valamikor télen rendezzék meg, amikor nem lesz annyira elfoglalva a front ügyeivel. Színhelyként szóba kerültek különböző helységek, az Aleut-szigetektől Izlandig.

Ezután Sztálin áttért a folyó ügyekre. Kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy késedelmesen indítják a konvojokat az északi szovjet kikötőkbe, és azt a kívánságát, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormánya intézkedjék a szállítás meggyorsításáról. Churchill és Harriman erre ígéretet tett.

Az ebéd vége felé Sztálin pohárköszöntőket mondott a Vörös Hadsereg különböző fegyvernemeire, s minden alkalommal

odament koccintani ahhoz a marsallhoz vagy tábornokhoz, aki annak a fegyvernemnek a parancsnoka volt. A külföldiek közül csak Rooseveltnél emelte poharát. Churchill nyilvánvalóan bántotta a dolog, de szó nélkül lenyelte a sértést.

A kávé a Katalin-terem melletti kisebb helyiségben szolgálták fel. Itt folytatódott a fesztelen beszélgetés. Sztálin és Churchill a szovjet–angol kapcsolatok különböző időszakaiból való emlékeiket elevenítették fel. Szóba került többek között Lady Astor moszkvai útja a harmincas években. Lady Astor azt bizonygatta, mondta Sztálin, hogy Churchill már lejárt lemez, soha semmilyen szerepe nem lesz a politikában. Sztálin azonban más véleményen volt. Azt mondta Lady Astornak:

– Ha háború tör ki, Churchill lesz a miniszterelnök.

Churchill megköszönte Sztálinnak, hogy így vélekedik róla mint politikusról.

– Egyébként meg kell vallanom – jegyezte meg Churchill –, hogy korántsem mindig voltam barátja a Szovjetuniónak, különösen nem közvetlenül az első világháború után...

– Tudom – felelte Sztálin békülékenyen. – Hát azt el kell ismerni, hogy a szovjet rendszerrel való szembenállásában ön igen következetes.

– Meg tudják-e bocsátani nekem mindezt? – kérdezte Churchill.

Sztálin kis ideig hallgatott, majd összehúzott szemmel Churchillre nézett, és nyugodtan így felelt:

– Nem az én dolgom a megbocsátás, bocsássa meg önnek az istene. Végső soron majd a történelem ítél meg bennünket.

A vacsora alatt olyan esemény történt, amely előbb megriasztotta, majd megnevettette a jelenlevőket. Amikor a parfé és a kávé között Sztálin, Churchill és Harriman élénken társalgott, az asztaluktól nem messze nagy csörömpölés hallatszott, izgatott kiáltások hangzottak. Odanézve, a padlón elterült embert pillantottunk meg. Körülötte törött porcelán, üveg-cserép. Úgy látszott, mintha baleset lett volna. A földön fekvő embert már körülállták, eltakarták előlünk.

Amikor Sztálin, Churchill és Harriman a tolmácsok kíséretében odament, mindenki félrehúzódott, s ekkor láttuk, hogy a földön fekvő, vérző arcú, bambán pislogó ember a brit miniszterelnök testőre és főkomornyikja, Thompson, vagy ahogyan Churchill nevezte, aki nagyon kedvelte, Tommy. Mellette állt őfelsége igen magasra nyúlt nagykövete, Sir Archibald Clark Kerr ünnepi díszben, moaré rendjelszalaggal és drágakövekkel díszített karddal az oldalán. Csakhogy a kabátján és a rendjelszalagon parfé rózsaszínű foltja terjengett, a kardját kávézacc pötytyözte. A nagykövet próbálta leküzdeni szörnyű zavarát, hogy válaszolni tudjon Churchillnek, aki szigorú hangon magyarázatot kért. Végül erőt vett magán, és szaporán belekezdett:

– Ön jól tudja, excellenciás uram, hogy Tommy sok bort megihat, soha nem száll a fejébe . . .

– Ezért is becsülöm . . . – szólt közbe Churchill, aki már sejtette, hogy nem történt semmi nagyobb baj.

– Ezúttal azonban túlbecsülte képességeit, amikor versenyre kelt orosz kollégáival – folytatta Kerr. – És éppen most jutott eszébe, hogy meg kell védenie önt, excellenciás uram. Felugrott, de nem tudott megállni a lábán, belekapaszkodott az asztalterítőbe . . . és tessék . . .

Kerr saját összepiszkított ruházatára, majd a még mindig a földön fekvő Thompsonra mutatott. A jelenlevők közt nagy volt a derűtség. Thompsonsot gyorsan talpra állították és kivezették. Ezzel az ügy lezárult. Hajnalban Churchill, Harriman és a kíséretükben levő személyek, beleértve az igen gyűrött, de már egészen józan Thompsons is, megérkeztek a Központi repülőtérre. A hivatalos búcsúztatás után 5 órakor felszállt velük a gép, hogy Teheránba vigye őket, ahonnan folytatták útjukat haza. Azután, hogy hazaérkeztek, augusztus 18-án angol-szovjet közlemény jelent meg Churchill úrnak, Nagy-Britannia miniszterelnökének J. V. Sztálinnal, a Népbiztosok Tanácsának elnökével folytatott tárgyalásairól, amely többek között az alábbiakat tartalmazta:

„Moszkvában tárgyalások folytak J. V. Sztálin, az SZSZKSZ Népbiztosok Tanácsának elnöke és W. Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke között, a tárgyalásokon ott volt Harri-man úr, mint az Egyesült Államok elnökének képviselője. A megbeszéléseken részt vett szovjet részről V. M. Molotov kül-ügyi népbiztos, K. J. Vorosilov marsall, brit részről Sir Archi-bald Clark Kerr brit nagykövet, A. Brooke, a Birodalmi Ve-zérkar főnöke, a brit fegyveres erők több más felelős képvise-lője, Sir Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyet-tese.

Több határozat született a hitleri Németország és európai csatlósai elleni háborúval kapcsolatban. Mindkét kormánynak szilárd elhatározása, hogy minden erejükkel és energiájukkal folytatják ezt az igazságos háborút a hitlerizmus és minden más hasonló zsarnokság teljes szétzúzásáig.

A szívéllyesség és a teljes őszinteség légkörében tartott meg-beszéléseken mód nyílt annak ismételt megállapítására, hogy szoros együttműködés és kölcsönös megértés van a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között, teljes össz-hangban a közöttük fennálló szövetségi viszonyal.”

A közös közleményben természetesen halvány célzást sem tettek arra, hogy a szövetségesek között komoly nézeteltérések voltak és heves viták folytak a második front kérdéséről. Ez magától értetődő, hiszen kegyetlen háború dúlt, és az álnok el-lenséggel szemben a szövetségeseknek azt kellett demonstrál-niuk, hogy egységesek és rendíthetetlenek abban az elhatáro-zásukban, hogy kivívják a győzelmet.

INTERJÚ AZ ASSOCIATED PRESSNEK

A második front kulcskérdés maradt, amely beárnyékolta a szövetségesek kapcsolatait. A szovjet fél továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy az angol-amerikai csapatok minél előbb száll-janak partra Franciaországban. Nemcsak a diplomáciai csator-

nákat vette igénybe, hanem közvetlenül is tájékoztatta erről a nyugati hatalmak közvéleményét.

Miután Churchill elutazott Moszkvából, a szovjet kormányfő interjút adott az *Associated Press* amerikai hírügynökségnek. Cassidy, a hírügynökség tudósítója levélben arra kérte Sztálint, hogy szóban vagy írásban válaszoljon három kérdésre, amely nagyon érdekli az amerikai közvéleményt. Sztálinnak nem volt módja rá, hogy fogadja a tudósítót, ezért az alábbi levélben válaszolt neki:

„Cassidy úr!

Elfoglaltságom miatt nincs módomban interjút adni Önnek, s ezért arra szorítkozom, hogy kérdéseire rövid írásbeli választ adjak.

1. »Milyen helyet foglal el a jelenlegi helyzet szovjet részről történő értékelésében a második front lehetősége?«

Válasz: Igen fontos, mondhatnám elsőrangúan fontos helyet.

2. »Mennyire hatásos az a segítség, amelyet a szövetségesek nyújtanak a Szovjetuniónak, és mit lehetne tenni ennek a segítségnek fokozása és megjavítása érdekében?«

Válasz: Ahhoz a segítséghez képest, amelyet a Szovjetunió nyújt a szövetségeseknek, magára vonva a német fasiszta seregek fő erőit – a szövetségesek által a Szovjetuniónak nyújtott segítség egyelőre még kevésbé hatásos. Ennek a segítségnek fokozása és megjavítása érdekében csak egyre van szükség: arra, hogy a szövetségesek teljes egészében és idejében eleget tegyenek kötelezettségeiknek.

3. »Milyen nagy még a szovjet ellenállási képesség?«

Válasz: Azt hiszem, hogy a szovjet ellenállási képesség a német rablókkal szemben erejét tekintve semmivel sem kisebb – ha ugyan nem nagyobb –, mint a fasiszta Németország vagy bármely más támadó állam képessége arra, hogy megszerezze magának a világhuralmat.

Tisztelettel

J. Sztálin

1942. október 3.”

Sztálin a sorok között az amerikai és brit politikusok értésére adta, hogy kiismerte taktikájukat: a második front megnyitását addig halogatni, amíg a két ellenfél – a Szovjetunió és Németország – kimeríti egymást, hogy utána Anglia és az Egyesült Államok az angol–amerikai imperializmus érdekeit szem előtt tartó békefeltételeket kényszerítsen rájuk. Cassidynek válaszolva Sztálin azokhoz is szólt, akik ilyen reményeket tápláltak. Figyelmeztette őket: a Szovjetuniónak lesz elég ereje, hogy megghiúsítson mindenfajta viláгурalmi tervet.

Alig több mint egy hónappal az angol–amerikai csapatok észak-afrikai partraszállása után Sztálin ismét interjút adott Cassidynek. Válaszainak ezúttal is volt bizonyos mondanivalója:

„Cassidy úr!

Válaszolok november 12-én hozzám intézett kérdéseire:

1. »Hogyan értékelik szovjet körökben a szövetségesek afrikai hadjáratát?«

Válasz: Szovjet körökben ezt a hadjáratot nagy fontosságú, kimagasló tényként értékelik, mely a szövetségesek fegyveres hatalmának növekedését mutatja és kilátást nyújt arra, hogy az olasz–német koalíció a legközelebbi időben szétesik.

Az afrikai hadjárat ismét rációfol azokra a kétkedőkre, akik azt állítják, hogy az angol–amerikai vezetők nem képesek komoly háborús akciót szervezni. Kétségtelen, hogy csak elsőrangú szervezők valósíthattak meg olyan komoly hadműveleteket, amelynek az észak-afrikai sikeres partraszállások az óceánon át, a kikötők és a Casablancától Bougie-ig terjedő nagy területek gyors elfoglalása és az olasz–német haderők mesterien véghez vitt szétverése a nyugati sivatagban.

2. »Mennyire hatásos ez a hadjárat a Szovjetunióra nehezedő nyomás csökkenése tekintetében, és milyen további segítséget vár a Szovjetunió?«

Válasz: Egyelőre még korai a hadjárat hatásosságának a Szovjetunióra nehezedő közvetlen nyomás csökkenése értelmében beszélni. De meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a hatás

nem lesz csekély, s a Szovjetunióra nehezedő nyomás bizonyos csökkenése már a legközelebbi időben be fog következni.

De nemcsak erről van szó, hanem mindenekelőtt arról, hogy az afrikai hadjáratral szövetségeseink kezébe került a kezdeményezés, és ez gyökeresen megváltoztatja az angol-szovjet-amerikai koalíció javára az európai hadi és politikai helyzetet. Ez a hadjárat aláássa a hitleri Németország tekintélyét, mint vezető erőt a tengelyállamok rendszerében, és demoralizálja Hitler európai szövetségeseit. Ez a hadjárat kiragadja Franciaországot dermedtségéből, mozgósítja Franciaország Hitler-ellenes erőit és alapjául szolgál egy Hitler-ellenes francia hadsereg szervezésének. Ez a hadjárat megteremti a feltételeket ahhoz, hogy Olaszország kidőljön a sorból és a hitleri Németország elszigetelődjön. Végül, ez a hadjárat megteremti a Németország életbevágóan fontos központjaihoz közelebb eső európai második front megszervezésének feltételeit, aminek döntő jelentősége lesz a hitleri zsarnokság feletti győzelem megszervezésében.

3. »Mi a valószínűsége annak, hogy a keleti szovjet támadó erők, a végleges győzelem meggyorsítása céljából, egyesülnek a nyugati szövetségeseikkel?«

Válasz: Nem kétséges, hogy a Vörös Hadsereg becsülettel fogja teljesíteni feladatát, mint ahogy az egész háború folyamán teljesítette.

Tisztelettel *J. Sztálin*

1942. november 13-án.”

Sztálin tehát ebben az interjúban is felvetette a második front kérdését, s teljes komolysággal hangsúlyozta döntő fontosságát. Ez nem tetszett a londoni és a washingtoni uralkodó köröknek, és a szovjet nagykövetnek mindkét fővárosban tudomására is hozták. A szovjet fél azonban rendíthetetlen volt: továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy csak a normandiai part-raszállás lesz valóban hatékony segítségére az ellenség fő erőivel küzdő szovjet csapatoknak.

1942-ben száraz és forró nyár volt. Fülledt meleg napok jártak, s mikor sikerült legalább néhány órára kiszabadulni a városból, különösen gyönyörűnek találtam a Moszkva környéki tájat. A Külügyi Népbiztosság munkatársainak élete többé-kevésbé normális mederbe terelődött. Azok, akiknek a háború előtt nem volt Moszkvában lakásuk, kaptak lakást vagy legalább egy-egy szobát, így végre kiköltözhettek a Külügyi Népbiztosság hivatali helyiségeiből, amelyeket rendbe hoztak, és azoknak a munkatársaknak rendelkezésére bocsátottak, akiket egyre gyakrabban szólított a kötelesség Kujbisevből Moszkvába. Némelyek hosszabb ideig maradtak a fővárosban, sőt voltak, akik vissza sem tértek Kujbisevbe. A Külügyi Népbiztosság üdülőtelepén ismét megnyitottak néhány házat. A dolgozók felváltva ott tölthették szabad idejüket.

A Kljazma folyó árterén kis konyhakerteket képeztek ki, akik akarták, zöldséget termesztettek. Ezeket a kiskerteket az emberek kevés szabad idejükben munkálták meg, ráadásul az esetek többségében minden hozzáértés nélkül, de amikor megérett az uborka, a sárgarépa, a káposzta, jól kiegészítette az akkori szűkös fejadagokat.

Visszatért Moszkvába néhány színház. A Konzervatórium nagytermében szimfonikus és orgona-hangversenyeket rendeztek, a Vörös Hadsereg Központi Házában ismét fellépett a híres ének- és táncegyüttes, alapítójának és karnagyának, Alekszandrov professzornak vezetésével. A Moszkvai Akadémiai Művész Színházban nagy sikerrel játszották A. Korneycsuk „Front” c. új darabját. Emlékszem a bemutatóra. A színház zsúfolásig megtelt. A közönség zöme egyenruhás tisztekből állt. Aki az első vonalból eltávozásra vagy valamilyen hivatalos ügyben bejött a városba, igyekezett megragadni az alkalmat, és megnézni ezt a darabot, amely akkor elég nagy port vert fel.

A darab konfliktusa, amely a régi parancsnokok, a polgárháború veteránjai és a fiatal katonai szakemberek között ala-

kult ki, nagyon időszerű volt, a frontkatonákat nagyon is közelebről érintette. Abban az időben, amikor a Vörös Hadsereg még mindig kénytelen volt visszavonulni, különösen élesen vetődött fel a parancsnoki állomány tekintélye és hozzáértése. Időre volt szükség ahhoz, hogy utat törjön magának az a felismerés, hogy szükség van átszervezésre, amely lehetővé teszi a korábbi háborúban szerzett tapasztalatok párosítását a fiatal katonai szakemberek nagyobb tudásával, energiájával, kezdeményezőkézségével és gyors reagálásával.

A „Front” c. darab annak is köszönhetette sikerét, hogy szerzője, a neves drámaíró, aki a háború első napjaitól harctéri tudósítóként dolgozott (1943-ban Korneycsukot kinevezték a külügyi népbiztos helyettesévé, s ebben a beosztásában a szláv országok ügyeit irányította), jól látta a háború első szakaszában keletkezett probléma lényegét: a régi parancsnokok, bár harcedzettek, önfeláldozók voltak, gazdag tapasztalatokkal rendelkeztek, nem mindig tudtak megfelelni a követelményeknek, emiatt olykor nagyon nehéz volt a helyzet a harcoló hadseregben.

Bármilyen bonyolult állapotokat tükrözött is a darab, bármennyire heves volt a benne ábrázolt konfliktus a régi kádecek és az új szakemberek között, egészében véve azt a meggyőződést alakította ki a nézőben, hogy végül is legyőzzük az ellenséget.

Azt beszélték, hogy a „Front” megnyerte Sztálin tetszését. Valószínűleg így lehetett, mert a darab szövegét teljes terjedelemben folytatásokban közölte a Pravda, s így milliók olvashatták.

A kulturális élet másik nagy eseménye volt Sosztakovics Leningrádi szimfóniájának moszkvai bemutatója, 1942 nyarán. Mikor a németek még támadtak, különösen nagy volt a hatása.

A hátszágban is, a fronton is mindenki olvasta Solohov, Tolsztoj, Ehrenburg riportjait és elbeszéléseit, Szimonov és Szurikov költeményeit, amelyek a nép hazafias érzelmeit, a

haza földjét taposó ellenség iránt érzett izzó gyűlöletét, győzni akarását fejezték ki.

1942 aggasztó nyári és őszi hónapjaiban ezek a hazafias érzelmek segítettek a szovjet embereknek elviselni a megpróbáltatásokat, a harctéri balsikerek ellenére megőrizni bátorságukat, kitartásukat, önfeláldozó harcra való készségüket. Ez valóban nagyon nehéz időszak volt. Az után a ragyogó győzelem után, amelyet a szovjet csapatok 1941 végén Moszkva alatt arattak, mindenki feléledt a remény, hogy bár még nagy és nehéz küzdelem vár ránk, de az ellenség már nem jut beljebb az országba, hogy a hadiszserencse átpártol hozzánk. A Nagy Honvédő Háború második nyara azonban újabb keserű megpróbáltatásokat hozott. Az ellenség délkeleti irányban áttörte védelmünket, elfoglalta Rosztovot, s tovább nyomult előre Sztálingrád és a Kaukázus irányában. Hitler sietett elfoglalni a gabonában gazdag Sztavropolt és Kubanyt, szerette volna megkaparintani a kőolajban gazdag Majkopot, Groznijt, Bakut. A Szovjet Tájékoztató Iroda jelentéseiben egyre több olyan városnév szerepelt a fasiszták által elfoglalt helységnevek között, amelyek hallatán összeszorult az ember szíve: Pjatyigorszk, Jesszentuki, Kiszlovodszk . . .

Változatlanul napi 12–14 órát dolgoztunk, sok volt a munka, a Külügyi Népbiztosságon nem szünetelt az aktív diplomáciai tevékenység. Nyugtalan gondolataink azonban ott jártak, délkeleten, ahol a Don és Volga közötti sztyeppéken, a Kaukázus előhegyeiben a hitleristák, a veszteségekkel nem törődve, szorították vissza a Vörös Hadsereget. A szobánk falán a Szovjetunió nagy térképe függött, és minden nap, amikor elolvastuk a Szovjet Tájékoztató Iroda jelentését, a kis piros zászlókat egyre beljebb tűztük.

Mindenki azt kérdezte magától, mikor lesz már ennek vége. Hát csakugyan nincs olyan erő, amely képes lenne feltartóztatni a hitlerista hadigépezetet? De hiszen a náci hordákat szétverték már Moszkva alatt. Nyilvánvaló hát, hogy meg lehet állítani, vissza lehet kergetni őket.

Mi, akik részesei voltunk azoknak a tárgyalásoknak, amelyeket a szovjet kormány Londonnal és Washingtonnal folytatott, különösen tisztában voltunk vele, hogy a hitleristák éltek azzal a lehetőséggel, amelyet a nyugat-európai második front hiánya kínált nekik, és friss erőket dobtak át Franciaországból és más körzetekből a szovjet-német frontra. A nyugati demokráciák tehát ezzel újabb szolgálatot tettek Hitlernek.

Mindez arra kényszerítette népünket, a kommunista pártot, hogy emberfeletti erőfeszítéssel útját állja az ellenségnek, feltartóztassa, majd szétverje, s ebben elsősorban a saját erejére támaszkodjon. Ezt a parancsoló szükségességet mindenki megértette. De csak kevesen tudtak azokról az intézkedésekről, amelyeket a szovjet fegyveres erők főparancsnoksága azoknak a feltételeknek megteremtéséért tett, hogy miután Sztálingrádnál feltartóztatták az ellenséget, hatalmas ellentámadást indítsanak, és megkezdjék a hitleristák kiűzését a Szovjetunió területéről.

WENDELL WILLKEE LÁTOGATÁSA

A Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok fejlődése szempontjából igen fontosak voltak abban az időben tekintélyes amerikai politikusok és közéleti személyiségek látogatásai a Szovjetunióban. Fontosságát tekintve kiemelkedik közülük Wendell Willkee-nek, a Republikánus Párt vezérének és elnökjelöltjének látogatása. Willkee repülőgépe 1942. szeptember 17-én délután szállt le Kujbisevben. Az amerikai vendéget a Külügyi Népbiztosság képviselői, a város vezetői, az Egyesült Államok nagykövetségének munkatársai fogadták. A repülőtérről a Willkee rendelkezésére bocsátott elővárosi villába hajtottunk. Ezután az amerikai vendég látogatást tett a Külügyi Népbiztosságon, este pedig Standley amerikai nagykövet fogadást adott tiszteletére, amelyre meghívták a Külügyi

Népbiztosság munkatársait, a városi hatóságok képviselőit, valamint a Kujbisevben levő diplomáciai képviselők vezetőit.

Másnap Willkee megtekintett néhány kujbisevi vállalatot, beszélgetett munkásokkal, alkalmazottakkal. Leggyakrabban az európai második front megnyitása felől kérdezték őt. Willkee közhelyeket mondott válaszul, azt bizonygatta, hogy az Egyesült Államok igyekszik minél előbb megnyitni a második frontot, s az okozza a fennakadást, hogy alaposan elő kell készíteni. A probléma részleteibe nem volt hajlandó belemenni. Szeptember 19-én sétahajózáson vett részt a Volgán. Utána meglátogatta az egyik legnagyobb szovhoz. Amikor a szovhoz igazgatósága által adott fogadáson valaki a második front mielőbbi megnyitására emelte poharát, Willkee a következőket mondta pohárköszöntőjében:

– Az Egyesült Államok szeretné mielőbb megnyitni a második frontot, Nagy-Britannia viszont most nem akarja . . .

A köztársaságiak vezére tehát el akarta hárítani a washingtoni adminisztrációról a felelősséget azért a politikáért, amelyet lényegében Nagy-Britannia is, az Egyesült Államok is követett.

Szeptember 19-én este A. J. Visinszkij, a külügyi népbiztos helyettese, aki Kujbisevben a népbiztosságot vezette, fogadást adott Willkee tiszteletére, amelyen az amerikai nagykövet is jelen volt. A fogadáson Willkee sokat beszélt arról, hogy javítani kell a kölcsönös megértést a szovjet és az amerikai nép között. Ezt fejtegette később Moszkvában is. Az Egyesült Államok nagykövetsége egyébként arról panaszkodott a washingtoni külügyminisztériumnak, hogy Willkee „túlságosan függetlenítette magát” a nagykövetségtől.

Hadd említsek meg erre egy esetet, amely akkor történt, amikor Willkee és Sztálin találkozásának előkészítése folyt. Találkozunk ezzel az amerikai külügyminisztérium dokumentumaiban is, amelyek egyébként részletes beszámolót tartalmaznak Willkee utazásáról és a szovjet vezetőkkel folytatott megbeszéléseiről. Willkee szeptember 21-én, amikor az

Egyesült Államok nagykövetének kíséretében felkereste a Külügyi Népbiztosságot, közölte, hogy szeretne találkozni Sztálinnal, és kérte, segítsenek megszervezni egy ilyen találkozót. Molotov azt válaszolta, hogy tisztázza, van-e mód erre a találkozásra, és értesíti Willkee-t. Amikor a pozitív választ megkapta, Willkee nem tájékoztatta róla Standley nagykövetet, aki azonban valahogyan tudomást szerzett a dologról, és kérdést intézett a protokollosztályhoz, ahonnan azt a választ kapta, hogy a találkozót szeptember 23-án este 7.30-ra tűzték ki. Ezek után a nagykövet megkérdezte Willkee-től, úgy értse-e, hogy nem kell elkísérnie őt Sztálinhoz. Willkee nem túl diplomatikusan azt felelte, hogy pontosan úgy kell érteni, de megígérte, hogy tájékoztatja Standleyt a megbeszélés lényegéről.

Ezek után Willkee megkérdezte a nagykövettől, vessen-e fel valamilyen speciális kérdést a találkozón. A sértett nagykövet pusztán annyit mondott, hogy Willkee ne lépje túl a Rooseveltnél elnöktől kapott meghatalmazást, ne bocsátkozzék hivatalos tárgyalásokba, ami a nagykövet előjoga. A nagykövetség szeretne néhány kérdést megvitatni, mondta Standley, de nem volna célszerű ezeket olyan találkozón felvetni, amelyen az Egyesült Államok nagykövete nem vesz részt.

A beszélgetés során Sztálin érdeklődött az Egyesült Államok belpolitikai helyzete és a Republikánus Párt tervei iránt. Willkee biztosította, hogy a Republikánus Párt helyesli a nagyhatalmak közös akcióit a közös ellenség elleni harcban, és kifejezte azt a reményét, hogy pártja a következő választásokon győzni fog.

A szovjet-amerikai kapcsolatok szempontjából kétségtávolan igen fontos volt Sztálin találkozása az ellenzéki párt vezetőjével. Ez azt mutatta, hogy a kormányon levő párton kívül az ellenzéki körök is nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy fejlődjenek a kapcsolatok a Szovjetunióval. A beszélgetés végén Willkee kérte a szovjet kormányt, járuljon hozzá, hogy Szibérián keresztül térhessen haza az Egyesült Államokba. A hozzájárulást megkapta.

Sztálin szeptember 26-án ebédet adott Willkee tiszteletére. Ebéd után mindenki átvonult a szomszéd szobába, ott szolgálták fel a kávé. Sztálin a maga asztalához invitálta Willkee-t, Molotovot, Umanszkijt, Vorosilovot, Szoboljevet, a brit és az amerikai nagykövetet, valamint Bradley tábornokot. Sztálin megkérdezte, hogy az amerikai nagykövet miért nem tér vissza Moszkvába. Standley azt felelte, hogy Kujbisevben marad, mert ezt a várost tartja a diplomáciai testület hivatalos székhelyének. Sztálin ekkor azt tanácsolta neki, hogy minél előbb térjen vissza Moszkvába.

– Nem tudom, miért ne tehetné meg – folytatta, majd elmosolyodott és megkérdezte: – Talán a német bombázásoktól fél? Mostanában már nemigen fordul elő bombázás.

Standley bizonygatni kezdte, hogy ilyesmi meg sem fordult a fejében. Ő személy szerint hajlandó bármely pillanatban visszatérni.

– De hadd kérdezzem meg – folytatta a nagykövet szintén tréfás hangnemben –, vajon ez nem okoz-e nehézségeket a Szovjetunió és a japánok kapcsolataiban? A japánok ugyanis Kujbisevben maradnak.

Sztálin komolyan azt válaszolta, hogy ennek nincs semmilyen jelentősége, mert két-három hónap múlva valamennyi diplomáciai képviselőt visszatér Moszkvába.

Az amerikai nagykövet közölte, hogy nagyon hízelgő számára a figyelem és a javaslat, hogy térjen vissza Moszkvába, mert valóban itt születik minden fontos határozat. Hozzátette, hogy haladéktalanul kiadja a szükséges utasítást.

Sztálin bizonyára a szovjet–amerikai kapcsolatok különleges jellegét kívánta hangsúlyozni azzal, hogy javasolta az Egyesült Államok nagykövetének, térjen vissza Moszkvába, még mielőtt a többi diplomáciai képviselőt átköltözik Kujbisevből.

A beszélgetést folytatva az amerikai nagykövet megkérdezte Sztálintól, értesült-e az újonnan kinevezett japán külügyminiszter, Shigemitsu Tokióban elhangzott beszédéről. Sztálin nemmel válaszolt. Ekkor Standley elmondta, hogy a japán mi-

niszter nyilatkozata szerint a japán–szovjet kapcsolatok változatlanok maradnak, a mandzsúriai határon nincs semmilyen félreértés és nehézség, nem várható semmi bonyodalom.

– Ez a nyilatkozat felkeltette a figyelmemet – folytatta a nagykövet –, mert Kujbisevben hírek terjedtek el a japánok és az oroszok állítólagos tárgyalásairól. Nem úgy kell-e ezt érteni, hogy a tárgyalások kielégítő eredménnyel fejeződtek be?

– Valóban folytak tárgyalások – felelte Sztálin. Majd némi hallgatás után hozzátette, hogy értesülése szerint a hitleristák azt követelték a japánoktól, hogy támadják meg Szibériát. A japánok azt felelték, hogy amennyiben a németek szállítani tudnak Japánnak egymillió tonna acélt, továbbá alumíniumot és egyéb anyagokat, amelyekre Japánnak szüksége van, akkor hajlandók megvizsgálni a németek javaslatát. Berlin azonban nem volt hajlandó teljesíteni ezt a feltételt, Japán viszont ezek után nem vállalkozott a Szovjetunió megtámadására.

– A japán kérés teljesítésének megtagadása azt jelenti – vonta le a következtetést Sztálin –, hogy a németeknek nincs elég acéljuk és egyéb anyaguk. Az is kiderül továbbá, hogy Japán is hiányt szenved nyersanyagban és egyéb fontos anyagokban...

Éjfél tájban Sztálin azt ajánlotta, nézzék meg a „Moszkva védelme” c. filmet. Valamennyien átmentek a közeli vetítőterembe. A film körülbelül egy óráig tartott, utána pezsgőt szolgáltak fel. A vendégek elmondták véleményüket a filmről, beszéltek a háború kilátásairól, a nehézségekről, amelyekkel a Hitler-ellenes koalíció résztvevőinek még meg kell küzdeniük. Willkee érintette a szovjet élelmiszer-ellátást. Sztálin megjegyezte, hogy most nem akarta megvitatni ezt a problémát, de ha Willkee-t érdekli, nagy vonalakban ismerteti a helyzetet.

– A németek elfoglalták egész Ukrajnát – mondta Sztálin –, Észak-Kaukázust és a fekete föld területének nagy részét, vagyis azokat a vidékeket, amelyek a legfontosabb élelmiszer-termelők. Ezért az élelmezés nagyon nehéz lesz a következő télen. A Szovjetuniónak szüksége lesz 2 millió tonna búzára,

jelentős mennyiségű szemes takarmányra, élelmi cikkekre, mint például vajra, sűrített tejre, zsírokra, húсарukra stb. Ha Nagy-Britannia és az Egyesült Államok átenged hajókat, amelyek szovjet zászló alatt hajózhatnak, ezeket a cikkeket nem volna nehéz eljuttatni a csendes-óceáni szovjet kikötőkbe.

Willkee megköszönte a tájékoztatást, de a részletekbe nem ment bele.

Az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági tárgyalások akkoriban főként az élelmiszerek szállításának meggyorsításáról, minőségük javításáról folytak. Arról is tárgyaltak, hogy a szállítmányok jelentős részét a csendes-óceáni kikötőkön keresztül juttatják el, mert az Atlanti-óceánon a hitlerista tenger-alattjárók egyre arcátlanabban támadták a szállítóhajókat. Felmerült azonban a kérdés, milyen zászló alatt fussanak ezek a hajók, mivel az amerikaiak és az angolok attól tartottak, hogy a japán flotta megtámadja őket. Sztálin talán azért említette ezt Willkee-nek, az ellenzék vezérének, hogy meggyorsítsa ebben a kérdésben a döntést.

Éjjel kettő felé a vendégek távoztak a Kremlből, reggel pedig Willkee elindult, hogy Szibérián és Alaszkán keresztül hazatérjen.

NEMZETKÖZI POZÍCIÓK

A szovjet nép meggyőzően demonstrálta, hogy van ereje szembeállni a hitleri Németországgal, a Vörös Hadsereg pedig egyre újabb csapásokat mért az ellenségre, ennek megfelelően a Szovjetunió nemzetközi pozíciói tovább szilárdultak. Sok ország igyekezett normalizálni viszonyát a Szovjetunióval, felvenni vele a diplomáciai kapcsolatokat, fejleszteni a kereskedelmet.

Ez a törekvés különösen erős volt a nyugati féltekén, ahol sok realizztikusan gondolkodó politikus a világhelyzet stabilizációs tényezőjét látta a Szovjetunióban, és úgy vélte, hogy a kapcsolatok normalizálása Moszkvával megszilárdíthatja saját országuk pozícióit az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatokban. Ebben az időszakban létesült diplomáciai kapcsolat a Szovjetunió és Kanada között, valamint normalizálódtak a kapcsolatok jó néhány latin-amerikai országgal. Egyidejűleg sok nyugat-európai ország kormánya – ezek közül több Londonban volt emigrációban – kérte a Szovjetunióhoz való közeledés és a kapcsolatfelvétel lehetőségét.

A szovjet fél üdvözölte ezt a folyamatot, amely megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy a háború után olyan világot alakítsanak ki, amely a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvére épülő nemzetközi együttműködésen alapul. A kapcsolatok normalizálása azokkal

az országokkal, amelyek korábban különböző okok miatt nem voltak hajlandók „elismerni” a szocialista állam létét, objektíve a Hitler-ellenes koalíció pozícióit is erősítette, növelte a katonai szövetség vezető hatalmainak tekintélyét, mert a népek ebben a szövetségben látták a háború utáni tartós rendezés biztosítékát.

Azt azonban nem hallgathatjuk el, hogy Anglia és az Egyesült Államok vezető politikai körei nem jó szemmel nézték, hogy sok ország igyekszik normalizálni kapcsolatait a Szovjetunióval, és több esetben próbálták feltartóztatni ezt a folyamatot. Az amerikai külügyminisztérium nyilvánosságra hozott okmányaiból kiviláglik, hogy azokban az években az Egyesült Államok moszkvai nagykövetsége több ízben „vészjelzéseket” küldött Washingtonba a Szovjetunió nemzetközi kapcsolatainak fejlődése kapcsán. A követségi tisztviselők például gyűjtötték az adatokat arról, hogy szovjet diplomaták mikor kaptak beutazási vízumot Kubába, Mexikóba, Kolumbiába, Uruguayba. Averell Harriman nagykövet, aki Standley tengernagyot váltotta fel ebben a beosztásban, egyik, Washingtonba küldött táviratában azt a gondolatát fejtette ki, hogy a Szovjetunió, amelynek eddig gyakorlatilag nem voltak kapcsolatai Latin-Amerikával, szeretné „pótolni a mulasztottakat”, s azt akarja, hogy minél több diplomatája a helyszínen ismerkedjék a körülményekkel, így rendelkezésére álljanak a szükséges káderek arra az esetre, ha bővülnek a kapcsolatok ennek a földrésznek az országaival.

„Figyelembe véve – folytatódott a távirat –, hogy a későbbiekben nagyobb távlatok nyílhatnak a latin-amerikai szovjet befolyás megteremtésére, valamint a Szovjetunió és a latin-amerikai országok közötti kapcsolatok kiépítésére, a Szovjetunió az a szándéka, hogy a latin-amerikai országokban már működő misszióit felhasználja arra, hogy diplomatái felkészüljenek a más latin-amerikai országokban később végzendő munkára.” Harriman arra is felhívta a külügyminisztérium figyelmét, hogy a Szovjetunió esetleg „politikai munkát” szándéko-

zik végezni a latin-amerikai országokban, s hogy a dolognak ezt az oldalát sem szabad szem elől téveszteni.

Végül Harriman leszögezte, hogy az Egyesült Államok moszkvai nagykövetsége továbbra is figyelemmel kíséri az események alakulását, és közöl a külügyminisztériummal minden értesülést, amelyhez hozzájut.

Tehát más országoknak azt a magától értetődő törekvését, hogy normalizálják kapcsolataikat a Szovjetunióval, az Egyesült Államok nagykövetsége potenciális „veszélynek”, a kontaktust ezekkel az országokkal pedig „politikai munkának”, majdhogynem „aknamunkának” minősítette.

Az amerikai külügyminisztérium nyilvánosságra hozott okmányai között vannak emlékiratok, amelyeket a külügyminisztérium tisztviselői annak alapján dolgoztak ki, hogy „elemezték” a tőkés országok kommunista pártjaival kapcsolatos szovjet politikát.

Az egyik ilyen emlékirat megállapítja, hogy a kommunis-ták fontos szerepet töltenek be az ellenállási mozgalomban, több „elég nagy” szervezetet hoztak létre, amelyekben kulcs-pozíciót foglalnak el. Ennek folytán a háború után az európai kommunista pártok jelentős számú szavazatot kaphatnak, sőt a szavazatok többségét is elnyerhetik a választásokon, részt vehetnek a kormányokban vagy maguk alakíthatnak kormányt a hitleri megszállás alól felszabadult több nyugat-európai országban. Ez a fordulat, hangsúlyozta az emlékirat, ellentétes az Egyesült Államok érdekeivel. A dokumentumban, amelyet a külügyminisztérium kelet-európai osztályán készítettek, ez olvasható:

„Mindenesetre számunkra [vagyis az Egyesült Államok számára – V. B.] fontos elismerni a forradalom Európában való fejlődésének tényét és ehhez a folyamathoz igazítani politikánkat. Ez a politika leginkább úgy hajtható végre, hogy ösztönözzük és segítjük a valóban liberális kormányok vagy csoportok bármelyikét vagy mindegyikét . . . Jelentős gazdasági segítséggel talán nemcsak az ilyen rendszereket segíthetjük, hanem

elejét vehetjük a teljes káosznak, amely csakis a liberális demokratikus [vagyis, feltehetőleg, a burzsoá, antikommunista – V. B.] csoportok ellenségeinek kedvezne.”

Más emlékiratok azt hangsúlyozták, hogy a Szovjetunió, amelynek óriási károkat okozott a háború, elsősorban a lerombolt objektumok újjáépítésében és belső ügyeinek rendezésében lesz érdekelt. Jelentős külső segítségre szorul. Ezért az Egyesült Államoknak ki kell használnia ezt a helyzetet, hogy a Szovjetuniót az amerikai céloknak kedvező állásfoglalásra készítse.

Bizonyos amerikai körök már a háború alatt megpróbálták olyan irányba terelni az eseményeket, hogy megfeleljen Washington törekvéseinek. Elképzelhető, hogy az említett emlékiratok készítői előkészítették a talajt a későbbi Marshall-tervhez, amelyet az Egyesült Államok uralkodó körei arra használtak fel, hogy alárendeljenek az amerikai tőkének más burzsoá államokat. Washington tehát már akkor kereste a módját, hogy a háború utáni világban megteremtse a maga uralmát.

AZ AMERIKAIÁK ÁLLÁSPONTJA

1943 első hónapjaiban a Vörös Hadsereg nagy győzelmeket aratott. Paulus tábornagy hadsereg-csoportosításának bekerítése, szétverése és fogságba ejtése Sztálingrádnál, a szovjet csapatok magabiztos előnyomulása a déli frontszakaszon az egész világ előtt bizonyította a szovjet stratégia és taktika döntő fölényét, a szovjet katonák tapasztaltságát, a szovjet haditechnika kiváló minőségét. A Legfelsőbb Főparancsnok 1943. február 23-i parancsa hangsúlyozta, hogy „megkezdődött az ellenség tömeges kiűzése a szovjetek országából”. Sztálin, nagyra értékelve a Vörös Hadsereg téli támadását, egyszersmind figyelmeztetett, hogy még nagy nehézségeket kell leküzdeni. „Az ellenség vereséget szenvedett, de még nincs legyőzve – szögezte le a parancs. – A német fasiszta hadsereg válságos

helyzetben van . . . De ez még nem azt jelenti, hogy nem térhet magához. A harc . . . még nem ért véget – csak most bontakozik ki, csak most lángol fel. Ostobaság volna azt hinni, hogy a németek harc nélkül elhagyják országunk akár csak egy kilométernyi területét is.”

Messze volt még a hitleri Németország teljes szétverése. A Nagy Honvédő Háború frontjain elért győzelmek azonban további munkasikerekre buzdítottak a hátszágban, lelkesítették a soknemzetiségű szovjet népet a nagy cél elérésére, vagyis arra, hogy megtisztítsa a megszállóktól hazáját, segítsen Európa és a világ népeinek megszabadulni a fasiszta pestistől.

Mindez lényegesen növelte a Szovjetunió szerepét és tekintélyét a Hitler-ellenes koalícióban. A nyugati hatalmak vezetői egyre inkább felismerték, hogy a Szovjetunió még a második front nélkül is képes nemcsak feltartóztatni a hitleri Németországot, hanem megsemmisítő csapást mérni rá. A Szovjetunió megmutatta óriási erejét, az antifasiszta harci szövetség vezető katonai hatalma lett. Ugyanakkor egyre növekvő hadiipari potenciálja az Egyesült Államokat az első helyre tette a Hitler-ellenes koalíció nyugati résztvevői között. Fokozatosan a Szovjetunió és az Egyesült Államok lett a koalícióban a két fő partner. Ezzel egyidejűleg fejlődtek a szovjet–amerikai kapcsolatok is.

Noha addigra már elég sok tapasztalatot szereztek az amerikaiak a Szovjetunióval való katonai együttműködésben, Washingtonban még mindig különböző téves nézetek uralkodtak a Szovjetunióval kapcsolatban. Egyesek úgy vélték, hogy Moszkvának valamiféle „titkos” céljai vannak, ezért a Szovjetunióval való együttműködés tele van „veszélyekkel” és „kockázattal”. Mások, szándékosan táplálva az ilyen előítéleteket, igyekeztek megakadályozni a bizalom légkörének kialakulását, mégpedig azért, mert maguk szőtték olyan terveket, hogy megteremtik a háború utáni világban az amerikai uralmat, és úgy látták, hogy ennek a célnak elérésében a Szovjetunió a legnagyobb akadály. Ismét mások, noha az Egyesült

Államok és a Szovjetunió közötti baráti viszony kialakítására törekedtek, nagyon messze voltak a szovjet rendszer lényegének megértésétől. Cordell Hull, az Egyesült Államok külügyminisztere ezt írta emlékirataiban: „1943 elején Oroszország rejtélyes volt számunkra minden vonatkozásban, egyvalamit kivéve, azt, hogy szilárdan állt a lábán és hőiesen küzdött.”

Hull a továbbiakban megjegyzi, hogy a washingtoni politikusok, amikor kidolgozták az Egyesült Államoknak a Szovjetunióval kapcsolatos irányvonalát, ilyen kérdésekre keresték a választ: Mi várható a Szovjetuniótól a háború utáni világban? A Szovjetunió együttműködik-e majd a nyugati hatalmakkal? Csatlakozik-e Moszkva a béke fenntartására alakítandó nemzetközi szervezethez?

Ha Washingtonban vállalkoztak volna arra, hogy komolyan elemezzék a szovjet állam lenini külpolitikájának forrásait, ha az amerikai politikusok megpróbálták volna megérteni e külpolitikának a szocialista rend lényegével összhangban levő békészerető jellegét, valószínűleg helyesen mérhették volna fel, hogy „mi várható a Szovjetuniótól”. Az Egyesült Államok uralkodó körői azonban ezt nem akarták megtenni, mert továbbra is rabjai voltak a szovjet külpolitikáról kialakított téves elképzeléseknek, azoknak az önző ambícióknak és nézeteknek, amelyek szemellenzőként eltakarták előlük az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti baráti viszony fejlődésének távlatait.

Mégis elmondható, hogy az akkori helyzet minden bonyolultsága ellenére a szovjet–amerikai kapcsolatok egészében véve pozitívan fejlődtek, ami kifejeződött sok konkrét közös akcióban, a kölcsönös előnyök alapján hozott együttes döntésekben.

Amint már szó volt róla, ha nem is minden bonyodalom nélkül, fontos megállapodások születtek 1941 őszén, közvetlenül azután, hogy a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót. Ezek a megállapodások lerakták az alapokat a szovjet–amerikai kapcsolatok további fejlődéséhez. A politikai lég-

kör nemcsak azért javult, mert a szovjet vezetők tárgyaltak a Moszkvába érkező magas rangú amerikai megbízottakkal, hanem azáltal is, hogy rendszeres volt a kapcsolat a szovjet kormány és az Egyesült Államok moszkvai nagykövetsége, illetve az amerikai kormány és a Szovjetunió washingtoni nagykövetsége között.

Eszembe jut például az a megbeszélés, amelyet 1942. április 23-án folytatott az Egyesült Államok moszkvai nagykövete a szovjet kormányfővel. A találkozón a külügyi népbiztos is jelen volt. Az amerikai nagykövet átadta Rooseveltnél elnök üzenetét, aki felhatalmazta a nagykövetet, tolmácsolja, hogy ő, az elnök, csodálattal adózik annak a nagy bátorságnak és szilárdságnak, amelyet a Vörös Hadsereg, a szovjet nép a hitleri támadás visszaverésében tanúsít.

Igaz ugyan, folytatta Standley, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió között voltak nézeteltérések, Rooseveltnél elnök azonban úgy véli, hogy ha ő és Sztálin tárgyalóasztalhoz ülhetnének és megvitathatnának jó néhány kérdést, többé semmilyen nézeteltérés nem adódna. Ezzel kapcsolatban az elnök megbízta, tegyen javaslatot arra, hogy Rooseveltnél elnök és a szovjet kormányfő találkozzék valahol Alaszkában vagy a Szibéria partjait mosó vizeken 1942 nyarán, hogy megvitassák a világproblémák egész rendszerét. Sztálin megköszönte az elnök javaslatát, de kijelentette, hogy bár ez a kérdés már több üzenetváltásban szerepelt, egyelőre nem sikerült olyan megoldást találni, amely mindkét felet kielégítené. Sztálin kifejezte reményét, hogy ezt a találkozót sikerül megtartani, de a lehetséges időpontokról nem mondott semmit.

Standley azt kezdte fejtegetni, hogy ő mint az Egyesült Államok nagykövete nemcsak azt tartja feladatának, hogy ápolja a hagyományos baráti kapcsolatokat a két ország között, hanem azt is, hogy fejlessze őket minden lehetséges eszközzel, s ez a törekvése összhangban van Rooseveltnél elnök politikájával. Sztálin üdvözölte ezt a szándékot, és hangsúlyozta, hogy

a szovjet félnek is érdeke a kapcsolatok fejlesztése az Egyesült Államokkal.

Az amerikai fél tehát már a Hitler-ellenes koalíció fennállásának korai szakaszában meg akarta vitatni a szovjet képviselőkkel a „világproblémák egész rendszerét”, vagyis nemcsak a hitleri Németország elleni háborúval összefüggő kérdéseket. Roosevelt már akkor tudta, hogy a világ háború utáni elrendezése a Szovjetunió nélkül nem lehetséges.

Ez a beszélgetés az amerikai nagykövettel azért is figyelemre méltó, mert ezen szóba került olyan kérdés is, amelyről hosszú időn át folyt eszmecsere a szovjet és az amerikai kormány között. Washington ugyancsak érdekelt volt abban, hogy a Szovjetunió hadba lépjen Japán ellen. A szovjet kormány ebben különösen óvatos volt, kerülte az olyan szituációkat, amelyek veszélybe sodorhatták a Tengeremelléket és a Távol-Keletet. Ha a japán szigeteket bombázó amerikai repülőgépek közül valamelyik kényszerleszállást hajtott végre szovjet területen, legénységét internálták. Az egyik amerikai bombázóról, amely Szibériában szállt le, ezen a találkozón is szót ejtettek.

Sztálin sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a legénységet internálni kellett, de hozzátette, hogy minden tagja biztonságban van. Elmondta továbbá, hogy a bombázó pilótája a következő magyarázatot adta: a repülőgépek, amelyeknek Japánt kellett támadniuk, a célponttól túlságosan távoli repülőtérről szálltak fel, az ő gépéből elfogyott az üzemanyag, kénytelen volt leszállni Szibériában.

Standley megjegyezte, hogy tudomása szerint a többi repülőgép szerencsésen eljutott Kínába. Kijelentette, hogy minden gép olyan parancsot kapott, hogy Kínában szálljon le, de úgy látszik, az a gép, amely Szibériában szállt le, nem tudta elérni a kínai területet. Az Egyesült Államok nagykövete kicsit zavarban volt attól, hogy az amerikai gép szibériai kényszerleszállása szándékos cselekménynek látszhat. Sztálin azonban nem tulajdonított különösebb jelentőséget az eseménynek,

amelyről – mint minden hasonló esetről – a szovjet sajtó hírt adott.

Japán problémája a továbbiakban sem került le a szovjet–amerikai megbeszélések napirendjéről. 1942. június 17-én Standley nagykövet átadta Sztálinnak Rooseveltnélküli üzenetét, aki azt írta, hogy a Csendes-óceán északi részén, valamint Alaszka térségében kialakuló helyzet nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a japán kormány hadműveleteket készít elő a szovjet Tengermellék ellen. „Ha erre a támadásra sor kerül – folytatódott az üzenet –, az Egyesült Államok az amerikai légerővel kész segítséget nyújtani a Szovjetunióknak, azzal a feltétellel, hogy a Szovjetunió megfelelő repülőtereket bocsát rendelkezésünkre Szibéria területén. Az ilyen hadműveletek gyorsabb megvalósítása érdekében természetesen szükséges lenne a Szovjetunió és az Egyesült Államok erőfeszítéseinek gondos összehangolása.”

Az üzenetben utalás történt arra, miszerint M. M. Litvinov washingtoni szovjet nagykövet értesítette Rooseveltnélküli, hogy a szovjet kormány hozzájárult: amerikai repülőgépeket Alaszkán és Szibérián keresztül küldjenek a Nyugati Front-ra. Az elnök kifejezést adott ezzel kapcsolatos elégedettségének, majd ismét visszatért arra, hogy Japán esetleg megtámadja a szovjet Tengermelléket, s hangsúlyozta, hogy a két ország fegyveres erőinek fel kell készülniük erre az újabb veszélyre a Csendes-óceán térségében. „A kérdés szerintem annyira sürgős – írta az elnök –, hogy mindenképpen indokolt, ha a Szovjetunió és az Egyesült Államok felhatalmazást ad erre kijelölendő megbízottainak, hogy lássanak munkához, és dolgozzanak ki konkrét terveket. Ezért javaslom, hogy Ön és én nevezzünk ki ilyen megbízottakat, s küldjük el őket haladéktalanul tanácskozássra Moszkvába, illetve Washingtonba.”

Június 26-án Molotov, Sztálin megbízásából, Rooseveltnélküli levelet adott át Standley amerikai nagykövetnek. A levélben a szovjet kormány teljesen egyetértett azzal a véleményvel, hogy meg kell szervezni az Alaszkán és Szibérián keresz-

tül vezető légi utat, hogy a repülőgépek így jussanak el az Egyesült Államokból a Nyugati Frontra. Erre való tekintettel a szovjet kormány már utasítást adott arra, hogy a legrövidebb időn belül fejezzék be az előkészületeket a repülőgépek fogadására. Ez magában foglalja a repülőterek átépítését, valamint a repülőtéri szolgálat átszervezését. Ami azt a kérdést illeti, hogy milyen pilóták juttassák el a gépeket Alaszkából, ezt a feladatot, ahogyan egy időben az amerikai külügyminiszter javasolta, szovjet pilótákra lehetne bízni, akiket a megbeszélt időben elküldenek az alaskai Nome-ba vagy más alkalmas helyre. A repülőgépek fogadására való felkészüléshez a szovjet félnek tudnia kellene, hogy hány gépet szándékoznak ezen az útvonalon küldeni.

Azt a javaslatot illetően pedig, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió hadseregének és haditengerészetének képviselői találkozzanak az információk kicserélése végett, a szovjet kormány azonnal beleegyezett, hogy tartsák meg ezt a találkozót Moszkvában.

Végző soron sikerült megállapodni egy ilyen találkozóban. Az amerikai küldöttségbe Rooseveltnél a következőket nevezte ki: Follet Bradley vezérőrnagyot, Duncan kapitány moszkvai haditengerészeti attasét, Michale ezredes moszkvai katonai attasét. A Bradley tábornoknak adott instrukcióban a következő feladatokat fogalmazták meg: szervezze meg repülőgépeknek Alaszkán és Szibérián át a nyugati frontra való eljuttatását, tájékoztassa a szovjet kormányt, hogy rendelkezésre állnak azok a repülőgépek, amelyeket a szibériai útvonalon szándékoznak eljuttatni.

Az instrukcióban nem volt szó a Tengeremellék elleni japán támadás esetén sorra kerülő esetleges közös akciók előkészítéséről. Lehetséges, hogy Washingtonban addigra már nem tartották olyan fontosnak ezt a kérdést. Mindenesetre az aggodalom alaptalannak bizonyult. Ez tükröződött abban az üzenetben, amelyet Rooseveltnél augusztus 5-én intézett Sztálinhoz: „Szerintem feltétlenül megbízható híreket kaptam, ame-

lyek szerint a japán kormány úgy döntött, hogy jelenleg nem indít hadműveleteket a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége ellen. Ez véleményem szerint azt jelenti, hogy jövő tavaszra halasztották a Szibéria elleni támadást.”

Bár a szovjet–amerikai kapcsolatok akkoriban egészében véve kedvezően fejlődtek, már akkor is jó néhány tény bizonyította, hogy bizonyos körök minduntalan akadályokat gördítettek a kapcsolatok fejlődésének útjába. Standley, az Egyesült Államok nagykövete, aki olyan ékesszólóan beszélt arról, hogy „minden lehetséges eszközzel” fejleszteni szándékozik a baráti kapcsolatokat a Szovjetunióval, szintén részese volt ennek az akadémikuskodásnak.

1943 márciusában Standley nagykövet összehívta a Moszkvába akkreditált külföldi sajtótudósítókat, és arról panaszkodott, hogy az oroszok „hálátlanok”, nem méltányolják eléggé az „amerikai segítséget”, többek között azokat az adományokat, amelyeket az Egyesült Államokban az Oroszország segítésére szervezett alaphoz juttattak el. Ennek a nyilatkozatnak nyilvánvalóan az volt a célja, hogy az Egyesült Államokban elengedhetetlen érzelmeket keltsen a Szovjetunió iránt, és elmérgesítse a szovjet–amerikai viszonyt, amely abban az időszakban amúgy is elég feszült volt amiatt, hogy a nyugati szövetségesek nem voltak hajlandók teljesíteni az európai második front 1942-ben történő megnyitására tett kötelező ígéretüket. Akkor, amikor a szovjetek országa a közös ellenség elleni harc fő terheit viselte, amikor London és Washington hosszú időn át szüneteltette a Szovjetunió számára szükséges hadianyagok szállítását, amikor még a nyugati szövetségesek észak-afrikai hadművelete is igen vontatottan haladt, és egyre nyilvánvalóbb lett, hogy az angol–amerikai csapatok franciaországi partraszállását 1943-ban sem hajtják végre, ilyen körülmények között legalábbis tapintatlanság volt a szovjet embereket „hálátlansággal” vádolni. Jellemző, hogy Standley nagykövet nyilatkozata még a nyugati tudósítók körében is visszatetszést keltett. Később Standley azzal mentegetőzött, hogy az amerikai

kongresszus álláspontja készítette rá, hogy „szemrehányást” tegyen az oroszoknak, a kongresszust akarta ezzel „megbékíteni”.

Ebben az időben azonban a szovjet félnek sokkal több oka lett volna arra, hogy szemrehányást tegyen az angoloknak és az amerikaiaknak, amiért kitérnek a szövetségi kötelezettségek teljesítése elől. 1943. március 16-án a szovjet kormányfő ezt írta Rooseveltnek:

„Churchill úr üzenetéből megtudtam, hogy Észak-Afrikában az angol-amerikai hadműveletek nemhogy meggyorsulnának, hanem már április végére tolódnak ki, sőt még ez a határidő sem egészen biztos. Ily módon a hitleri seregek elleni harcok legkritikusabb időszakában, a február-márciusi időszakban, az angol-amerikai támadást Észak-Afrikában nemcsak hogy nem fokozták, de egyáltalán nem is folytatták, s a támadásra Önök által kitűzött határidőt elhalasztották. Ugyanakkor Németország a szovjet csapatok ellen Nyugatról már 36 hadosztályt tudott átdobni, köztük 6 páncéloshadosztályt. Könnyű belátni, milyen nehézségeket okozott ez a szovjet hadsereg számára, és mennyire megkönnyítette a németek helyzetét a szovjet-német fronton... Ugyanakkor kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy a fő kérdés a franciaországi második front létrehozásának meggyorsítása. Ön is emlékszik, hogy Ön is, Churchill úr is kilátásba helyezte a második front létrehozását még 1942-ben, de legkésőbb ez év tavaszán... Minthogy a szovjet haderők az egész tél folyamán kemény harcban álltak és a harcot jelenleg is folytatják, Hitler pedig újabb nagyarányú intézkedéseket tesz hadseregének a Szovjetunió elleni tavaszi és a nyári hadműveletekhez szükséges kiegészítése és növelése érdekében, számomra rendkívül fontos, hogy a nyugati támadást ne halogassák tovább, hogy ezt a támadást tavasszal vagy nyár elején végrehajtsák... közös ügyünk érdekében szükségesnek tartom a legnyomatékosabban felhívni a figyelmet a franciaországi második front további halogatásával járó komoly veszélyre. Ezért Önnek és Churchill úrnak a franciaországi má-

sodik front létrehozása kérdésében adott határozatlan válasza nyugtalanságot kelt bennem, amelyet nem hallgathatok el.”

Londonban és Washingtonban azonban ezután sem adtak egyenes választ arra a kérdésre, hogy konkrétan mikor akarják megnyitni a második frontot. A nyugati szövetségesek, miközben Észak-Afrikában tétlenkedtek, a franciaországi partraszállást pedig egyre halogatták, nem fukarkodtak a teátrális gesztusokkal, amelyek azt a látszatot voltak hivatva kelteni, hogy a Hitler-ellenes koalíció résztvevői aktívak. Az egyik ilyen gesztus volt Roosevelt elnök személyes képviselőjének, Joseph E. Daviesnek 1943. májusi moszkvai látogatása.

DAVIES NAGYKÖVET FILMJE

Davies 1936 és 1938 között az Egyesült Államok moszkvai nagykövete volt, jól ismerték őt Moszkvában, mint olyan embert, aki lojális a Szovjetunióhoz. Később „Misszió Moszkvában” címmel könyvet írt, amelyből a háború alatt film készült az Egyesült Államokban. Amikor 1943 májusában ismét a szovjet fővárosba készült, azt kérte, a repülőgépre írják rá: „Misszió Moszkvában”. Az utazás körül nagy zajt csapott az angol és az amerikai sajtó, „a szövetségesek egységének és összeforrottságának” kifejezéseként értékelte, noha Davies látogatása lényegében nem járt semmilyen kézzelfogható eredménnyel. Az utazásról szóló hírek eltúlzásához maga Davies is hozzájárult, aki hajlamos volt az önreklámozásra, és egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy a tudósítók előtt hangsúlyozza küldetése fontosságát. Már a repülőtéren, ahol a Külügyi Népbiztosság munkatársai és külföldi sajtótudósítók fogadták, rögtönzött sajtóértekezletet tartott. Az én feladatom volt, hogy elkísérjem az Osztrovszkij utcai villába, amelyet a szovjet hatóságok moszkvai tartózkodása idejére rendelkezésére bocsátottak. Útközben Davies elmondta, hogy fontos üzenetet ho-

zott az elnöktől a szovjet kormányfőnek, valamint elhozta a könyvéből most elkészült filmet.

Sztálin fogadta Daviest, és a fogadás után a szovjet állam vezetői Davies társaságában megtekintették a filmet, jót mulattak azon, hogy a színészek mennyire nem hasonlítottak az általuk megjelenített személyekhez. Egészében véve a film kétségkívül baráti hangnemű volt, igyekezett eloszlatni az Egyesült Államokban a Szovjetunióról még mindig élő előítéleteket. Bizonyos idő múltán a „Misszió Moszkvába” c. filmet bemutatták a nagyközönségnek, s érdeklődést keltett a szovjet nézők között.

Roosevelt elnök üzenete, amelyet Davies hozott, az elnök és a szovjet kormányfő személyes találkozására vonatkozott, s többek között így szólt:

„Ezt a személyes levelet régi barátommal, Joseph E. Daviessel küldöm Önnek. Csak egy kérdésről van benne szó, amelyről szerintem könnyebben tárgyalhatunk közös barátunk közvetítésével... El akarom kerülni a népes konferenciákkal és lassú diplomáciai tárgyalásokkal járó nehézségeket. Ezért az elképzelhető legegyszerűbb és legcélravezetőbb módszer az volna, ha mi ketten néhány napra nem hivatalosan és minden formáság nélkül találkozhatnánk.”

A továbbiakban megjegyezte, jól tudja, hogy Sztálint nagyon lekötik a hadműveletek, de ő maga sem tud hosszabb időre eltávozni Washingtonból, majd két kérdésre tért ki: „Az első – az akciók időbeli összehangolása. Teljes mértékben lehetséges, hogy az oroszok történelmi jelentőségű védelmi harca és erre következő támadása a jövő télen Németország összeomlására vezet. Ebben az esetben készen kell állnunk számos lépésre a továbbiakat illetően. Most erre egyikünk sincs felkészülve. Ezért gondolom, hogy nekünk ezen a nyáron találkozoznunk kell.

A második – a találkozás helye. Afrikáról nyáron aligha lehet szó, emellett Khartoum brit terület. Izland nekem nem tetszik, mert Önnek is, nekem is meglehetősen fáradságos repü-

lőutat jelent, s mert – egészen őszintén szólva –, ebben az esetben nehezen lehetne elkerülni Churchill miniszterelnök egyidejű meghívását.

Ezért azt javaslom, hogy találkozzunk a Bering-szoros szovjet vagy amerikai oldalán. Az utazás az így kiválasztott pont-ra Washingtonból mintegy három napot, Moszkvából pedig, azt hiszem, mintegy két napot venne igénybe... Ön is, én is egyáltalán nem hivatalos formában tárgyalnánk, s találkozásunk olyasvalami lenne, amit mi »elmék találkozójának« nevezünk. Nem hiszem, hogy szükség volna bánmilyen hivatalos egyezményre vagy nyilatkozatra.

Természetesen megtárgyalnánk a szárazföldön és a tengeren kialakult hadihelyzetet, s én úgy gondolom, hogy ezt a vezérkarok képviselőinek távollétében is megtehetjük.

Davies úr nem ismeri sem katonai helyzetünket, sem kormányunknak a háború utáni időszakra vonatkozó terveit, s kizárólag azért küldöm Önhöz, hogy találkozzonkat megbeszélje...

A mi megítélésünk szerint a helyzet olyan, hogy Németország e nyáron nagyarányú támadást indít Önök ellen, s vezérkari tisztjeim úgy látják, hogy a támadás az Önök középső frontja ellen fog irányulni.

Ön nagy munkát végez.

Sok szerencsét!”

Ez az üzenet legalább két szempontból figyelmet érdemel. Először azért, mert Rooseveltt egészen határozottan felveti benne az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezetőinek kétoldalú találkozóját Churchill részvétele nélkül. Másodszor azért, mert Rooseveltt, a szovjet–német fronton várható újabb német támadásra figyelmeztetve egyetlen szót sem szól az európai második front megnyitására vonatkozó angol–amerikai tervekről. Nem volt semmi mondanivalója arról a kérdésről, amelyet a szovjet kormány a legfontosabbnak tartott, s azt ajánlotta, hogy tartsanak kétoldalú megbeszélést, ráadásul meghatározott napirend nélkül. Az általa javasolt időpont sem látszott

reálisnak, tekintettel a hitleristáknak a szovjet-német fronton várható támadására, amelyet maguk az amerikaiak megjósoltak. Sztálin május 26-i válaszában azt írta Rooseveltnek, hogy tekintettel az említett körülményekre, nem adhat „egészen határozott választ” a javaslatra, mindenesetre úgy látja, hogy a június nem alkalmas egy ilyen találkozásra. Ami a találkozó helyét illeti, a szovjet kormányfő Daviesszel folytatott megbeszélésén Asztrahant vagy Murmanszkot ajánlotta, abban az esetben pedig, ha az elnök számára ezek a pontok nem megfelelők, küldhet maga helyett „teljhatalmú megbízottat”. Sztálin azt is közölte Daviesszel, hogy nincs kifogása az ellen, hogy Churchill is részt vegyen a tanácskozáson, s így az a három hatalom megbízottainak megbeszélése lenne.

A szovjet fél a továbbiakban is ezt a nézetet képviselte.

A DIPLOMÁCIAI HARC KIÉLEZŐDÉSE

A ragyogó sztálingrádi győzelem után a Vörös Hadsereg rendületlenül nyomult nyugat felé, szorította vissza az ellenséget. Mindenki tudta azonban, hogy a hitleri Németország még mindig nagyon erős, hogy kemény, véres csaták vannak hátra, minden erőt össze kell szedni, hogy visszaverjük a hitleristák esetleges ellentámadásait, és újabb csapásokat mérjünk rájuk. Egyre több kétség merült fel azzal kapcsolatban is, hogy a szövetségesek teljesítik-e kötelezettségüket és 1943-ban megnyitják-e a második frontot. Azt az ígéretet, amelyet 1942-ben Winston Churchill, Anglia miniszterelnöke tett, s amelyet az Egyesült Államok elnöke nevében Averell Harriman erősített meg, vagyis hogy a korábbi ígérettel szemben nem 1942-ben, hanem 1943-ban hajtanak végre partraszállást Észak-Franciaországban, semmilyen tett nem támasztotta alá. A szovjet fél részéről természetesen érthető, hogy érdeklődött, mi a helyzet a megígért hadművelettel, amelynek végre enyhítenie kellett

volna a hitleri Németország fő erőinek és európai szövetségeseinek ellenálló Vörös Hadseregre nehezedő nyomást.

1943 első hónapjaiban Londonban és Washingtonban gyakran emlegették ezt a kötelezettséget. Aztán egészen másként döntöttek. Június elején Anglia és az Egyesült Államok kormánya hivatalosan közölte szovjet szövetségeseivel, hogy a nyugat-európai angol-amerikai invázió 1943-ban is elmarad, a normandiai partraszállásra csak 1944-ben kerül sor.

London és Washington másodszori szószegése természetesen igen heves reakciót váltott ki Moszkvában. Hiszen ez azt jelentette, hogy legalább még egy esztendeig a Szovjetuniónak kell szemben állnia a tengelyhatalmak fő erőivel, és további óriási áldozatokat hoznia, miközben a nyugati szövetségeseik csak másodrendű hadműveletekre szorítkoztak. Egyébként arra sem volt semmilyen biztosíték, hogy 1944-ben valóban megnyitják a második frontot, hogy ezt a hadműveletet nem halasztják el még későbbre. Ebben a helyzetben persze az is mindenkinek eszébe jutott, hogy Angliában és az Egyesült Államokban bizonyos politikai körök olyan terveket szövögettek, hogy a lehetőség szerint hagyják elvérezni a fegyveres konfliktus két fő résztvevőjét, a Szovjetuniót és Németországot, hogy alkalmas pillanatban London és Washington a maga számára előnyös feltételekkel egyengesse a békés rendezést.

Komoly formában felmerült az a kérdés, mit érnek a Hitler-ellenes koalíció nyugati résztvevőinek szövetségi kötelezettségvállalásai. Gondolni kellett arra, hogy a második front megnyitására tett ígéretek újbóli megszegése súlyos bizalmi válságot okozhat a koalícióban, megnehezítheti a fő partnerek együttműködését nemcsak a háború hátralevő időszakában, hanem a háború után is. Azok az üzenetek, amelyeket ezzel kapcsolatban a szovjet kormányfő Roosevelthez és Churchillhez intézett, nagyon határozott hangúak voltak, szemrehányást tettek a szövetségeseiknek.

Sztálin személyes és titkos üzenete Rooseveltnek, amelyet 1943. június 11-én küldtek el Moszkvából, így szólt:

„Üzenetét, amelyben közli a stratégiai kérdéseket illetően Ön és Churchill úr által elfogadott határozatokat, június 4-én kaptam meg. Köszönöm a tájékoztatást.

Mint az Ön közléséből kitűnik, ezek a határozatok ellentétben vannak azokkal a határozatokkal, amelyeket Ön és Churchill úr ez év elején fogadtak el a nyugat-európai második front létrehozásának időpontja tekintetében.

Ön természetesen emlékezni fog arra, hogy Ön és Churchill úr az ez év január 26-i közös üzenetben közölték azt az akkor elfogadott határozatot, amely szerint jelentékeny német szárazföldi és légierőket fognak elvonni az orosz frontról, és 1943-ban térdre kényszerítik Németországot.

Ezt követően Churchill úr február 12-én saját nevében és az Ön nevében közölte a Tuniszbán és a Földközi-tengeren, valamint az Európa nyugati partvidékén végrehajtandó angol-amerikai hadműveletek pontos időpontját. Ebben az értesítésben arról volt szó, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok erőteljesen folytatják a Csatornán az 1943 augusztusában való átkeléssel kapcsolatos hadműveletek előkészítését, és ha ezt az időjárás vagy más okok megakadályoznák, akkor ugyanazt a hadműveletet nagyobb erők részvételével 1943 szeptemberére készítik elő.

Most, 1943 májusában, Ön Churchill úrral együtt olyan határozatot fogad el, amely a nyugat-európai angol-amerikai inváziót 1944 tavaszára halasztja. Vagyis a nyugat-európai második front létrehozását, amit már 1942-ről 1943-ra halasztottak, most ismét elhalasztják, ezúttal 1944 tavaszára.

Ez a határozatuk rendkívüli nehézségeket okoz a Szovjetuniónak, amely minden erejének végső megfeszítésével már két éve visel háborút Németországnak és csatlósainak fő erői ellen, s a szovjet hadsereget, amely nemcsak saját országaért, hanem szövetségeseiért is harcol, teljesen a saját erejére, csaknem arra utalja, hogy párviadalt folytasson a még nagyon erős és veszélyes ellenséggel.

Kell-e beszélni arról, milyen visszatetszést kelt a Szovjet-

unióban – a nép és a hadsereg körében egyaránt – a második frontnak ez az újabb elhalasztása, továbbá az a körülmény, hogy annyi áldozatot hozott hadseregünk az angol és az amerikai hadseregtől nem kapja meg a várt komoly támogatást.

Ami a szovjet kormányt illeti, nem tartja lehetségesnek a csatlakozást ehhez a határozathoz, amelyet ráadásul a részvétele nélkül és úgy hoztak, hogy kísérletet sem tettek e rendkívül fontos és a háború további menetére esetleg súlyos következményekkel járó kérdés közös megvitatására.”

Az az üzenet, amelyet a szovjet kormányfő 1943. június 24-én Winston Churchillhez intézett, még keményebb hangú volt.

„Teljes mértékben megértem, mennyire bonyolult a nyugat-európai angol–amerikai invázió megszervezése, különösen, ami a csapatoknak a Csatornán való átjuttatását, ennek megszervezését illeti – írta Sztálin. – . . . Tavalyi és ez idei közléseiből azt a meggyőződést szűrtem le, hogy Ön és az elnök teljes mértékben számoltak az ilyen hadművelet megszervezésének nehézségeivel, és hogy az invázió megfelelő előkészítését Ön az elnökkel egyetemben e nehézségek teljes figyelembevételével, s az erők és eszközök szükséges megfeszítésével folytatja. Ön még a múlt évben közölte, hogy az angol és amerikai csapatok nagyarányú európai invázióját 1943-ban meg fogják valószínűsíteni . . .

Ez év elején Ön a saját és az elnök nevében két alkalommal értesített az angol–amerikai csapatok nyugat-európai inváziójának kérdésében elfogadott határozataikról, amelyet azzal a céllal hajtanak végre, hogy »jelentős német szárazföldi és légi haderőt vonjanak el az orosz frontról«. Emellett Ön feladatul tűzte ki Németország térdre kényszerítését már 1943-ban, s az invázió legkésőbbi időpontjául szeptember hónapot jelölte meg . . .

Következő üzenetében, amelyet ez év február 12-én kaptam meg, Ön – a nyugat-európai invázió Ön és az elnök által el-

fogadott időpontját pontosan megjelölve – a következőket írta:

»Erőforrásainkhoz képest erőteljes előkészületeket teszünk arra is, hogy augusztusban végrehajtsuk a Csatornán való átkelést célzó hadműveleteket, amelyekben brit egységek és az Egyesült Államok egységei vesznek majd részt. Ennél a hajóter és a partraszállási eszközök ugyancsak meghatározó tényezők lesznek. Ha ezt a hadműveletet időjárás vagy egyéb okok következtében elhalasztjuk, akkor nagyobb erők részvételével szeptemberre készítjük majd elő.«

Februárban, amikor Ön ezekről a nyugat-európai invázióra vonatkozó tervekről és időpontokról írt, a szóban forgó hadművelet nehézségei nagyobbak voltak, mint most. Azóta a németek nem egy vereséget szenvedtek: csapataink délen visszavetették őket, és itt nem kis veszteségeket szenvedtek; az angol–amerikai csapatok szétverték őket, és kiűzték Észak-Afrikából; a tengeralattjáró háborúban a németek ugyancsak minden eddiginél súlyosabb helyzetbe kerültek, az angol–amerikai erők fölénye pedig jelentősen megnőtt; az is tudott dolog, hogy az amerikaiak és az angolok Európában biztosították légierőik uralmát, a haditengerészeti flotta és a szállító flotta ereje pedig megnőtt.

Ilyenformán a nyugat-európai második front létrehozásának feltételei 1943 folyamán nemcsak hogy nem rosszabbodtak, hanem ellenkezőleg, jelentősen megjavultak.

Mindezek után a szovjet kormány nem feltételezhette, hogy a brit és az amerikai kormány meg fogja változtatni azt az év elején hozott határozatát, amely szerint ebben az évben megvalósítja a nyugat-európai inváziót. Éppen ellenkezőleg, a szovjet kormánynak minden oka megvolt annak feltételezésére, hogy ez az angol–amerikai határozat megvalósul, hogy folyamatban van a kellő előkészítés, és hogy a nyugat-európai második front 1943-ban végre létrejön.

Ezért amikor Ön most azt írja, hogy »Oroszország számára nem lenne segítség, ha százezer embert átdobnánk a Csa-

tornán egy végzetes támadásra», akkor nem tehetek mást, mint hogy emlékeztetem Önt a következőkre. Először, az Ön saját, tavaly júniusi memorandumára, amelyben Ön nem százezer, hanem mindjárt a hadművelet kezdetén több mint 1 millió főnyi angol–amerikai csapatok inváziójának előkészítéséről írt. Másodszor az Ön februári üzenetére, amelyben arról volt szó, hogy nagy előkészületek folynak az ez év augusztusában–szeptemberében végrehajtandó nyugat-európai invázióra; ezt illetően nyilvánvalóan nem százezer főnyi, hanem megfelelő létszámú csapatokkal végrehajtandó hadműveletet irányoztak elő.

S ha most Ön kijelenti: »nem tudom elképzelni, miképpen segítené egy nagy brit vereség és véráldozat a szovjet seregeket«, vajon nem világos-e, hogy az ilyenfajta kijelentés a Szovjetunió szempontjából teljesen alaptalan, és egyenes ellentétben van az Önök fentebb említett más felelősségteljes határozataival, amelyek szerint széles körű és erőteljes angol–amerikai intézkedések történnek az ebben az évben végrehajtandó invázió megszervezése érdekében, s e hadművelet teljes sikere ezekről az intézkedésektől függ . . .

Mondani sem kell, hogy a szovjet kormány nem nyugodhat bele abba, hogy így semmibe vegyék a Szovjetunió életbevágó érdekeit a közös ellenség ellen viselt háborúban.

Ön azt írja nekem, hogy teljes mértékben megérti csalódásomat. Ki kell Önnek jelentenem, hogy itt nem egyszerűen a szovjet kormány csalódásáról van szó, hanem arról, hogy megmarad-e a szövetségesek iránt a bizalma, amelyet ily súlyos próbára tesznek. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy Nyugat-Európa és Oroszország megszállt területein sok millió élet megmentéséről, továbbá arról van szó, hogy csökkentsék a szovjet seregek óriási áldozatait, amelyekhez képest az angol–amerikai csapatok áldozatai nem számottevőek.”

A Hitler-ellenes koalíció résztvevői közötti diplomáciai harc kiéleződése tükröződött a szovjet sajtóban is, főképp a *Vojna i Rabocsij Klassz* [A háború és a munkásosztály] c. folyóirat-

ban, amelyet 1943 nyarán alapítottak, és igen fontos szerepet töltött be mint a szovjet közvélemény szócsöve a háború utolsó éveiben. (A hitleri Németország feletti győzelem után a folyóirat címe *Novoje Vremja* [Új Idő] lett.)

A *Trud* [A munka] c. szakszervezeti folyóirat a szövetségesek közötti viszony leglényegesebb kérdéseivel is foglalkozott, többek között a második front kérdésével, az oroszországi helyzettel, ahol az angolok és az amerikaiak megakarták hagyni a hatalomban a reakciós elemeket, a Finnországgal kialakítandó viszonytal, amellyel kapcsolatban a koalíció résztvevői között szintén voltak véleménykülönbségek. A folyóirat részletesen foglalkozott olyan témákkal, mint Lengyelország háború utáni határai, a hitleristák próbálkozásai, hogy különbékét kössenek a nyugati hatalmakkal, a görögországi helyzet, Svédország és Törökország álláspontjának elemzése, amelyek semlegessége nem volt éppen kifogástalannak nevezhető (a szövetségesek táborában ezzel kapcsolatban sem volt azonos a felfogás). Gyakran megjelentek a lapban Borisz Jefimov mértéktartó, de találó, gunyoros karikatúrái, amelyek olykor közvetlenül a nyugati szövetségeseknek szóltak, különösen a második front megnyitásának halogatásával kapcsolatban.

Megjegyzendő, hogy az angol és az amerikai burzsoá sajtó még abban az időszakban is, amikor a legjobb volt a viszony a Hitler-ellenes koalíció résztvevői között, folytatta az olyan cikkek közlését, amelyek enyhén szólva barátságtalanok voltak a Szovjetunió iránt. Amikor viszont a *Vojna i Rabocsij Klassz* c. folyóiratban kezdtek megjelenni olyan közlemények, amelyek objektív képet adtak a nyugati hatalmaknak valamely kérdésben elfoglalt következetlen vagy ellentmondásos álláspontjáról, Anglia és az Egyesült Államok vezetői ezt majdhogynem sértésnek és a szövetséges kötelezettségek megszegésének tekintették. Churchill például a szovjet kormányfőhöz intézett egyik üzenetében többek között ezt írta:

„Naponta hosszú kivágásokat kapok *A háború és a munkás-*

osztály című folyóiratról, amely úgy látszik állandó baloldali támadásokat intéz olaszországi katonai közigazgatásunk és görögországi politikánk ellen... Minthogy ezek a támadások nyíltan történnek, olyan szovjet lapokban, amelyek a külügyek terén – mint helyesen vagy helytelenül feltételezik – nem térnek el a Szovjetunió politikájától, a kormányaink közti nézeteltérés komoly parlamenti kérdéssé válik. Az alsóházban tartandó beszédemet elhalasztottam addig, amíg nem értesülök az olaszországi – meglehetősen jól haladó – csata eredményeiről, de egy hét vagy tíz nap múlva beszédet kell tartanom az alsóházban, s foglalkoznom kell azzal a kérdéssel, amelyet ebben a táviratomban említettem, mert nem engedhetem meg, hogy a vádak és bírálatok válasz nélkül maradjanak.”

Ugyanebben az üzenetben Churchill panaszkodott amiatt, hogy a *Pravda* közölte kairói tudósítójának jelentését arról, hogy megbízható forrásokból nyert értesülések szerint Ribbentrop hitlerista külügyminiszter találkozott angol vezető személyiségekkel a Németországgal kötendő különbéke feltételeinek tisztázása céljából. Churchill azt bizonygatta, hogy sohasem kezdene különtárgyalásokat a németekkel, s hogy „minden javaslatról, amit a németek tesznek, értesítjük Önt, ahogyan Ön is értesített bennünket”.

A szovjet kormányfő egyik következő üzenetében válaszolt a brit miniszterelnöknek ezekre a panaszaira.

„Ami a *Pravda* közleményét illeti – írta Sztálin –, annak nem kell túlzott jelentőséget tulajdonítani, s emellett semmi olyan ok nem forog fenn, amelynek alapján el lehetne vitatni egy újságtól azt a jogot, hogy kipróbált sajtótudósítóktól kapott hírekkel kapcsolatban közleményeket jelentessen meg. Legalábbis mi, oroszok, sohasem tartottunk igényt ilyenfajta beavatkozásra a brit sajtó ügyeibe, holott erre hasonlíthatatlanul több okunk lett volna és lenne. A mi TASZSZ hírügynökségünk az angol lapokban megjelent és megcáfолásra szoruló közleményeknek csak igen kis részét cáfolja meg...”

A háború és a munkásosztály című folyóiratról csak annyit

mondhatok, hogy ez szakszervezeti lap, amelynek cikkeiért a kormány nem lehet felelős. Egyébként ez a lap, mint a többi lapunk is, hűséges alapelvünkhöz, a szövetségesekhez való barátság erősítéséhez, ami nem zárja ki, hanem éppenséggel felrétekezi a baráti bírálatot is.”

Churchillnek arra a megjegyzésére, hogy az ilyen publikációk „komoly parlamenti kérdéssé” válnak, továbbá tervezett alsóházi beszédével kapcsolatos fejtegetéseire Sztálin egyáltalán nem reagált. Feltehetően nem véletlenül tette ezt, mert Churchill nem először próbált a parlamentre hivatkozni, amikor számára kellemetlen kérdés megvitatása előtt ki akart térni. Sztálin nem volt hajlandó készpénznek venni az ilyen érveket, mint ahogyan nem fogadta el Rooseveltné gyakori hivatkozását arra, hogy számolnia kell az amerikai kongresszussal, mert kibúvónak tartotta.

Ami a nyugati hatalmaknak a hitleristákkal folytatott titkos tárgyalásait illeti, ez a kérdés nemegyszer volt vita tárgya a koalíción belül. Ma már dokumentumokkal bizonyított, hogy ilyen titkos kapcsolatfelvételt sor került Bernben, Lisszabonban és másutt. Amikor a szovjet fél felhívta erre a figyelmet, a nyugat vezető politikusai a sértődöttet játszották. Churchill abban az üzenetében, amely 1944. január 24-én érkezett Moszkvába, az angol-német titkos tárgyalások hírét cáfolva megjegyezte: „még abban az évben sem gondoltunk különbeke kötésére, amikor teljesen egyedül álltunk és könnyen köthettünk volna ilyen békét – a brit birodalom szempontjából komolyabb veszteségek nélkül és jelentős mértékben az Önök rovására. Miért gondolnánk hát erre most, amikor hármunk dolgai a győzelem felé haladnak? Ha valami történt vagy olyasmi jelent meg az angol lapokban, ami megharagította Önt, akkor miért nem táviratozik nekem, vagy miért nem bízta meg az Önök nagykövetét, hogy jöjjön el hozzánk, látogasson meg bennünket ebben az ügyben?”

A szovjet fél igen élesen válaszolt a brit miniszterelnöknek erre a tirádájára: „... Nem tudok egyetérteni Önnel abban,

hogy annak idején könnyen köthetett volna különbékét Németországgal, jelentős mértékben a Szovjetunió rovására, a brit birodalom szempontjából komolyabb veszteségek nélkül. Úgy gondolom, hogy ez elhamarkodott kijelentés volt, mert én emlékszem az Ön egészen másfajta kijelentéseire. Emlékszem például arra, hogy egy Anglia számára nehéz időszakban, még mielőtt a Szovjetunió háborúba került volna Németországgal, Ön hangoztatta annak lehetőségét, hogy a brit kormánynak át kell költöznie Kanadába, s az óceánon túlról kell harcolnia Németország ellen. Másrészt Ön elismerte, hogy a Hitler elleni nagyarányú harcával éppen a Szovjetunió háraitotta el a Németország oldaláról Nagy-Britanniát kétségtelenül fenyegető veszélyt. Ha pedig valaki mégis azt hangoztatná, hogy Anglia meglehetett volna a Szovjetunió nélkül, akkor ezt nem kisebb mértékben a Szovjetunióról is el lehet mondani. Nem akartam ezekről a dolgokról beszélni, de kénytelen voltam megmondani mindezt, és emlékeztetni a tényekre.”

Égészében véve azt mondhatjuk, hogy 1943. nyár végére a szövetségesek közötti kapcsolatokban bonyodalmak támadtak. Ebben a helyzetben kezdődött meg a három hatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – külügyminiszterei első tanácskozásának előkészítése. A tanácskozást 1943. október 19. és 30. között tartották Moszkvában. Az értekezlet számára kedvezőbb légkör kialakítását nagyban segítették a szovjet csapatok ragyogó győzelmei, különösen a hitleristák szétverése a kurszki kiszögellésben.

A moszkvai konferencia

A MEGVÁLTOZOTT HELYZET

Régóta szükség volt már arra, hogy a Hitler-ellenes koalíció három vezető hatalmának – a Szovjetuniónak, az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának – külügyminiszterei találkozzanak. A közös ellenség elleni hadviselés, a harci együttműködés fejlődése során felmerült politikai problémák és nézeteltérések tisztázása, a hitleri Németország hamarosan várható legyőzésével kapcsolatban felmerülő új feladatok megoldása, a háború utáni rendezés sarkalatos kérdéseivel kapcsolatos nézetek egyeztetésének szükségessége megkövetelte az elég magas szintű konzultációt, eszmecserét, a közös döntéseket.

A Nagy Honvédő Háború első éveiben külügyminiszteri szinten több kétoldalú találkozót tartottak, Molotov találkozott Anthony Edennel, Cordell Hull-lal, Eden találkozott Hull-lal, de a három miniszter egyszer sem ült le együtt a tárgyalóasztalhoz. Ezért természetesnek mondható, hogy egy ilyen hármas találkozó gyakorlati előkészítése már 1943 nyarán elkezdődött.

Először Churchill javasolta, hogy tartsák meg Londonban vagy a Brit-szigetek valamelyik másik városában. Roosevelt elnök úgy vélekedett, jobb volna valamilyen nyugodtabb, kevésbé frekventált helyet választani. Többek között megemlítette Casablancát, Tuniszt, Szicíliát. Minthogy a tanácskozáson az Egyesült Államokat Cordell Hullnak kellett képvisel-

nie, az amerikai fél a külügyminiszter idős korára való tekintettel ragaszkodott hozzá, hogy olyan helyet válasszanak, amely „kényelmes és közel van az Egyesült Államokhoz”. Roosevelt eleinte a másik két fél értésére adta, hogy ha távolabbi helyet választanak, ő nem kockáztathatja Hull egészségét, s helyettesét, Wellest küldi el.

Amíg azon tanakodtak, hogy melyik helyszín a legalkalmasabb a találkozásra (a szovjet fél Moszkvát javasolta, s az angoloknak ez ellen nem volt kifogásuk), komoly kétségek merültek fel azzal kapcsolatban, helyes-e, ha Hull helyett Wellest küldik el a tanácskozásra. Sokan tudták, hogy Welles több alkalommal nyíltan ellenezte az együttműködést a Szovjetunióval. Amikor pedig javasolták neki, hogy menjen el Moszkvába, kijelentette, hogy nem látja értelmét egy ilyen konferenciának, és szerinte a tárgyalásoknak nem lesz semmi haszna. A jelek szerint Cordell Hull rájött, milyen fonák helyzet alakult ki, s azt tanácsolta az elnöknek, mondjon le erről a tervéről, s közölte, hajlandó Moszkvába menni és részt venni a külügyminiszeri konferencián. Rooseveltnél végül is beleegyezett.

Megjegyzendő, hogy Rooseveltnél és Hull habozása azzal is összefüggött, hogy Hull addig soha nem ült repülőgépre, előítélettel viseltetett ez iránt a közlekedési eszköz iránt. De mint-hogy tisztában volt a három miniszter találkozásának fontosságával, legyűrte előítéletét. A repülőutat lerövidítendő Hull egy cirkálón utazott az Egyesült Államokból Észak-Afrikába. Casablancában szállt partra, s onnan ment tovább repülőgéppel Kairón és Teheránon keresztül Moszkvába.

Sztálin, Churchill és Roosevelt a moszkvai konferenciát megelőző üzenetváltás során abban állapodott meg, hogy a külügyminiszterek széles körű eszmecserét folytatnak bármilyen kérdésről minden korlátozás, kötött napirend nélkül. Ha némi problémákat illetően komoly nézeteltérések maradnak, azokat Sztálin, Churchill és Roosevelt tervezett találkozásán rendezik. Abban az időben Moszkvában, Washingtonban és Londonban már kialakult az a közös vélemény, hogy a három

nagy találkozóját meg kell tartani, de a helyszínben és az időpontban még nem született döntés.

Az Egyesült Államok és Anglia küldöttsége október 18-án délután érkezett meg Moszkvába. Derült, meleg őszi nap volt. A Központi repülőtéren nyáriasan zöldellt a fű, a szél alig mozgatta a három állam zászlaját. A vendégeket Molotov, Litvinov és más szovjet hivatalos személyiségek fogadták. Elsőként Nagy-Britannia külügyminiszterének repülőgépe érkezett meg. Amikor Eden megjelent a gép ajtajában, a zenekar rázendített egy indulóra. Eden a mikrofonhoz lépett és rövid nyilatkozatot tett:

– Igen boldog vagyok, hogy erre a konferenciára ismét Moszkvába jöttem, és alkalmam van viszonzni Molotov úr elmúlt évi londoni látogatását. Nagy elégedettséggel várom a megbeszéléseket vele és Hull úrral.

Ezután Eden Molotov kíséretében ellépett a tisztelgő alakulat sorfala előtt, eljátszották Nagy-Britannia és a Szovjetunió himnuszát. Alighogy befejeződött az ünnepélyes ceremónia, az égbolton feltűnt egy amerikai bombázó, amely az Egyesült Államok külügyminiszterét hozta. Szovjet földre lépve Cordell Hull kijelentette:

– Nagy meglepésemre szolgál, hogy ellátogathatok Moszkvába, annak a nagy országnak fővárosába, amely közös ügyben összefogott országommal. Alkalmam van viszonzni Molotov külügyi népbiztos úr látogatását, és örömmel várom a tárgyalásokat vele és Eden úrral . . .

Hull, a magas, szikár öregúr, fáradtnak látszott. Úgy tett, mintha az ilyen alkalmakkor hagyományos rövid beszéd elmondása is nehezére esne. Amikor az ünnepélyes fogadtatás a tisztelgő alakulat díszmenetével véget ért, Hull bágyadtan mosolyogva megkérdezte Molotovot, messze van-e az Egyesült Államok nagykövetének rezidenciája, ahol moszkvai tartózkodása idejére megszállni kívánt. Mindenki értette a célzást, és sietett beszállni a kocsikba.

A moszkvai konferencia résztvevőinek névsora:

Angol küldöttség: Anthony Eden, William Strang, Charles Harvey, 9 katonai szakértő és a technikai személyzet 9 tagja.

Az Amerikai Egyesült Államok küldöttsége: Cordell Hull, Averell Harriman, James Dunn, Green Hackworth, Cecil Gray, Michael McDermott, Charles Bohlen, 10 polgári és 7 katonai szakértő.

A szovjet küldöttség: V. M. Molotov, A. J. Visinszkij, K. J. Vorosilov, M. M. Litvinov, V. A. Szergejev, A. A. Grizlov, G. F. Szaszkin.

Szakértők: A. P. Pavlov, J. Z. Szuric, G. N. Zarubin, K. V. Novikov, A. I. Lavrentyev, Sz. S. Golunszkij, A. M. Baranovszkij, B. F. Podcerob.

Titkárság: V. M. Berezskov, J. J. Jerofejev, A. A. Hattuncev.

Az angolok kívánságának megfelelően Anthony Eden és a kíséretében levő személyek egy része a Szofijszkaja rakparton, a Kremllal szemben, az angol nagykövetség épületében lakott.

Cordell Hull, az Egyesült Államok külügyminisztere, mint már említettem, az amerikai nagykövet villájában szállt meg. Az Egyesült Államok nagykövetsége akkor a Kremllal szemben, a Nacional-szálló melletti épületben volt, ahol ma az Inturiszt központi irodája található. A nagykövet rezidenciája viszont ugyanott volt, ahol ma van, az Arbaton, a Szpaszopeszkovszkaja utcában. Ezért nevezték el az amerikaiak a nagykövet rezidenciáját „Spaso-house”-nak. Hull az emlékirataiban azt írja, hogy kellemes volt a tartózkodás Moszkvának ebben a csendes utcájában. Vele együtt itt szállt meg az amerikai küldöttségnek még négy tagja.

Az angol és az amerikai csoport többi tagja, beleértve a küldöttségeket Moszkvába szállító angol és amerikai gép személyzetét, összesen 45 amerikai és 40 angol a Nacional-szállóban nyert elhelyezést. A konferencia színhelye a Külügyi Népbiztosságnak a Szpiridonovkán (most Alekszej Tolsztoj utca) levő villája volt.

A hivatalos megbeszéléseken kívül a vendégek számára vál-

tozatos programot állítottak össze. Szerepelt benne a Nagy Színház („Hattyúk tava”, „Ivan Szuszanyin”), az Alekszandrov professzor vezette katonaegyüttes műsorának megtekintése, a legfrissebb filmhíradó, beleértve a küldöttségek Moszkvába érkezéséről készült híradót, „Az orjoli csata”, a „Svejk Hitler ellen” című film. A küldöttségek tagjai tetszés szerint felkereshettek kolhozot, nagyüzemet, egyetemet, iskolát, kórházat.

A konferencia megnyitása előtti napon a három külügyminiszter előzetes megbeszélést tartott. A Kremlben, Molotov dolgozószobájában találkoztak. Megállapodtak, hogy a konferencián nem mondanak hosszú beszédeket, hanem rögtön a tárgyra térnek. A konferencia első plenáris ülését október 19-én délutánra tűzték ki. Addig a protokoll szabályai szerint Hullnál külön-külön látogatást tett Eden és Molotov.

Cordell Hull elhatározta – ez derül ki emlékirataiból –, hogy ezt a találkozását felhasználja bizonyos taktikai kérdések megvitatására a brit külügyminiszterrel. Hull egyébként azt ajánlotta angol kollégájának, úgy intézzék a dolgokat, hogy a szovjet fél ne gyanítsa, hogy az angol és az amerikai küldöttség egységfrontot alakított ki.

– Nagyon fontos – mondta az amerikai külügyminiszter Edennek –, hogy a szovjet félnek ne legyen az a benyomása, mintha a brit és az amerikai csoport összebeszélt volna, és egységfrontban lépne fel Oroszországgal szemben.

Eden ezzel egyetértett.

Hull mindjárt az első találkozásuk alkalmával úgy tájékoztatta Molotov külügyi népbiztost, hogy Edennel történt megállapodásuk szerint mindegyik küldöttségnek készen kell állnia arra, hogy bármelyik másik küldöttséggel a teljes egyenlőség és önállóság alapján tárgyaljon.

A Külügyi Népbiztosságnak a Szpiridonovkán levő vendégháza egykor Szavva Morozovnak, a gazdag textilgyárosnak világa volt. Morozov híres mecénás volt, pártfogolta a haladó írókat, festőket és színészeket, gyakran segített a bolsevikokon is (egyszer úgy mentette meg Baumant az őt üldöző csendőröktől, hogy beültette hintójába), és szükség esetén még arra is kész volt, hogy jelentékeny összegeket adjon a forradalom céljaira.

Morozov háza építészeti megoldását és belső berendezését tekintve igazi műalkotás. Az épület, amelyet őspark vesz körül, a kései gótika stílusában épült, szigorú arányai szemet gyönyörködtetők, belsejét pedig a XIX. század legnevesebb szobrászai és festői díszítették. Különösen gyönyörűek Vrubel színes ablakbetétei és a belső lépcső vaskorlátja, amelyet az ő tervei alapján készítettek. A tágas termeket holland és más mesterek festményei, porcelánok, szobrocskák és ezüstedények díszítik.

A konferencia plenáris üléseit az empíre stílusú fehérmárványteremben tartották. Itt, a hatalmas kristálycsillár alatt krémszínű terítővel letakart kerek asztal állt. A közepén tölgyfa tartóban a három hatalom kis zászlaja. Az asztal köré a delegációvezetők részére karosszéket, a többi résztvevő számára támlás széket állítottak.

A munkarend a következő volt: délelőtt 10 órától 1 óráig plenáris ülés. Utána 40 perces szünet következett. Átvonultak az ebédlőbe, ahol a kandalló előtt hosszú, fehér terítővel letakart asztalon hideg ételeket, gyümölcsöt tálaltak. Kávét és teát is felszolgáltak. A szünet után délután 5-ig folytatódott az ülés, amikor ebédszünetet tartottak. Este ismét plenáris ülésre került sor, amely néha éjfél utánig is elhúzódott. Néhány este azonban nem tartottak ülést, hogy a küldöttségek színházba, hangversenyre mehessenek.

Eszembe jut egy érdekes epizód, amelynek az „Ivan Szu-

szanyin" előadásán voltam tanúja. A díszvendégek, szokás szerint, a Nagy Színház központi páholyában foglaltak helyet. Az első sorban ült Eden, Harriman, Molotov a tolmácsokkal. Cordell Hull ezeken az esti rendezvényeken rendszerint nem vett részt, fáradtságra hivatkozva hazatért a „Spaso-house”-ba. A páholy fölé kitűzték a három hatalom zászlaját. Az első felvonásban, amikor a bál van a lengyel király palotájában, Eden odahajolt Molotovhoz, és mosolyogva megjegyezte:

– Nézze, milyen kedves emberek ezek a lengyelek, élvezet velük barátkozni . . .

A brit külügyminiszter természetesen az akkor Londonban tartózkodó lengyel emigráns kormányra gondolt, amellyel a Szovjetunió megszakította a kapcsolatokat, mert ez a kormány részt vett a hitleristák szovjetellenes provokációiban.

Molotov elkomorodott.

– Az életben minden bonyolultabb – mondta fagyosan.

Amikor pedig később a színpadon „megégették” Ivan Szu-szanyint, Molotov odafordult Edenhez:

– Látja, kapcsolataink történetében minden előfordult. Ami bennünket illet, jó viszonyt szeretnénk Lengyelországgal, a független és velünk baráti viszonyban levő Lengyelországgal – hangsúlyozta. Eden rövid szünet után így felelt:

– Én megértem önt, de ön is értsen meg bennünket, hiszen mi Lengyelország miatt léptünk be ebbe a háborúba . . .

A Szovjetunió és az emigráns lengyel kormány közötti viszony még hosszú időn át tárgyalások témája, sőt komoly viták tárgya volt a Szovjetunió, valamint Anglia és az Egyesült Államok között.

Az Egyesült Államok és Anglia képviselői szerették volna elérni, hogy a Szovjetunió állítsa helyre a diplomáciai kapcsolatokat a reakciós lengyel emigráns kormánnyal. Ez a kormány 1942 augusztusában kivonta a Szovjetunióból a lengyel katonai egységeket, amelyek az 1941. július 30-i lengyel-szovjet egyezmény értelmében alakultak meg szovjet területen. Azt követelte, hogy állítsák vissza a rigai szerződésben megállapí-

tott határokat, ami azt jelentette volna, hogy Lengyelország megtart ukránok és beloruszok által lakott területeket, és mint már említettük, hajlandó volt részt venni náci provokációkban. Magától értetődik, hogy a szovjet kormány nem óhajtott szóba állni ilyen emberekkel, annál is inkább nem, mert ezek nem képviselték a hitleri megszállás alatt levő lengyel népet.

Az Egyesült Államok és Anglia kormányát egyáltalán nem a szovjet-lengyel kapcsolatok javításának szándéka vezette, amikor sürgette a kapcsolatok újrafelvételét az emigráns lengyel kormánnyal. Kizárólag az volt a célja, hogy megszilárdítsa a lengyel reakció pozícióit, mert teljes joggal ebben látta saját megbízható ügynökségét. A szovjet kormány megtagadta a kapcsolatok újrafelvételét ezzel a szovjetellenes kormánnyal, mert úgy látta, hogy ez a kormány távol áll saját népétől, nem ismeri fel népe alapvető érdekeit, amelyek többek között a Szovjetunióhoz fűződő szilárd barátságban fejeződtek ki.

De térjünk vissza a moszkvai konferenciához. Október 19-én tartott első plenáris ülésén megállapodtak a napirendben. A szovjet küldöttség vezetője átnyújtotta a résztvevőknek a napirendi javaslatot. Első pontként szerepelt a háború megrövidítésével összefüggő teendők megvitatása, másodikként a szövetséges hatalmak nyilatkozatának aláírása. A szovjet küldött kijelentette, hogy kíváncsi volna megállapodni az angol-amerikai csapatok észak-franciaországi partraszállásának pontos időpontjában is. A napirendet elfogadták, megkezdődött az általános vita.

A konferencia október 20-i második ülését teljes egészében a második front megnyitásával kapcsolatos kérdéseknek szentelték. Ismay brit tábornok, valamint Dean amerikai tábornok részletesen kifejtette a La Manche-on való 1944. tavaszi átkelés angol-amerikai tervét. Megjegyezték azonban: ezek a tervek csak két feltétellel hajthatók végre. Az egyik feltétel, hogy a szövetségesek addigra lényegesen csökkentsék Északnyugat-Európában a német vadászpilóták számát; a másik feltétel, hogy a partraszállás időpontjában a Franciaországban állomá-

sozó német csapatok létszáma nem haladhat meg egy bizonyos szintet.

Eden és Hull elvben pozitív választ adott arra a kérdésre, vajon érvényben van-e Rooseveltnek és Churchillnek 1943 júniusában tett ígérete, hogy 1944 tavaszán végrehajtják az észak-franciaországi inváziót. Mindkét miniszter azt állította, hogy az ígéretet pontosan megtartják, s közölte, hogy a határozatot megerősítették a közelmúltban Québecben tartott angol-amerikai konferencián, bár függővé tették az imént említett feltételektől. Mindenesetre az angol és az amerikai megbízottak szavaiból az derült ki, hogy az előkészületek erőltetett ütemben folynak. Ettől függetlenül az angolok és az amerikaiak nem közölték a partraszállás pontos időpontját. Molotov kijelentette, hogy a szovjet kormány tudomásul veszi ezeket a nyilatkozatokat, valamint az Ismay és Dean tábornoktól kapott tájékoztatást. Kifejezte azt a reményét, hogy a partraszállást ezúttal végre megvalósítják.

Mint már többször szó volt róla, a nyugati hatalmak uralgó körei évről évre halogatták a második front megnyitását. Az angol és az amerikai nép viszont határozottan követelték a franciaországi invázió haladéktalan végrehajtását, ami igen meggyorsította volna a fasizmus szétzúzását. A moszkvai konferencia, valamint a Moszkvában tárgyaló Eden és Hull címére rengeteg távirat érkezett Angliából, az Egyesült Államokból, Kanadából és más országokból, amelyek sürgették a nyugati szövetségeseket, hogy mielőbb nyissák meg a második frontot. Az emberek mindenütt nagyon is tisztában voltak azal, hogy az Egyesült Államok és Anglia kormánya a háború befejezésének halogatásával újabb szenvedéseket zúdít a népekre, újabb áldozatokat követel tőlük.

Idézzünk néhány táviratot, amelyet az angol és az amerikai sajtó közölt. Az egyik táviratban, amely Eden címére érkezett, ez állt: „Mi, newporti lakosok, akik gyűlésen vettünk részt, üdvözetünket küldjük Önnek, és ragaszkodunk a második front gyors megnyitására vonatkozó megállapodáshoz,

mert ez az egyetlen módja a fasizmus gyors legyőzésének.” Az egyik távirat, amely Birminghamból jött, így szólt: „Mi, a Szállítómunkások Szövetsége légi szekciójának tagjai létfontosságúnak tartjuk a második front megnyitását, és a háborúnak ebben az évben történő befejezését.” A Hull címére érkezett egyik táviratban ez volt olvasható: „Az amerikai elektrotechnikai, rádió- és mechanikai ipar munkásainak egyesülése szívélyesen köszönti az önök konferenciáját. Más szabadság szerető népekkel együtt várjuk azokat a nagy jelentőségű döntéseket, amelyeket a konferencia kétségtől hoz majd, hogy ez a háború gyorsan és győzelmesen véget érjen. Szövetségünk határozottan támogatja a nyugati front létrehozását, és ragaszkodik a nyugati front azonnali megnyitásához, mint a hitlerizmusra mérendő teljes katonai vereség eszközéhez.” Egyszerű angolok és amerikaiak sikert kívántak a moszkvai konferenciának, várták a három hatalom harci szövetségének győzelmét a fasiszta agresszorok felett.

A NÉGY NEMZET NYILATKOZATA

Október 21-én a konferencia plenáris ülésén az idő nagy részét annak szentelték, hogy megvitatták a szövetséges hatalmak által az általános biztonságról teendő nyilatkozat tervezetét. Felmerült a kérdés, vajon a konferencia jogosult-e elfogadni a négy hatalom (az Egyesült Államok, Anglia, a Szovjetunió és Kína) nyilatkozatát, minthogy formálisan csak három hatalom volt rajta képviselve. Ezenkívül a szovjet fél nem akarta elmérgesíteni viszonyát Japánnal, nem szeretett volna olyan látszatot kelteni, hogy a moszkvai találkozón valamiféle négyoldalú tárgyalások folytak a csangkajseki Kína bevonásával. Ezért Molotov már a vita legelején javasolta, hogy a konferencia a három hatalom nyilatkozatát vitassa meg. Később, mondta, amikor megérkezik a kínai kormány hozzájárulása, átalakítható négyhatalmi nyilatkozattá. Hull ezt elle-

nezte, hangsúlyozva a négyhatalmi nyilatkozat nagyobb lélektani hatását. Ekörül az ülés szüneteiben is élénk eszmecsere folyt.

Szép idő volt. Hull és Molotov a sárga homokkal felszórt sétányon is a nyilatkozatról beszélgetett. Hull azt magyarázta a szovjet külügyi népbiztosnak, hogy az amerikai kormány nagyon fontosnak tartja, hogy a nyilatkozatot ne három, hanem négy hatalom nevében adják ki, vagyis Kína is aláírja. Molotovnak továbbra is kétségei voltak, hangsúlyozta, hogy jelenleg, amikor a Szovjetunió viseli a hitleri Németország elleni háború fő terhet, nem célszerű aláíratni a nyilatkozatot Kínával, mert ez nem kívánatos reakciót válthat ki Japánból. A szovjet-japán viszony pedig olyan, hogy kerülni kell mindent, ami miatt rosszabbodhat. Ezen az ülésen végül is nem jutottak dűlőre a nyilatkozattal kapcsolatban.

A következő napokban többször tárgyaltak a nyilatkozat tervezetéről. A szovjet küldöttség csak a konferencia vége felé (Sztálin és Hull találkozása után, amelyről később szólunk) egyezett bele, hogy négyhatalmi nyilatkozatot fogadjanak el. Molotov megkérdezte, sikerül-e a hátralevő időben választ kapni Csungkingból (a háború alatt ez volt Kína fővárosa), a moszkvai kínai nagykövet alá tudja-e írni a nyilatkozatot a másik három hatalommal egyidőben. Hull azt válaszolta, hogy személyesen foglalkozik majd ezzel a dologgal, és kifejezte reményét, hogy a kínai nagykövet a konferencia befejezéséig megkapja a szükséges felhatalmazást. Valóban, Csungkingból haladéktalanul megérkezett a válasz. Október 30-án a három külügyminiszter és a moszkvai kínai nagykövet aláírta a négy nemzet nyilatkozatát, amely így hangzott:

„Az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és Kína kormányai:

egységesen abbéli elhatározásukban, hogy az Egyesült Nemzetek 1942. január elsejei nyilatkozatának és az ezt követő nyilatkozatoknak megfelelően a hadműveleteket azon tengelyhatalmak ellen, amelyekkel az illető kormányok hadiállapot-

ban vannak, mindaddig folytatják, amíg ezek a hatalmak fel-
tétel nélküli kapituláció alapján le nem tették a fegyvert;

tudatában az iránti felelősségüknek, hogy megszabadítsák
saját népeiket, valamint a velük szövetséget kötött népeket az ag-
resszió fenyegetésétől;

felismerve annak szükségességét, hogy biztosítsák a háború-
ból a békébe való gyors és rendezett áttérést és megteremtsék
s fenntartsák a nemzetközi békét és biztonságot, a világ em-
bertartalékainak és gazdasági erőforrásainak fegyverkezési cé-
lokra való lehető legkisebb igénybevétele mellett;

együttesen kijelentik, hogy:

1. egyesített akciójukat, amelynek a saját ellenségeik ellen
viselt háború szolgálatába való állítására kötelezték magukat,
a béke és biztonság megszervezésének és fenntartásának érde-
kében folytatni fogják;

2. közülük azok, amelyek közös ellenséggel vannak hadiál-
lapotban, az ellenség kapitulációjával és lefegyverzésével kap-
csolatos minden kérdésben együttesen járnak el;

3. megtesznek minden olyan intézkedést, amelyet szükséges-
nek tartanak az ellenségre kényszerített feltételek bármilyen
megsértésének megelőzésére;

4. elismerik annak szükségességét, hogy a lehető legrövi-
debb időn belül a nemzetközi béke és biztonság fenntartására
általános nemzetközi szervezetet létesítsenek, amely az összes
békeszerető államok szuverén egyenlőségén alapul és nyitva áll
minden ilyen – nagy és kis – állam tagként való belépésére;

5. addig is, amíg a törvény és a rend uralmát újra helyre
nem állítják és egy általános biztonsági rendszert meg nem te-
remtenek, a nemzetközi béke és biztonság fenntartása céljából
tanácskozni fognak egymással és szükség szerint az Egyesült
Nemzetek más tagjaival is azzal a szándékkal, hogy a nemze-
tek közössége nevében együttesen járjanak el;

6. az ellenségeskedések befejezése után fegyveres erőiket
más államok területén csak a jelen nyilatkozatban jelzett cé-
lokra és csak együttes tanácskozás után fogják felhasználni;

7. tanácskozni és együttműködni fognak egymással és az Egyesült Nemzetek más tagjaival abból a célból, hogy egy gyakorlatilag megvalósítható általános egyezményt hozzanak létre a fegyverkezés szabályozásáról a háború utáni időszakban.

*V. Molotov
Cordell Hull
Anthony Eden
Fu Ping-shang*

Moszkva, 1943. október 30.”

A négy állam nyilatkozatának kétségkívül igen fontos szerepe volt. Lerakta a háború utáni rendezés alapját, és megfogalmazta a megalakítandó Egyesült Nemzetek Szervezete tevékenységének néhány alapelvét.

SZTÁLIN DOLGOZÓSZOBÁJA

A moszkvai konferencia napjaiban Sztálin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke külön-külön fogadta az Egyesült Államok és Anglia küldöttségének vezetőjét. A szovjet kormányfő mind a közös ellenség elleni háborúval, mind a háború utáni rendezéssel összefüggő problémák széles köréről folytatott eszmecserét a külügyminiszterekkel. A megbeszéléseken részt vett Molotov, az illető ország nagykövete, és jelen voltak a tolmácsok. Én Sztálin és Cordell Hull találkozásakor tolmácsoltam. Amerikai részről Charles Bohlen volt a tolmács. A találkozóra október 25-én került sor Sztálin dolgozószobájában.

Erre a fontos megbeszélésre készülve még egyszer átnéztem a szovjet-amerikai kapcsolatok dossziéját. Minthogy ekkor a külügyi népbiztosnak az Egyesült Államokkal foglalkozó munkatársa voltam, az anyagot egészében véve ismertem, mégis különösen figyelmesen át kellett tanulmányoznom azokat a dokumentumokat, amelyeket Sztálin előzetesen átnézett. Bámulatos memóriája volt, és szóba hozhatott bármilyen konkrét

kérdést, amelyet nekem mint tolmácsnak töviről hegyire ismernem kellett, mert csak így fordíthattam szavait egészen pontosan angolra. Ráadásul észrevettük, hogy Bohlen nem valami jól beszél oroszul, időnként segítenem kellett neki, ezért Hull szavaira is figyelnem kellett.

Húsz perccel a kitűzött idő előtt bezártam a dossziét a páncélszekrénybe, fogtam a jegyzetfüzetet, zsebre tettem néhány ceruzát, s a szobámból kilépve elindultam a hosszú folyosón, amelynek az ablakai egy belső udvarra néztek. Minthogy a népbiztosnak nemcsak a Kuznyeckij moszton, hanem a Kremlben is volt dolgozószobája, olyan igazolványt kaptam, amellyel szabadon mozoghattam mindenütt, kivéve az épületnek azt a szárnyát, ahol Sztálin lakosztálya volt. Oda külön folyosó vezetett, ahol őr állt, és csak külön engedéllyel lehetett bejutni, amiről előre kellett gondoskodni.

A fogadószobában, ahova az őrség ügyeletes tisztje küldött, fehér terítővel letakart asztal állt. Az asztal sarkán jó néhány üveg ásványvíz és gyümölcslé. Egy nagy, fekete tálcán lefordított tiszta poharak. Az asztal körül tonettszékek. Ezenkívül semmi sem volt a szobában. Leültem az asztal mellé és vártam. A megbeszélés 15 órára volt kitűzve. Öt perccel előtte jött az ügyeletes és megkért, hogy menjek be Sztálin dolgozószobájába. Amint éppen áthaladtam az ügyeletes szobáján, nyílt az ajtó, és a folyosóról belépett Cordell Hull, Averell Harriman és Charles Bohlen. Üdvözöltem őket, és bementem a dolgozószobába. Azt még láttam, hogy az ügyeletes abba a szobába invitálta őket, ahonnan kijöttem.

Sztálin dolgozószobája célszerűen volt berendezve. Az íróasztal a különböző színű telefonokkal az ajtóval szemben állt. Előtte kis asztal és két sötétbarna bőrfotel. Az oldalfalon térképtartó volt felszerelve, amelyből úgy lehetett lehúzni a térképeket, akár a rolót. Előtte hosszú tárgyalóasztal, körülötte sok szék az ülések résztvevői számára. Sztálin rendszerint ennél az asztalnál tárgyalt a külföldi vendégekkel. Az íróasztal fölött a *Pravdát* olvasó Lenin kinagyított képe volt látható. A többi

falon kiváló orosz hadvezérek – Szuvorov, Kutuzov, Nahimov – portréja függött.

A dolgozósobában éppen befejeződött valamilyen tanácskozás, mert ott találtam a Politikai Bizottság néhány tagját és egy csomó, számomra ismeretlen embert. Már valamennyien felálltak az asztaltól, Sztálin pedig fel-alá járkált. Amikor beléptem, felém fordult, biccentett, majd így szólt a dolgozósobában tartózkodó személyekhez:

– Az amerikaiak már itt vannak, be kell fejeznünk, nem tartóztatom tovább önöket . . .

Mindnyájan távoztak, csak Molotov maradt. Készen volt nálam egy rövid sajtóközlemény Sztálin és Hull találkozásáról. Megmutattam Sztálinnak. Gyorsan átfutotta, és így szólt:

– A megbeszélés után mutassa meg Molotovnak, majd ő dönt felőle.

Az íróasztalhoz ment, megnyomta a csengő gombját:

– No, ideje elkezdenünk . . .

Belépett az ügyeletes.

– Hívja be őket – vetette oda Sztálin.

TALÁLKOZÁS HULL-LAL

Néhány másodperc múlva belépett a dolgozósobába Hull, Harriman és Bohlen. A magas, szikár, ősz, kicsit kopaszodó Hull fekete öltönyt, hófehér, keményített inget és világos, csíkos sötét nyakkendőt viselt.

Sztálin az amerikai külügyminiszter elé ment, kezét nyújtott neki, majd üdvözölte Harrimant és Bohlent. Hullt karon fogva a hosszú asztalhoz vezette. A kölcsönös üdvözlések után mindenki helyet foglalt. Sztálin az asztal fal felőli oldalán a második székre ült, s magával szemben mutatott helyet Hullnak. Molotov az asztalfőre ült. Én Harriman jobbján foglaltam helyet, Bohlen és Harriman pedig a külügyminisztértől balra. Sztálin bal oldalán üresen maradt a szék.

Sztálin újból üdvözölte Hullt Moszkvába érkezése alkalmából, s megkérdezte, hogy viselte a hosszú utat.

– Várakozással ellentétben, nagyon jól – felelte Hull mosolyogva, és magyarázatképpen hozzáfűzte: – Életemben először vettem igénybe légi közlekedési eszközt, amely iránt bizalmatlan vagyok. Azért, hogy kevesebbet legyek a levegőben, az Atlanti-óceánon egy cirkálóval keltem át. Eközben az elnöki különgép, amelyet Rooseveltnak volt szíves rendelkezésemre bocsátani, az Egyesült Államokból átrepült Északnyugat-Afrikába. Onnan már légi úton tettük meg az utat Kairón, a Perzsa-öblön és Teheránon keresztül Moszkvába. A repülőút zavartalan volt, nem találtam kényelmetlennek, noha előítélettel viseltetem a légi személyszállítás iránt...

– Lám – mondta Sztálin pipára gyújtva –, Rooseveltnak főlegesen aggodott amiatt, hogy korára való tekintettel önnek nehezére fog esni eljönni Moszkvába. A három külügyminiszter találkozására persze másutt is sor kerülhetett volna, de higgye el, első helyettesemnek, Molotovnak, jelenleg nagyon nehéz hosszabb időre elhagynia az országot, mert a diplomáciai funkciókon kívül sok más kötelezettsége is van, többek között fontos fegyverfajták gyártásával kapcsolatban. A konferencia időtartamát a minimumra kellett volna szorítani, és természetesen kettőnk találkozására sem kerülhetett volna sor...

– El kell ismernem – felelte Hull elnyújtva a szavakat, érezhetően különös gonddal mérlegelve minden mondatot –, önnek tökéletesen igaza van. Nagyra becsülöm, hogy alkalmam van találkozni önnel, elnök úr, s ezért a hosszú útból adódó bármilyen kényelmetlenséget kész vagyok vállalni. Bizalmasan elmondom önnek, hogy amikor megszületett a végleges döntés arról, hogy a három miniszter tanácskozásának színhelye Moszkva lesz, s az elnök, tekintettel hajlott koromra és jelenlegi rossz egészségi állapotomra, egészen komolyan javasolta, hogy a helyettesemet küldi el Moszkvába, határozottan tiltakoztam ellene. Közöltem, hogy közös ügyünk meg-

követeli találkozásomat Sztálin marsallal, annál is inkább, mert bízunk benne, hogy a közeljövőben sikerül megszerveznünk az ön találkozását Roosevelttel elnökkel. Ragaszkodtam elhatározásomhoz, és itt vagyok!

– Nagyszerű! Örülök, hogy eljött – mondta Sztálin.

A beszélgetés eleinte az időjárásról, a terméskilátásokról folyt. Szóba került, hogyan jobb a búzát vetni. Hull elmondta, szülőföldjén, Tennessee államban a búzát hat hüvelyk mélyre vetik, amin Sztálin elcsodálkozott. Majd a tutajkészítésre terelődött a szó, és Hull elmesélte, hogy Tennessee államban a hatalmas szálfákat hogyan kötik össze tutajjá, Sztálinnak pedig eszébe jutott, hogy Grúziában szőlővenyigével kötik össze a szálfákat. Ezután Hull beszámolt moszkvai benyomásairól. Régi vágya volt, hogy ellátogasson a Szovjetunióba, és ez most teljesült. Hozzátette, hogy sok nemzetközi konferencián volt alkalma részt venni, de életében először találkozott ilyen vendégszeretettel és figyelmességgel.

– Nem vártam, hogy ennyi dicsérő szót hallok Öntől – jegyezte meg Sztálin mosolyogva. – Nos, akkor térjünk a tárgyra.

Hull egyetértett vele, s közölte, hogy véleménye szerint a jelenlegi moszkvai konferencia egyik legfontosabb funkciója Sztálin, Roosevelttel és Churchill találkozójának előkészítése. Ezt a találkozót üdvözölni fogja az amerikai nép, s üdvözölni fogják mindazon országok népei, amelyek részt vesznek a fasismus elleni háborúban. Hull átnyújtotta Sztálinnak Roosevelttől üzenetét a találkozó helyére vonatkozóan.

Az üzenet orosz fordítását elolvastva Sztálin átadta Molotovnak, s megjegyezte, hogy mielőtt választ adna, szeretne gondolkodni a dolgon és tanácskozni kollégáival. Molotov szintén átfutotta az üzenetet, s azt mondta, hogy jelenleg a fronton nagy hadműveletek zajlanak, s minden magas rangú szovjet politikus és katonai vezető egyöntetű véleménye szerint Sztálin most egyáltalán nem hagyhatja el az országot. Mindeneset-

re csak olyan helyre mehet, ahonnan biztosítható az állandó kapcsolat Moszkvával.

Sztálin egyetértése jeléül bólintott, s kijelentette, hogy mindezt figyelembe véve a három nagyhatalom vezetőinek találkozóját talán el kellene kicsit halasztani, mondjuk jövő tavaszig, amikor – véleménye szerint – Fairbanks város Alaszkában megfelelő helyszín volna.

– Az elnökkkel együtt nekem is mély meggyőződéseim – jegyezte meg Hull –, hogy most van a legalkalmasabb időpont a találkozóra. Ezt követeli az egész nemzetközi helyzet. Ha a találkozóra most nem kerül sor, nagy csalódást okoz a szövetséges országok népeinek. A találkozó eredményeként viszont megteremthető a három nagyhatalom egysége, ami előmozdítja együttműködésüket a háborúban és kapcsolataik fejlődését a háború utáni időszakban.

– Ha várunk a háború végéig – folytatta Hull – s csak akkor fogalmazzuk meg és egyeztetjük a háború utáni nemzetközi program alapelveit, akkor a népek valamennyi demokratikus országban szétszélednek különböző irányokban, nézeteltéréseik növekedni fognak, s ezt kihasználják különböző elemek, különböző társadalmi csoportok egyes képviselői, továbbá bizonyos személyiségek. Ilyen körülmények között, legalábbis az Egyesült Államokban, nagyon nehéz lesz végrehajtani megfelelő háború utáni programot, és összefogni, egységbe tömöríteni a támogatásához szükséges erőket. Most egészen más a helyzet, s ha az Egyesült Államokban valaki, legyen akár magas rangú politikus, kijelenti, hogy ellenzi egy ilyen háború utáni program kidolgozását, nyomban lejárhatja magát, s ennek következtében félreállítják.

Hull hozzátette, hogy bár Rooseveltnél elnök és ő maga ezt a találkozót fontosnak tartják, természetesen megértik, hogy az elsőbbség a hadviseléssel kapcsolatos feladatoké. Ezért nagy elégedettséggel fogadta Sztálinnak a kérdés alapos tanulmányozására való készségét. Reméli, sikerül megfelelő megoldást találni. Ezzel kapcsolatban ő különösen fontosnak tartja, hogy

a moszkvai konferencia eredményeként aláírták a négy nemzet nyilatkozatát.

Sztálin kijelentette, hogy gondolkodni fog ezen. Ami a három vezető találkozáját illeti, ő tisztában van ennek szükségességével. A helyzetet azonban nehezíti, hogy a Vörös Hadsereg éppen fontos hadműveleteket hajt végre, és a szovjet–német arcvonalon a nyári hadjárat fokozatosan átmegy téli hadjáratba.

– Most érkezett az a ritka alkalom – folytatta Sztálin –, amely talán ötven éve nem adódott, hogy komoly vereséget lehet mérni a német hadakra. A németek igen jelentéktelen tartalékokkal rendelkeznek, a Vörös Hadseregnek viszont elegendő tartalékai vannak egy egész esztendőn át vívandó harchoz is. A Szovjetunió nem viselhet háborút minden tíz esztendőben a németekkel. Ezért nagyon fontos élni a most kínálkozó lehetőséggel, kihasználni az előnyöket, s kardinálisan megoldani ezt a feladatot, hogy hosszú időre megszabaduljunk a német fenyegetéstől. Ami a három vezető találkozáját illeti, ezt alaposan mérlegelni kell, és meg kell tanácskozni a kollégákkal.

Hull azt felelte, hogy megérti a szovjet fél elgondolásait, de azért szeretné, ha módot találnának a három vezető találkozására.

– A rendelkezésünkre álló információk azt tanúsítják – tette hozzá Hull –, hogy a szövetséges országokban a kormányok és a népek türelmetlenül várják ezt a találkozót, abban bízva, hogy szorosabb együttműködés alakul ki a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között.

Sztálin ezzel egyetértett, és megjegyezte, hogy elvben egyáltalán nem ellenzi a találkozót.

– Nekem azonban az a benyomásom – szólalt meg újra Hull –, hogy ön, elnök úr, inkább a legközelebbi jövő terveivel foglalkozik, nem a távolabbi jövő terveivel, amelynek szempontjából a három vezető találkozásának különösen nagy jelentősége volna.

Sztálin azt felelte, hogy ő nem makacskodik és nem félti a tekintélyét. Egyszerűen nem érti, miért ne jöhetne az elnök a

szovjet területhez közelebb, mondjuk Teheránba. Miért tartják katasztrofálisnak, hogy az elnök két nap késéssel kapja kézhez a papírokat a fontos államügyekről, s miért nem akarják megérteni, hogy a hadműveletekben bármilyen helytelen lépés nem egyszerűen nyelvtani hiba, amelyet utólag ki lehet javítani, hanem tízezrek életébe kerülhet. Ezért fontos számára a megbízható kapcsolat Moszkvával.

Hull megjegyezte, hogy ha a találkozót Basrában rendezik meg, az amerikaiak biztosítják a megbízható kapcsolatot. Harriman nagykövet rögtön kapott a gondolaton, s kijelentette, hogy ott a vezetők teljes biztonságban lesznek, mindegyik külön kis villanegyedben lakhat Basra dombos elővárosában, s a negyedeket saját csapataik őrizhetik.

– Ilyenformán szavatolható a teljes biztonság – fejezte be Harriman.

Sztálin erre azt felelte, hogy őt egyáltalán nem az őrség és a biztonság nyugtalanítja, hanem azt tartja fontosnak, hogy minél közelebb legyen a szovjet–német fronthoz.

A találkozó kezdete óta már eltelt majd egy óra. Hull az órájára nézve megjegyezte, hogy mivel mindig szorgalmas tanuló volt, látja, hogy ideje „iskolába menni” a Szpiridonov-kára. Sztálin elmosolyodott a tréfán, és sikereket kívánt a konferencia résztvevőinek.

Mindenki felállt. Hull megkerülte az asztalt, odament Sztálinhoz, kezét szorította vele, és oroszul búcsúzott tőle:

– Do szvidanyija . . .

Sztálin kijelentette, hogy igen elégedett az Egyesült Államok külügyminiszterével folytatott megbeszéléssel.

A KONFERENCIA NÉHÁNY EREDMÉNYE

A moszkvai konferencián a háború időtartamának lerövidítésével és ezzel összefüggésben a második front megnyitásával kapcsolatos problémákon kívül más kérdéseket is megtárgyal-

tak, s jórészt egyetértésre jutottak. Fentebb már szóltunk a négy nemzet nyilatkozatáról, amely a konferencia fontos eredménye volt. Az egyéb kérdések között volt a német kérdés, az olaszországi helyzet, Ausztria sorsa, az Európai Tanácskozó Bizottság megalakítása.

A konferencia egyik szünetében, amikor mindenki a szpirdonovkai villát környező parkban sétált, Hull Molotovval beszélgetve megjegyezte, hogy szeretné az angol és a szovjet küldöttségnek külön-külön kifejeteni néhány elgondolását Németországgal kapcsolatban.

– Ez nem az Egyesült Államok hivatalos javaslata – mondta Hull –, hanem olyasmi, ami mutatja gondolatmenetünket. Minthogy tájékoztató jellegű javaslatokról van szó, ön és én kötetlenül megvitathatjuk őket. Azután, ha úgy gondolja, beszélhetnénk erről Edennel, s megtudakolhatnánk, mi a véleménye . . .

Molotov érdeklődését felkeltette a javaslat. Megkérdezte, nem kaphatná-e meg ennek a dokumentumnak a szövegét, hogy alaposabban tanulmányozhassa. Hull nyomban átnyújtotta a javaslatot Molotovnak.

Másnap, megint csak az ülések szünetében, Molotov séta közben ezt mondta Hullnak:

– Megmutattam javaslatát Sztálin miniszterelnöknek, s ő elvben helyeselte. Lényege tükrözi azokat a szovjet elgondolásokat, hogy milyen bánásmódban kell részesíteni Németországot legyőzése után. Ezért hajlandók vagyunk elfogadni ezeket az elveket alapul a megfelelő dokumentum kidolgozásához.

A javaslatban voltak egyébként olyan elgondolások is, amelyeket a szovjet kormány nem támogatott. Többek között szerepelt benne Németország széttagolásának terve. A tervet megvitatták, de a szovjet fél nagyon hűvösen fogadta, hangsúlyozva, hogy ezt a kérdést külön kell tanulmányozni. Az amerikai tervezet többi tétele mind Németország feltétel nélküli megadását vette alapul. A német hatóságoknak vagy Németország

katonai megbízottainak alá kell írniuk a megfelelő okmányt. Ennek az okmányoknak tartalmaznia kell a hitleri Németország teljes vereségének elismerését, a győztes hatalmakat Németország egész területére vonatkozóan fel kell ruháznia a megszálló hatalom jogaival, köteleznie kell a német hatóságokat, hogy adják át az összes hadifoglyot és az Egyesült Nemzetek állampolgárait, akiket Németországba vittek. Az Egyesült Nemzetek a javaslat szerint felhatalmazást kapnak arra, hogy szabályozzák a német fegyveres erők leszerelését, biztosítsák a politikai foglyok kiszabadítását, a koncentrációs táborok megszüntetését és a háborús bűnösök letartóztatását. A német hatóságoknak kötelességük megfelelő állapotban tartani a gazdasági ellenőrzéssel foglalkozó intézményeket, beleértve a törzseket, megőrizni a teljes dokumentációt és berendezést, hogy átadják az Egyesült Nemzeteknek, amelyek jogot kapnak Németország gazdasági tevékenységének ellenőrzésére.

Azt is előirányozták, hogy a német területet megszállják brit, szovjet és amerikai csapatok. Minden náci hivatalos személyt eltávolítanak tisztségéből, bármely jelét annak, ami a fasiszta rezsimre emlékeztet, megszüntetik. A náci pártot felosztatják. Németország köteles jóvátételt fizetni a Szovjetunió-nak és más szövetséges hatalmaknak, valamint a megszállt országoknak okozott anyagi károkért, a jóvátétel összegét a jóvátételi bizottságnak kell megállapítania, amely a három hatalom képviselőiből alakul. Németországot teljesen le kell fegyverezni, nem tarthat fenn állandó hadsereget és vezérkart. A határok kérdését a német probléma általános rendezésekor tárgyalják meg.

Ennek a tervnek a moszkvai konferencián való megvitatása azt mutatta, hogy Németország megszállási státusával kapcsolatban egészében véve megegyeztek a nézetek. Jellemző, hogy az akkori elgondolások közül sok alapul szolgált ahhoz a dokumentumhoz, amelyet később a Hitler-ellenes koalíció hatalmai jóváhagytak.

Az olaszországi helyzetnek a konferencián való megvitatá-

sát a szovjet fél javasolta. A dolog megértéséhez tudni kell, hogy addigra az angolok és az amerikaiak az Appennin-félsziget jelentős részét már megtisztították a fasiszta csapatoktól. 1943 nyarán Olaszország kapitulált, Mussolini rezsimjét megdöntötték. A reakciós erőket azonban még nem verték szét teljesen az országban. Rájuk támaszkodtak az amerikai és az angol hatóságok.

A nyugati hatalmak megszálló hatóságait első perctől fogva komolyan bírálták mind az olasz demokratikus körök, mind más országok haladó erői. Természetes tehát, hogy a moszkvai konferencián a szovjet küldöttség részletes információt kért a szövetségesektől az Olaszországgal kötött fegyverszüneti egyezmény végrehajtásáról. A szovjet küldöttség javaslatokat tett olyan intézkedésekre, amelyek biztosítják a fasizmus kiküszöbölését és az ország demokratikus fejlődését.

A konferencián ezzel kapcsolatban igen heves vita folyt. Eden azt bizonygatta, hogy a nyugati szövetségesek intézkedései pontosan a demokratizálást szolgálják. Hull támogatta angol kollégáját, s megígérte, hogy vele együtt összeállít és a konferencia elé terjeszt egy dokumentumot, amely időrendben felsorolja mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a két kormány a szicíliai partraszállás óta Olaszországban tett. Molotov hangsúlyozta, hogy mégis szükség van a három hatalom Olaszországról szóló nyilatkozatára, amely tartalmazná a szovjet elképzeléseket is. Ezt a javaslatot végül is elfogadták, s a konferencia jóváhagyta a nyilatkozatot, amelyben többek között ez áll:

„Az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Szovjetunió külügyminiszterei megállapították, hogy kormányaik teljesen egyetértenek abban, hogy a szövetségesek Olaszországgal szemben követendő politikájának azon az elven kell alapulnia, hogy a fasizmust és annak minden káros befolyását és következményét teljesen megsemmisítsék, és hogy az olasz népnek minden lehetőséget megadjanak arra, hogy demokrati-

kus elveken alapuló állami és egyéb intézményeket hozzon létre.”

A nyilatkozat további részében a három kormány külügy-miniszterei leszögezik, hogy az alábbi intézkedések végrehajtásában egyeztek meg:

„1. Lényeges követelmény, hogy az olasz kormányt demokratikusabbá tegyék az olasz nép azon rétegei képviselőinek bevonásával, akik mindig szemben állottak a fasiszmussal.

2. A szólásszabadságot, valamint a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás szabadságát, a sajtó- és a gyülekezési szabadságot teljes mértékben vissza kell adni az olasz népnek, amelynek joga kell hogy legyen arra is, hogy antifasiszta politikai csoportokat alakítson.

3. A fasiszta rendszer által teremtett összes intézményeket és szervezeteket fel kell oszlatni.

4. Az összes fasiszta vagy fasisztabarát elemeket a közigazgatásból, a közintézményekből és szervezetekből el kell távolítani.

5. A fasiszta rendszer összes politikai foglyait szabadon kell bocsátani és teljes amnesztiában kell részesíteni.

6. Meg kell teremteni a helyi önkormányzat demokratikus szerveit.

7. A fasiszta vezetőket és más, háborús bűnösként ismert vagy gyanúsított személyeket le kell tartóztatni és az igazságszolgáltatásnak átadni . . .

Egyetértés áll fenn . . . a tekintetben, hogy ennek a határozatnak egyetlen része sem csorbítja az olasz népnek azt a jogát, hogy végül maga válassza meg kormányformáját.”

A moszkvai konferencia úgy határozott továbbá, hogy megalkotja az Olaszországi Tanácskozó Bizottságot, amelynek tagjai az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Anglia, a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság, Görögország és Jugoszlávia képviselői. A bizottság feladata volt ajánlásokat tenni a szövetségesek olaszországi politikájának összehangolására.

Ennek a döntésnek kétségekívül pozitív szerepe volt. Némi-

leg korlátozta az amerikai és az angol katonai hatóságokat abban, hogy önkényesen, az olasz munkásosztály érdekeivel és a demokratikus fejlődés érdekeivel ellentétesen cselekedjenek.

Ausztria háború utáni sorsáról tanácskozva a konferencia résztvevői hangsúlyozták, hogy az országnak Hitler által való bekebelezése törvénytelen volt, és a három hatalom nem tekint magára nézve kötelezőnek azokat a változásokat, amelyek 1938, vagyis az „Anschluss” után történtek.

Ülés közben bejött a szovjet küldöttség egyik technikai titkára, és átadott Molotovnak egy papírlapot. A szovjet küldöttségvezető átfutotta, majd ceruzával az asztalt kopogtatva figyelmet kért.

– Uraim – kezdte Molotov, és a hangja izgatottan csengett –, most kaptam az értesítést, hogy a Vörös Hadsereg felszabadította Dnyepropetrovszkot. Ez a győzelem a csapataink által kibontakoztatott őszi hadjárat egyik eredménye.

Felcsattant a taps, majd Hull és Eden gratulált a szovjet küldöttségnek ehhez a győzelemhez. A konferencia következő napjain Molotov többször tett bejelentést a Vörös Hadsereg újabb nagy sikereiről.

Szünet után megvitatták és elfogadták az Ausztriáról szóló nyilatkozatot, amely így hangzik:

„Az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok kormányai megegyeztek abban, hogy Ausztriát, mely mint szabad ország elsőnek esett áldozatul a hitleri agressziónak, fel kell szabadítani a német uralom alól.

Ausztriának Németország által 1938. március 15-én történt bekebelezését semmisnek és meg nem történtnek tekintik. Ez időpont óta Ausztriában bekövetkezett bármilyen változást semmiképpen sem tekintik magukra nézve kötelezőnek. Kinyilvánítják azt az óhajukat, hogy Ausztria szabad és független országgént visszaállíttassék, és ezáltal az osztrák nép részére éppúgy, mint azon szomszédos államok részére, amelyek hasonló problémákkal kerülnek majd szembe, megnyissák

az utat, amelyen megtalálhatják azt a politikai és gazdasági biztonságot, amely a tartós béke egyedüli alapja.

Ausztriát mindazonáltal emlékeztetik arra, hogy a hitleri Németország oldalán viselt háborúban való részvétele miatt felelősség terheli, amely alól nem szabadulhat, és hogy a végső rendezés során elkerülhetetlenül figyelembe fogják venni, mennyiben járult hozzá önmaga felszabadításához.”

A konferencia megvizsgált néhány olyan kérdést, amely Európa háború utáni berendezkedésével volt kapcsolatos. Ez a probléma azért volt különösen fontos, mert az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek szándékukban volt létrehozni Közép- és Délnyugat-Európában kis és közepes államok föderatív egyesüléseit. Nem volt nehéz kitalálni, hogy ezeket az egyesüléseket eszközül akarták felhasználni az angol és az amerikai imperialisták önző céljainak elérésére. Ezek a tervek azt jelentették, hogy megkísérlik átrajzolni Európa térképét saját érdekeiknek megfelelően, nem véve figyelembe, hogy mit akar a térség országainak lakossága. A szovjet kormány elutasította az ilyen jellegű tervezeteket, nem fogadhatta el őket.

A vitában a szovjet képviselő ellenezte az ilyen föderációk létrehozására vonatkozó terveket. Ezek a tervek, mondta a szovjet küldött, emlékeztetnek a Szovjetunió körüli „egészségügyi kordon” háború előtti politikájára.

Eden bizonygatni kezdte, hogy kormányának meg sem fordul a fejében a Szovjetunió körül „egészségügyi kordon” létesítése. Kormányára véleménye szerint ilyen kordont Németország köré kell vonni.

Molotov kifejtette a háború utáni európai rendezésre vonatkozó szovjet álláspontot. A szovjet kormány abból indul ki, mondta, hogy a háború utáni európai rendezés és a tartós béke megteremtése szempontjából az egyik legfontosabb feladat a kis országok felszabadítása, függetlenségük és szuverenitásuk visszaállítása. A szovjet küldöttség veszélyesnek tartotta, hogy a kis országokat idő előtt, mesterségesen olyan csoportokhoz sorolják, amelyeket az érdekelt népek részvétele nélkül tervez-

tek el, továbbá megengedhetetlennek tartott mindenfajta idegen beavatkozást abba, hogy az európai népek a háború után hogyan döntenek saját sorsukról. A szovjet küldöttség arra is rámutatott, hogy ha a kis országokat a népek igazi akaratát nem képviselő emigráns kormányok döntései alapján próbálják föderációkba kényszeríteni, akkor olyan döntéseket akarnak rájuk erőltetni, amelyek nem felelnek meg kívánságuknak. Befejezésül a szovjet küldött ismételten hangsúlyozta, hogy határozottan el kell utasítani minden olyan próbálkozást, hogy a nyugaton kimódolt föderációk leple alatt feltámasszák az „egészségügyi kordonnak” a Szovjetunióval szemben ellenséges politikáját.

A szovjet kormány a Szovjetunió és más államok háború utáni biztonságát tartotta szem előtt, Kelet- és Közép-Európa népeinek azt a jogát védelmezte, hogy maguk dönthessenek saját sorsukról, amikor határozottan ellenezte a kis és közepes európai államok kívülről erőszakolt egyesítését. Köztudomású azonban, hogy nyugati politikusok – főképp Churchill – még nemegyszer próbálták elfogadtatni a különböző európai országok „föderációjának” gondolatát, létrehozni például az úgynevezett Balkán Államszövetséget.

A szövetséges hatalmak közötti viszony további alakulása szempontjából nagy jelentősége volt a moszkvai konferencia azon döntésének, hogy megalakítják az Európai Tanácskozó Bizottságot (ETB). A bizottság állandó székhelyéül Londont választották. Ez a döntés úgy tekintendő, hogy a három hatalomnak szándékában állt együttműködni a legfontosabb háború utáni problémák megoldásában. Az Európai Tanácskozó Bizottság feladatul kapta, hogy „tanulmányozza a hadműveletek befejezésével kapcsolatos azon európai kérdéseket, amelyeket a három kormány célszerűnek tart eléje utalni, s ezekben adjon közös tanácsokat a három kormánynak”. A bizottságra bízták többek között, hogy dolgozza ki az ellenséges államok kapitulációjának feltételeit.

A moszkvai konferencián fontos téma volt még annak a nyilatkozatnak megvitatása, amely a hitleristák által elkövetett kegyetlenkedésekért való felelősségre vonást tartalmazta. Ennek a dokumentumnak az első tervezetét az amerikaiak dolgozták ki, és személyesen Rooseveltnak elnökölt hagyta jóvá. Hull már a konferencia elején átadta a tervezetet az angol és a szovjet küldöttségnek, hogy tanulmányozzák, és ha szükségesnek látják, egészítsék ki. Hull azt is közölte, hogy az amerikai fél szerint a nyilatkozatot a három hatalom kormányfőinek kell aláírniuk. Hozzátette, célszerű volna még a konferencia befejezése előtt nyilvánosságra hozni. Molotov és Eden megígérte, hogy rövid időn belül áttanulmányozzák a nyilatkozat-tervezetet.

A tervezetet a továbbiakban alaposan megvitták. Bizonyos módosítások és kiegészítések után végleges jóváhagyásra megküldték a Hitler-ellenes koalíció államai három vezetőjének. Ez igénybe vett egy kis időt, végül is a nyilatkozatot már a moszkvai konferencia befejezése után, 1943. november 2-án tették közzé. A dokumentum végső megfogalmazásban így hangzott:

„Háromhatalmi nyilatkozat a kegyetlenkedésekről

Az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és a Szovjetunió sok helyről bizonyítékokat kaptak a hitleri fegyveres erők által elkövetett kegyetlenkedésekről, mészárlásokról és hidegvérrel végrehajtott tömeges kivégzésekről sok olyan országban, amelyeket ezek az erők lerohantak, és amelyekből most folyamatosan kiűzik őket. A hitleri uralom erőszakoskodásai nem új dolgok, és a karmaik közé került összes népek vagy területek kénytelenek voltak elszenvedni a terror útján való kormányzás legszörnyűbb formáit. Új helyzet állott elő annyiban, hogy most sok ilyen területet a felszabadító hatalmak előrenyomuló csapatai felmentenek, a visszaözlő hitlerista barbár-

rok pedig kétségbeesésükben megkészszeretik könnyörtelen kegyetlenkedéseiket. Ezt most különösen szemléltetően tanúsítják a hitleristáknak a Szovjetunió most felszabaduló területén, valamint Franciaország és Olaszország területén elkövetett szörnyű gáztettei.

Ennélfogva a fent nevezett három szövetséges hatalom, a harminckét Egyesült Nemzetek érdekében szólva, ezennel ünnepélyesen kinyilvánítja és komoly figyelmeztetésnek szánja az alábbi nyilatkozatot:

Amikor majd fegyverszünetet engedélyeznek valamely Németországban megalakuló kormánynak, azokat a német tiszteket és katonákat, valamint náci párttagokat, akik a fent említett kegyetlenkedésekért, mészárlásokért és kivégzésekért felelősek vagy azokban beleegyezően részt vettek, visszaküldik azokba az országokba, amelyekben förtelmes büntetteiket elkövették, avégből, hogy a felszabadított országok és az ott megalakuló szabad kormányok törvényei szerint ítéelkezhessenek felettük, és büntethessék meg őket. Ezekben az országokban lehetőleg minden részletre kiterjedő listákat fognak összeállítani, különös tekintettel a Szovjetunió előzőnlött részeire, Lengyelországra és Csehszlovákiára, Jugoszláviára és Görögországra, ideértve Kréta szigetét és más szigeteket, továbbá Norvégiára, Dániára, Hollandiára, Belgiumra, Luxemburgra, Franciaországra és Olaszországra.

Így azok a németek, akik részt vettek olasz tisztek tömeges agyonlövésében vagy francia, holland, belga vagy norvég túszok vagy krétai parasztok kivégzésében, vagy akik részt vettek a lengyel nép soraiban vagy a Szovjetunió azon területein elkövetett öldöklésekben, amelyekről most söprik ki az ellenséget, tudni fogják, hogy visszaviszik őket bűncselekményeik színhelyére, és az általuk gyalázatosan bántalmazott népek fognak ítéelkezni felettük. Azok pedig, akik eddig még nem mocsokolták be a kezüket ártatlanok vérével, óvakodjanak attól, hogy csatlakozzanak a bűnösök soraihoz, mert a három szövetséges hatalom teljes biztonsággal a világ legtávolabbi bű-

vóhelyéig üldözni fogja és kiszolgáltatja őket vádlóiknak, hogy elvegyék igazságos büntetésüket.

Fenti nyilatkozat semmiképpen sem érinti azoknak a főbűnösöknek az esetét, akiknek bűncselekményei nincsenek földrajzilag helyhez kötve, és akiket a szövetséges országok kormányai együttes döntésének megfelelően fognak megbüntetni.

*Churchill
Roosevelt
Sztálin"*

Megjegyzendő, hogy a moszkvai konferencián a fenti nyilatkozat tervezetének előzetes megvitatásakor Eden sokat beszélt arról, hogy ki kell alakítani a „jogi formákat” a háborús bűnösök ügyeinek „törvényes” tárgyalásához. Hull radikálisabb volt. Minthogy a büntettek elkövetése nem kétséges, jelentette ki, a jogi eljárás csak elnyújtja az ügyet, márpedig azokat a személyeket, akik a büntetteket elkövették, haladéktalanul meg kell büntetni. A szovjet küldöttségnek is ez volt az álláspontja. Ez a vita egyébként értelmetlen volt, mert a nyilatkozat világosan kimondta, hogy a bűnösöket büntetik meg, mégpedig azon országok törvényei szerint, amelyekben büntetteiket elkövették. A hitleristák felelősségre vonásáról szóló nyilatkozat leszögezett néhány olyan alapelvet, amelyet a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék megalakításakor figyelembe vettek.

Később néhány nyugati politikus, főként Churchill megpróbálta védeni a fasiszta gonosztevőket. Ebben eléggé nyilvánvaló volt a tory vezér kétszínűsége, hiszen ő maga volt a szerzője a nyilatkozat azon mondatának, hogy a szövetségesek „a világ legtávolabbi búvóhelyéig” üldözni fogják őket.

A moszkvai konferencián néhány haditechnikai kérdést is megvitatnak. Dean amerikai vezérőrnagy tartott beszámolót és terjesztett elő több konkrét javaslatot. Az egyik ilyen javaslat úgy szólt, hogy a Szovjetunió biztosítson támaszpontot a brit és amerikai repülőgépeknek, amelyek így „oda-vissza” fogják

bombázni Németország ipari körzeteit. A kérést a szovjet fél teljesítette, Poltava térségében biztosított támaszpontokat. A másik javaslat arra vonatkozott, hogy a felek tegyék lehetővé az időjárás-jelentések hatékonyabb cseréjét. Megállapodtak, hogy jelentősen bővítik az ilyen természetű információcserét. A harmadik javaslat a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti légiközlekedés javítását szorgalmazta. Ezzel kapcsolatban Hull külön megbeszélést folytatott Molotovval. A szovjet fél hozzájárult a légiközlekedés fejlesztéséhez, és az illetékes szovjet szervek utasítást kaptak, hogy dolgozzák ki a részleteket.

A konferencián eszmecsere folyt a Svédországgal való együttműködésről, valamint arról, hogy kívánatos volna Törökország hadba lépése a szövetségesek oldalán. A szovjet küldöttség álláspontja szerint Törökország csatlakozása a Hitler-ellenes koalícióhoz elősegítené a háború időtartamának lerövidítését. A konferencia résztvevői megvitatták annak a kérdésnek különböző változatait, hogyan vegyék rá Törökországot, hogy a közeljövőben hadat üzenjen a hitleri Németországnak. Ami a Svédországgal való együttműködést illeti, a konferencián megbeszélték annak lehetőségét, hogy a szövetségeseknek Északon harcoló repülőgépei leszállhassanak svéd területen. Az eszmecsere eredményeként a konferencia résztvevői megállapodtak, hogy a három hatalom a jövőben folytatja a török és a svéd probléma tanulmányozását.

A jóvátétel ügyében leszögeztek néhány általános elvet. A jóvátételt úgy kell megállapítani, hogy teljesítése elősegítse a háború utáni világgazdaság erősítését. Ezért a jóvátételt nem pénzben, hanem áruban és szolgáltatásokban kell teljesíteni. A jóvátételt a veszteségek arányában kell elosztani a hitleri agresszió áldozatai között, és meghatározott idő alatt kell teljesíteni. A felek megállapodtak egy jóvátételi bizottság felállításában, amelynek tagjai elsődlegesen a három hatalom képviselői, de a későbbiek során csatlakozhatnak hozzájuk más érdekelt államok képviselői is.

Az egyik ülésen Hull felvetette az Egyesült Nemzetek által a függő országok, valamint a gyarmati és mandátumos területek vonatkozásában teendő nyilatkozat kérdését. A dokumentum tervezetét, amelyet az amerikai külügyminisztérium dolgozott ki, Hull még 1943 márciusában átnyújtotta Edennek, aki akkor az Egyesült Államokban tartózkodott.

Hull közölte, hogy csupán ismertetni szeretné a konferencia résztvevőivel Washingtonnak a szóban forgó problémával kapcsolatos álláspontját, s nem kívánja, hogy itt oldják meg, mert tudja, hogy nincs idő a javaslatok minden részletének megtárgyalására. Eden kijelentette, hogy nem készült fel a szóban forgó kérdés megtárgyalására, s hozzátette, hogy kormánya nem ért egyet a dokumentumban kifejtett állásponttal. Molotov hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány nagyon fontosnak tartja a függő országok kérdését, amely további tanulmányozást igényel. Ebben a tervezetben lényegében véve az amerikaiaknak az a törekvése jutott kifejezésre, hogy kezükbe kaparintsák azokat a térségeket, amelyeket addig az európai gyarmattartó országok ellenőriztek. Magától értetődik, hogy az angoloknak nem volt ínyére a gyarmati és mandátumos területek sorsának megvitatása.

EBÉD A KREMLBEN

Október 30-án este Sztálin a Kreml Katalin-termében estebédet adott a három külügyminiszter moszkvai konferenciájának befejezése alkalmából. Ezen az ebéden különösen sok volt a vendég. Meghívták rá a tárgyalások résztvevőit, a Politikai Bizottság és az Állami Honvédelmi Bizottság tagjait, a minisztereket, a tábornoki kar sok tagját.

Az asztalokon porcelán, ezüst evőeszköz, piros szegfű, sokféle hideg étel, bor és üdítő italok. Ignatasvili tábornok, aki a fogadások irányítója volt, válogatott ingyencségekből állította össze a menüt. Minden teríték mellett a szovjet címerrel díszí-

tett krémszínű menükártya állt, amelyen felsorolták az orosz, a francia és a kaukázusi konyha ételeit.

Mindenki jó hangulatban volt. Addigra már nyilvánvaló lett a fordulat a háború menetében a Hitler-ellenes koalíció javára, a Vörös Hadsereg már sok sikeres csatát vívott, a szovjet hadvezetés nagyszerű hadműveleteket hajtott végre, a szovjet fegyverek meggyőző diadalokat arattak. A hitlerista csapatok Sztálingrádnál, majd pedig az egész Déli Fronton megsemmisítő vereséget szenvedtek. A szovjet csapatok a kurszki kiszögellésben megnyerték az igen nehéz csatát. A Vörös Hadsereg átkelt a Dnyeperen, és folytatta gyors előnyomulását nyugat felé. Az angol-amerikai csapatok támadásban voltak az Appennin-félszigeten. Németország legerősebb szövetségese, Olaszország, lényegében már nem volt tényező a háborúban . . .

A Katalin-teremben jelen voltak azoknak a fiatal, tehetséges szovjet hadvezéreknek képviselői, akik bebizonyították, hogy a szovjet stratégia és taktika fölényben van a hitlerista stratégiával és taktikával szemben. Ezeknek a fiatal hadvezéreknek neve egyre gyakrabban ismétlődött a legfelsőbb főparancsnok napiparancsaiban, csapataik tiszteletére Moszkvában dísztüzek dörögtek. Öröm volt látni ezeket az energikus, jó megjelenésű, határozott, korrekt férfiakat a szép díszegyenruhában. Mintegy megszemélyesítették a Vörös Hadsereget, amely állhatatosan és céltudatosan haladt a győzelem felé.

A leghosszabb asztal a zöldes árnyalatú moaré kárpittal bevont falnál húzódott. Az asztal közepén ült Sztálin, jobbra tőle Cordell Hull, balra Averell Harriman, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete. Hulltól jobbra ültem én, mint tolmács. A szemközti oldalon Molotov mellett foglalt helyet Anthony Eden és Archibald Clark Kerr, Nagy-Britannia moszkvai nagykövete és Pavlov, mint tolmács. Utánuk következtek a Politikai Bizottság tagjai, az angol és az amerikai katonai missziók vezetői. A többi asztalnál váltakozva ültek szovjet miniszterek, marsallok, tábornokok, a Népbiztosok Tanácsá-

nak, a Külügyi és a Külkereskedelmi Népbiztosságnak a vezető munkatársai és a vendégek: a moszkvai konferencián részt vevő angol és amerikai küldöttség tagjai, Moszkvába akkreditált diplomaták, valamint szovjet és külföldi újságírók.

Alighogy helyet foglaltak, Sztálin felállt, kezébe vette poharát. Molotov késsel megkocogtatta az előtte álló palackot, figyelmet kért. Akkoriban még nem volt mikrofon az asztalon. A teremben olyan csönd lett, hogy noha Sztálin halkán beszélt, minden szavát jól értették a terem végében is.

A szovjet kormányfő gratulált a konferencia résztvevőinek a munka sikeres befejezéséhez. Kifejezte meggyőződését, hogy a konferencia határozatai lehetővé teszik a hitleri Németország és európai csatlósai ellen vívott háború lerövidítését.

– Mostantól fogva – folytatta Sztálin –, a három nagyhatalom együttműködése még szorosabb lesz, a bizalom légköre, amelyben a konferencia ülésezett, kísérője lesz a további közös lépéseknek, amelyeket a Hitler-ellenes koalíció a közös ellenség feletti győzelemért tesz. Ami a Szovjetuniót illeti, biztosíthatom önöket, hogy becsülettel teljesíti kötelezettségeit. A győzelmeinkre, barátaim!

Sztálin magasra emelte poharát, vidáman végignézett a jelenlevőkön, koccintott Hull-lal, barátságosan biccentett Eden felé. Mindnyájan felálltak, koccintottak.

Sztálin előtt kisebb palack állt, amelyből a pincér újra töltött a poharába. Észrevettem, hogy a többi vendégnek címkés palackokból töltenek, Sztálinnak viszont mindig ebből az egyből, amelyen nem volt címke. A miniszterelnök minden pohárköszöntő után fenéig ürítette a poharat, de nem láttam rajta semmi változást. Lehetséges, hogy a palackban ásványvíz vagy sima víz volt.

Sztálin után Cordell Hull kért szót. Rooseveltnél üdvözlését tolmácsolta a jelenlevőknek, és biztosította őket, hogy kormánya mindent megtesz, hogy sikeresen végrehajtsák a moszkvai konferencián elfogadott határozatokat. Befejezésül ő is kifejezte meggyőződését, hogy az egyesült népek közös erő-

feszítéseivel legyőzik az ellenséget. Utána Anthony Eden, Molotov, majd Harriman és Kerr, végül az angol, illetve az amerikai katonai misszió vezetője szólt.

A pohárköszöntők közötti szünetekben Sztálin és Hull élénken társalgott egymással. Kettejük beszélgetését én tolmácsoltam. Amikor Harriman nagykövet is bekapcsolódott, az ő szavait Bohlen tolmácsolta.

A szovjet kormányfő és az amerikai külügyminiszter a konferencia munkájáról és a hadihelyzetről társalgott. Hull elmondta, milyen nehézségekbe ütköznek az angol-amerikai csapatok Észak-Olaszországban, hogy a németek makacsul ellenállnak. Sztálin pedig röviden vázolta, mi a helyzet a szovjet-német arcvonalon. Kijelentette, hogy a legközelebbi hadműveletekre Ukrajnában kerül sor, és feltehetően hamarosan sikerül felszabadítani Kijevet. Hull nagy érdeklődéssel fogadta ezt a hírt, és közölte, haladéktalanul tájékoztatja Rooseveltnél a Vörös Hadsereg terveiről.

A továbbiakban a beszélgetést Hull irányította. Úgy látszik, ki akarta használni az alkalmat, hogy ezen az estén Sztálin mellett ült. No, meg másnap reggel már indult haza, és úgy találta, hogy ez az utolsó lehetősége arra, hogy négyszemközt beszéljen a szovjet kormányfővel az Egyesült Államok kormányát érdeklő minden kérdéstről. A két ország háború utáni kapcsolatával kezdte. Mintegy válaszolva Sztálin első pohárköszöntőjére, a külügyminiszter ezt mondta:

– A moszkvai konferencia sikerét elsősorban önnek kell tulajdonítanom, Sztálin marsall. Ez a siker annak köszönhető, hogy az önök országa, az önök népe döntő lépést tett abban az irányban, hogy Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal közösen részt vegyen a kölcsönös együttműködésen alapuló egyetemes programban . . .

Sztálin elmosolyodott, és azt felelte, hogy ő fenntartás nélkül síkraszáll a béke érdekében egy széles körű nemzetközi katonai, politikai és gazdasági együttműködésért.

– Nagyon fontos – folytatta Hull –, hogy ön fontosnak

tartja a népek vezetői közötti személyes kapcsolatot, s első-sorban az ön személyes kapcsolatát Roosevelttal elnökkel és Churchill miniszterelnökkel. Nem gondolja, hogy az önök találkozására sor kerülhetne Basrában?

Sztálin határozottan kijelentette, hogy hosszas töprengés után arra a következtetésre jutott, hogy most nem vállalkozhat ilyen hosszú útra. Kétségei vannak afelől, hogy egyáltalán elhagyhatja-e az országot a jelenlegi bonyolult helyzetben. Az amerikai kormány higgye el, hogy ő teljesen őszintén beszél. Majd közölte, hogy kész elküldeni maga helyett első helyettesét, Molotovot. A szovjet törvények értelmében Molotovnak – Sztálin távollétében – joga van betölteni a kormányfői tiszte-tet.

– Mi a véleménye erről a variációról? – kérdezte Sztálin.

Hull azt felelte, hogy amennyiben Sztálin marsall nem utazhat el egy ilyen találkozóra, Molotov természetesen méltóképpen fogja képviselni őt és a-szovjet kormányt. De véleménye szerint az volna a legfontosabb, hogy Sztálin személyesen találkozzék Roosevelttel.

Mindketten elhallgattak, gondolataikba merültek. Hull gépiesen mozgatta tányérjában a villát, láthatóan lehangolta, hogy ékesszólása ezúttal is hiábavalónak bizonyult.

Ekkor észrevettem, hogy Sztálin Hull háta mögött felém hajolt és intett, hogy menjek közelebb. Odahajoltam, s ő alig hallhatóan ezt mondta:

– Figyeljen rám nagyon. Fordítsa le Hullnak szó szerint a következőket: a szovjet kormány megtárgyalta a távol-keleti helyzetet, és úgy határozott, hogy nyomban az európai háború befejezése után, amint a szövetségesek vereséget mérnek a hitleri Németországra, hadba lép Japán ellen. Hull úgy közölje ezt Roosevelttal elnökkel, mint hivatalos álláspontunkat. Egyelőre azonban szeretnénk titokban tartani. Ön is halkán beszéljen, hogy senki meg ne hallja. Megértett?

– Igen, Sztálin elvtárs – feleltem suttogva.

Miközben igyekeztem maximális pontossággal visszaadni

angolul Sztálin szavait, ő merőn nézte Hullt, és időnként bölintott.

Hullt láthatóan nagyon felzaklatta, amit hallott. Az amerikaiak rég várták már ezt a percet. Most az Egyesült Államok kormánya hivatalos nyilatkozatot kapott a szovjet kormányfőtől ebben a Washington számára rendkívül fontos kérdésben, természetesen szigorúan bizalmas formában.

Egy hónappal később Sztálin a három hatalom vezetőinek teheráni konferenciáján már jóval több ember előtt beszélt erről. Majd megismételte az ígéretet 1945 februárjában a jaltai konferencián. Ámde 1943. október 30-án a Kremlben először hangzott el, hogy a szovjet fél elhatározta, a Németország feletti győzelem után hadba lép Japán ellen. Ez a bejelentés valóssággal átalakította Hullt. Rossz hangulatának nyoma sem maradt. Cordell Hull később azt írta, hogy őt nagyon meglepte és megörvendeztette Sztálin közlése, amelyet saját kezdeményezéséből tett.

Hull emlékirataiban olvasható, hogy hajnalban, amikor a Központi repülőtérre menet útba ejtette a „Spaso-house”-t, szakított időt arra, hogy táviratot küldjön Roosevelt elnöknek. A táviratot óvatosságból két részre bontotta, az egyik felét a haditengerészet rejtjelével, a másikat a hadsereg rejtjelével küldte el. Az amerikaiak ugyanis attól tartottak, hogy az elenség kémelhárítása valamelyik rejtjelet megfejtette.

A távirat szövegét az Egyesült Államok külügyminisztériuma a háború után nyilvánosságra hozta. Így festett ez a távirat, amelyet az Egyesült Államok nagykövetsége két nap múlva küldött el (valószínűleg az amerikaiak nem akarták addig elküldeni, amíg Hull biztonságos helyre nem érkezik):

„Titkos. Sürgős.

Moszkva, 1943. november 2.

Szigorúan titkos, csak az elnöknek Hulltól. A legnagyobb hatalommal rendelkező személy szigorúan titkos üzenetet bízott rám, személyesen önnek. Az üzenet ígéretet tartalmaz az

ellenségre mérendő vereséghez nyújtandó segítségre. Kiegészítés másik rejtjeles táviratban.”

A távirat második fele, amelyet, mint említettük, másik rejtjellel továbbítottak, így szólt:

„Titkos.

Moszkva, 1943. november 2.

Szám nélkül. Szigorúan titkos, csak az elnöknek Hulltól. A Távol-Keleten Németország veresége után [ezzel fejeződik be a másik rejtjeles táviratban továbbított közlemény]. Kérem, rádióan értesítsenek Kairóban az üzenet vételéről.”

Egyidejűleg Hull másik táviratot is küldött, amelyben a Sztálin, Rooseveltt és Churchill találkozó perspektívájáról volt szó. Hull tájékoztatta az elnököt, hogy Sztálin keményen elhatározta, nem megy Basrába. Ezért Hull azt tanácsolta Rooseveltnek, vegye ismét fontolóra Teheránt, mert az egyetlen esély a találkozóra, ha beleegyeznek, hogy ebben a városban tartsák a konferenciát.

Hull táviratának minden bizonnyal megvolt a hatása, mert Rooseveltt elnök hamarosan hozzájárult, hogy az iráni fővárosban legyen a találkozó.

Hull, amikor a Kreml Katalin-termében az asztalnál meghallotta Sztálin nyilatkozatát, alig tudta visszafojtani izgalmát. Pergamenszínű arcbőréen piros foltok ütözködtek ki.

– Közölje Sztálin marsallal – mondta nekem, hangját lehallkítva –, hogy az Egyesült Államok kormánya őszintén hálás a közléséért. Személy szerint nagyra értékelem az irántam tanúsított bizalmat, és kérem, bízson abban, hogy ezt a fontos döntést szigorúan titokban tartjuk. Természetesen haladéktalanul átadom az üzenetet Roosevelt elnöknek. Az amerikai nép mindig hálával fog emlékezni arra, hogy a Szovjetunió kész segítséget nyújtani neki a nehéz harcban. Különösen hálásak vagyunk a szovjet kormánynak, mert jól tudjuk, milyen óriási

erőfeszítéseket tesz a Vörös Hadsereg a szövetségesek európai győzelméért. Még egyszer köszönöm Önnek, Sztálin marsall, és Önön keresztül minden kollégájának . . .

Sztálin bólintott, de semmit nem mondott.

Ezután a nyugati hatalmak, többek között az amerikai kormány háború előtti politikájáról esett szó. Sztálin megjegyezte, hogy az elszigetelődési politika majdnem tönkretette az Egyesült Államokat, és súlyos kárt okozhatott volna a Szovjetunió-nak. Majd azt fejtette, hogy szükség van az Egyesült Államok és a Szovjetunió együttműködésére és kooperációjára.

Hull egyetértett vele, nagyszerű gondolatnak találta, és úgy vélekedett, hogy a két nép – a szovjet és az amerikai – nagyon hasonló, sok közös vonása van.

– Mindkettő nagy nép – mondta Hull –, ezért fontos törődni a kölcsönös megértésnek, a bizalomnak és a barátságnak az együttműködés szellemében való fejlesztésével . . .

Sztálin odább tolta azt a palackot, amelyből addig töltögettek neki, és Hvacskarával, ezzel az édeskés grúz borral kínálta Cordell Hullt. A vendégek többsége láthatóan jobban kedvelte a vodkát és a konyakot. Dean amerikai tábornok felkeltette Sztálin érdeklődését, mert arra a napra üritette poharát, amikor az Egyesült Államok és Nagy-Britannia fegyveres erői Németországban találkoznak a Szovjetunió fegyveres erőivel. Sztálin felállt, megkerülte az asztalt, odament Deanhez, koccintott vele, és barátságosan megveregette a hátát.

Az estebéd folytatódott. Sztálin sorra köszöntötte az egyes hadvezéreket, a vezérkar munkatársait, az egyes fegyvernemeiket. A néhány szavas tósztt után mindig odament az illető marsallhoz vagy tábornokhoz, a jobb kezében tartott pohárral koccintott vele, bal kezét pedig a felköszöntött vállára tette. Néha megállt egyik vagy másik külföldi vendégnél, üdvözölte. Jómagam mögötte mentem, és fordítottam a rövid beszélgetéseket.

Így ment ez éjfél utánig. Ekkor a szomszédos teremben

felszolgálták a kávé. Sztálin, Molotov, Hull, Eden és a többiek külön kisasztalhoz ültek.

Sztálin metsző gúnnyal beszélt azokról a híresztelésekről, hogy a Szovjetunió esetleg különbékét köt a hitleri Németországgal. Hull kijelentette, hogy aki egy kicsit ismeri a szovjet népet, valamint a hitleri Németország és a Szovjetunió közötti kapcsolatok történetét, biztos abban, hogy a szovjet emberek soha nem kötnek különbékét. Eden viszont mogorván hallgatott.

Sztálin a brit külügyminiszterre pillantott, s látva, hogy neki nem nagyon tetszik Hullnak ez a meggyőződése, megismételte, hogy az ilyen hírek terjesztése nagy ostobaság.

Azt hiszem, Sztálin szándékosan választotta ki ezt a pillanatot arra, hogy szóba hozza a hitleri Németországgal folytatott különbéke-tárgyalásokról elterjedt híreket. Akkor ugyanis megint befutottak olyan értesülések, hogy hitleri megbízottak több semleges országban kapcsolatba léptek Anglia és az Egyesült Államok képviselőivel. Többek között intenzív tárgyalásokat folytatott náci ügynökökkel Genfben Allen Dulles, az Egyesült Államok európai hírszerző ügynökségének vezetője. Sztálin bizonyára azért hozta szóba ezt a témát, hogy kifürkészsze, mint vélekedik a dologról Hull és Eden, s talán nyilatkozatra is akarta bírni őket. A két külügyminiszter azonban nem folytatta a témát, úgy tett, mintha nem értette volna a célzást.

Ezután átmentünk a moziterembe, hogy megnézzük a „Volszajevi napok” c. filmet. Ez az 1938-ban készült szovjet film arról szólt, hogyan űzték ki a japán intervenciókat Szibériából és a Tengermellékről, s igen nagy sikere volt a nézőknél, a moszkvai japán nagykövet viszont tiltakozott a bemutatása ellen. Természetesen nem véletlen, hogy Sztálin most éppen ezt a filmet választotta bemutatásra. A film tartalma mintegy alátámasztotta azt, amit Sztálin az imént mondott az amerikai külügyminiszternek arról, hogy a Szovjetunió a hitleri Németország leverése után kész csatlakozni a szövetségesek Japán elleni harcához.

A filmet csak a Politikai Bizottság tagjai, az angol és az amerikai küldöttség vezetője, továbbá Anglia és az Egyesült Államok nagykövete tekintette meg.

A moziterem nem volt nagy. A vásznat egy mélyedésben helyezték el, így az első sortól is elég nagy távolságra volt. A vászontól jobbra zongora állt. Az első sorban ült Sztálin, Hull, a két tolmács, majd Eden és Molotov, a második sorban a többi vendég.

A vetítés előtt rövid hangversenyre került sor. Kozlovszkij csodálatos tenorja és Barszova szopránja kellemesen csengett, Mihajlov basszusa azonban túlságosan erős volt ebben a kis helyiségben. A hangverseny után nyomban kezdődött a filmvetítés. A japán szamurájok bestialitása, a szibériai és a távolkeleti partizánok hősi harca nagy hatást tett Cordell Hullra. Sztálin időnként magyarázó megjegyzéseket fűzött az egyes jelenetekhez, felidézte emlékeit abból az időből, amikor a szovjet nép a japán megszállók ellen küzdött. Az egyik jelenet után Hull odahajolt Sztálinhoz:

– Most már látom, Sztálin marsall, hogy van mit törleszteniük a japánokkal szemben, és ha eljön az ideje, meg is tesszik. Megértem önöket, és biztos vagyok a sikerükben. – Odanyújtotta Sztálinnak szikár kezét.

Sztálin megszorította, és így szólt:

– Igaza van, nem felejtettük el, mit műveltek a japán militaristák a mi földünkön . . .

A filmvetítés végén Cordell Hull sokáig szorongatta Sztálin kezét, hálásan köszönte, hogy láthatta ezt az érdekes és nagyon tanulságos történelmi filmet.

Sztálin elkísérte az amerikai külügyminisztert a széles márványlépcsőig, amely a Nagy Kreml Palota előcsarnokába vezetett le. Itt még álltak egy kis ideig, minden jót kívántak egymásnak. Sztálin kétszer is kezét szorította Hull-lal, hangsúlyozva ezzel, hogy nagyon elégedett találkozásukkal.

A GYŐZELEMHEZ ÉS A BÉKÉHEZ VEZETŐ ÚT

Közvetlenül a konferencia befejezése előtt jóváhagyták a közös közleményt, amelyet a konferencián elfogadott dokumentumokkal együtt Moszkvában, Washingtonban és Londonban egyidőben hoztak nyilvánosságra 1943. november 2-án.

A közlemény hírül adta, hogy „1943. október 19. és 30. között Moszkvában Cordell Hull úrnak, az Amerikai Egyesült Államok külügyminiszterének, Anthony Eden úrnak, az Egyesült Királyság külügyminiszterének és V. M. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának részvételével külügyminiszeri konferenciát tartottak, amely 12 ülésből állt.” Ezután felsorolták, hogy az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió képviselőiben kik vettek még részt a konferencián, majd a közlemény rámutatott, hogy napirenden szerepelt minden olyan „kérdés, amelyet a három kormány megvitatására javasolt”.

„A Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok kormánya szorosan együttműködött minden kérdésben, amely a közös katonai erőfeszítésekre vonatkozott. Mindazonáltal a három kormány külügyminisztereinek most először sikerült tanácskozást tartaniuk.

A találkozó keretében részletes és őszinte eszmecserét folytattak arról, milyen intézkedéseket kell tenni, hogy a Németország és európai csatlósai elleni háború időtartama lerövidüljön. A vezérkari főnököket képviselő katonai tanácsadók jelenlétét felhasználták arra, hogy megvitassanak bizonyos hadműveleteket, amelyekről döntés született, hogy megteremtsék a három ország között a jövőben kialakítandó szoros katonai együttműködés alapját.

Legfontosabb célnak a háború befejezésének meggyorsítását tekintve a három kormány abban is egységes, hogy nemzeti érdekből és a békeszerető nemzetek érdekében fontos folytatni a jelenlegi, a háború időszakára kialakított szoros együttmű-

ködést a hadműveletek befejezését követő időszakban is. Csak így érhető el a béke fenntartása.”

Végül a közlemény leszögezte, hogy a kölcsönös bizalom és megértés légkörében „megtárgyaltak más fontos kérdéseket is, mind napi aktualitásúakat, mind olyanokat, amelyek a hitleri Németországgal és csatlósaival való jövőbeni bánásmódra, a gazdasági együttműködésre és az egyetemes béke biztosítására vonatkoznak”.

A moszkvai találkozó befejező aktusaként a nyugati résztvevők levelet intéztek a szovjet küldöttség vezetőjéhez. Cordell Hull ezt írta levelében:

„Mielőtt távoznék Moszkvából, szeretném őszintén megköszönni azt a sok kedvességet és figyelmességet, amelyet Ön és kollégái, a szovjet küldöttség tagjai irántam és az amerikai küldöttség tagjai iránt tanúsítottak. Valamennyiünknek nagy meglepetésére szolgált, hogy lehetőségünk nyílt együttműködni és megtárgyalni a konferencián szereplő kérdéseket. Örökre hálásak maradunk azért a végtelen vendégszeretetért, amelyet itteni tartózkodásunk alatt élveztünk. Sokáig megőrizzük emlékezetünkben az önök nagy országának fővárosában folytatott tanácskozásunk emlékeit.”

Eden levelében ez állt:

„Most, hogy elérkezett a búcsúzás ideje, érzem, meg kell írnom Önnek, milyen örömet okozott nekem ez a moszkvai út. A hármak konferenciáján végzett munkánkat siker koronázta, és szilárd meggyőződése, hogy leraktuk a három ország jövőbeni együttműködésének tartós alapjait. Nem tűzhetünk volna ennél fontosabb feladatot magunk elé... Végezetül, szeretném megköszönni Önnek azt a sok kedvességet, amelyben engem és küldöttségemet a szovjet hatóságok moszkvai tartózkodásunk alatt részesítettek. Valamennyiünk számára igen emlékezetes volt ez a látogatás.”

November elsején kora reggel az amerikai és az angol küldöttség elhagyta Moszkvát. Nyirkos, hideg idő volt. A három hatalom zászláival feldíszített Központi repülőtéren felsora-

kozott a díszszázad. Elsőként Cordell Hull és az általa vezetett küldöttség búcsúztatására került sor. Az Egyesült Államok külügyminisztere a szovjet filmhíradó mikrofonja előtt kijelentette:

– Búcsúzóul szeretnék néhány szót szólni a Szovjetunió hivatalos személyiségeihez és népéhez. Nem találok szavakat, hogy kifejezzem hálámat a nagy vendégszeretetért, a jóakaratoknak és a barátságnak azokért a jeleiért, amelyekkel ennek az országnak hivatalos személyiségei és népe engem és munkatársaimat moszkvai tartózkodásunk alatt elhalmoztak. Ez a nemzetközi konferencia azt bizonyítja, hogy igen nagy lehetőségek vannak, és reálisak a jövőre vonatkozó legnagyobb szabású tervek. Meggyőződésem, hogy ennek a konferenciának az eredményei még nyilvánvalóbbak lesznek az idő múlásával, ahogy lehetőség nyílik annak megvalósítására, amit itt elhatároztunk. Szeretném ismételten kifejezni köszönetemet mindazoknak, akik biztosították kényelmünket és elősegítették látogatásunk sikerét . . .

A zenekar eljátszotta a Szovjetunió és az Egyesült Államok himnuszát. A borús őszi ég alatt a szél lengette a zászlókat, amelyek a Hitler-ellenes koalíció tagállamainak egységét jelképezték. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminiszterét búcsúztató szovjet hivatalos személyiségek csoportját a Szovjetunió külügyi népbiztosa vezette. Hulltól búcsúzva Molotov megkérte őt, hogy adja át Rooseveltnak Sztálin marsall szívélyes üdvözlését, és kifejezte azt a reményét, hogy a két államférfi személyes találkozására hamarosan sor kerül. Hull azt felelte, osztja ezt a reményt, s hozzátette, hogy Roosevelt elnök nagyon szeretné és várja ezt a találkozót. Hull felment a lépcsőn, búcsút intett, majd eltűnt a hatalmas amerikai bombázóban, amelynek hasa majdnem a földet súrolta.

Miután az amerikai repülőgép eltűnt a látóhatárról, megkezdődött az angol küldöttség búcsúztatása. Eden a következő rövid beszédet mondta:

– Igen hálásak vagyunk a vendégszeretetért és kedvessé-

gért, amellyel Moszkvában fogadtak bennünket. Örömmel töltenek el bennünket munkánk eredményei. Amíg mi hárman együtt vagyunk, nincs olyan dolog, amit valóra ne válthatnánk. Ha nem leszünk együtt, nem lesz semmi, amit valóra válthatnánk. Azzal a boldog tudattal hagyjuk el Moszkvát, hogy jobban értjük egymást, mint eddig bármikor.

Így ért véget a három külügyminiszter moszkvai konferenciája. Igen nagy volt a jelentősége a Hitler-ellenes koalíción belüli együttműködés további fejlődése szempontjából. A konferencia határozataival megkezdődött a győztes hatalmak elvi álláspontjának kidolgozása mind az egyes államok tekintetében, mind a háború utáni rendezés kérdéseiben. A konferencia résztvevői lehetőséget kaptak arra, hogy jobban megismerjék a felek álláspontját, jobban megértsék a napi politika konkrét kérdéseiben és az átfogóbb problémákkal kapcsolatban fennálló nézeteltérések lényegét.

Az olvasó, miközben a konferenciáról közzétett dokumentumokat, a résztvevők nyilatkozatait tanulmányozza, gondoljon arra, hogy ezek akkor láttak napvilágot, amikor folyt a harc az álnok ellenféllel, amely az ilyen dokumentumokat tanulmányozva kereste a szövetségesek közötti nézeteltéréseknek akár a leghalványabb jelét, hogy megpróbálja saját érdekében kihasználni őket. Ezért a közleményeket, a nyilatkozatokat abban az időszakban úgy fogalmazták, hogy nézeteltéréseknek nyomát se lehessen bennük felfedezni. Természetesen a második front kérdése és az ezzel kapcsolatos ellentétek külön kategóriába tartoztak, s ebből nem is csináltak különösebb titkot, ami többek között abból a fentebb idézett interjúból is látható, amelyet Sztálin az Associated Press hírügynökségnek adott. Voltak azonban egyéb komoly nézeteltérések a Szovjetunió és kapitalista szövetségesei között, amelyek többek között a moszkvai konferencián is felszínre kerültek.

Ez a konferencia mindamellett azt is megmutatta, hogy mód van a háborúval és a háború utáni rendezéssel kapcsolatos bonyolult problémák mindenki számára elfogadható ren-

deczésére. A moszkvai konferencia a fontos döntéseken kívül megteremtette a feltételeket a három kormányfő első találkozójához, amelyre 1943. november 28. és december elseje között került sor Teheránban.

A világ demokratikus közvéleménye helyesléssel fogadta a moszkvai konferencia eredményeit. Magától értetődik, hogy ezek az eredmények, akárcsak a konferencia egész kedvező politikai légköre annak tudhatók be, hogy a szovjet fegyverek fényes győzelmeket arattak a Nagy Honvédő Háború frontjain.

A KÉT RENDSZER EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK TAPASZTALATAI

Az előző fejezetekben a Hitler-ellenes koalíció kialakulásának és fejlődése első szakaszának néhány epizódjáról olvashattak. A későbbiekben, egészen 1945 májusáig, amikor legyőzték a hitleri Németországot, a koalíció résztvevői sok fontos döntést hoztak, az egész világnak bizonyítva ennek a katonai szövetségnek azt a képességét, hogy bár magától értetődő ellentétek voltak a szocialista Szovjetunió és a tőkés nyugati hatalmak között, egyeztetni tudja az álláspontokat. A háború következő éveiben újabb zavarok is adódtak a három nagyhatalom kapcsolataiban. De ez már az az időszak volt, amikor a Hitler-ellenes koalíció teljesen kialakult, szilárdan állt a lábán, tapasztalatokat szerzett a felmerülő problémák megoldásában.

A könyvben tárgyalt időszakban – miután a tapasztalatok ekkor gyűltek – még több nehézséggel kellett megküzdeni. A felsorolt tényekből látható, milyen bonyodalmakkal találta szemben magát a kezdeti szakaszban ez a katonai szövetség, milyen ellentétes álláspontra helyezkedtek olykor a szövetséget alkotó államok, milyen nehéz volt megoldani a feladatokat, amelyek az események sodrában támadtak. Azt is látni kell azonban, hogy a koalíció résztvevői között nagyfokú egyetértés is volt.

Ne feledjük, hogy a Hitler-ellenes koalícióban különböző

társadalmi rendszerű államok fogtak össze. A közöttük levő elvi különbség óhatatlanul rányomta bélyegét mind a háború alatti kapcsolataikra, mind a koalíció háború utáni sorsára.

A Hitler-ellenes koalíció, amely a szovjet népnek a fasiszta Németország ellen vívott Nagy Honvédő Háborúja legelején létrejött, a szovjet diplomácia nagy sikere, a szocialista állam lenini külpolitikájának győzelme volt. A nyugati hatalmak reakciós körői nagy erőfeszítéseket tettek, hogy elszigeteljék a Szovjetuniót, megfosszák barátaitól és szövetségeseitől, arra kényszerítsék, hogy egymaga vegye fel a harcot az állig felfegyverzett agresszorral. Ez volt a rejtett célja annak a „békítgetési” politikának, amelyet a harmincas években a burzsoá demokráciák uralkodó körői Hitler és Mussolini irányában folytattak.

Még ma is hallani olykor nyugaton a csodálkozó kérdést: hogyan sikerült akkor Hitlernek az ujjá köré csavarni London, Párizs, Washington tapasztalt politikusait? Mi az oka annak, hogy sem Anglia, sem Franciaország, sem az Egyesült Államok nem fogadta el a szovjet kormány javaslatát, hogy már csírájában fojtsák el a kalandor náci akciókat? Miért utasították el a nyugati hatalmak a kollektív biztonsági rendszerre tett szovjet javaslatot? Mi az oka annak, hogy London és Párizs nem akadályozta meg a hitleri Németországot abban, hogy szinte egyetlen puskalövés nélkül újabb és újabb európai területeket foglaljon el, noha akkor jóval gyengébb volt bármelyik nyugati hatalomnál? Hitler miért érthette el ilyen bámulatosan könnyen a céljait? Valóban, miért?

Erre csak az a válasz, hogy azok, akik akkor nyugaton a kormányrúdnál álltak, hajlandók voltak mindent elnézni Hitlernek, csak teljesítse a „Mein Kampf”-ban meghirdetett „történelmi küldetését” – a bolsevizmus megsemmisítését.

Hitler Szovjetunió-ellenes hadjáratában lényegében véve a nemzetközi reakciónak az a próbálkozása kulminált, hogy megsemmisítse a világ akkori egyetlen szocialista államát, visszaállítsa a kapitalizmus osztatlan uralmát. Ez a régi világ kétség-

beesett kísérlete volt a történelmi haladás megállítására, a társadalmi haladás fékezésére. Hogy mit meg nem tettek az imperialista hatalmak azért, hogy „kijavítsák a történelem hibáját”, aminek következtében, úgymond, létrejött a szocializmus országa, hogy megfojtsák Szovjet-Oroszországot, elejét vegyék a marxizmus-leninizmus elterjedésének, a népeket visszatartsák a kapitalista igában: 14 állam intervenciót indított a fiatal szovjet köztársaság ellen, létrehozták a hírhedt „egészségügyi kordont”, hogy megakadályozzák a szocialista forradalom eszméinek behatolását Nyugat-Európába, a Szovjetunió ellen uszították a kínai militaristákat és a japán szamurájokat, végül bátorították a hitleri Németországot, mindent elnéztek neki, mert a burzsoá politikusok a bolsevizmus elleni fő ütőerőt látták benne.

Londonban és Párizsban a legkevésbé sem törődtek a nemzetközi biztonsággal, nem érdekelte őket, hogy a Szovjetunió sokat segíthet ennek a feladatnak megoldásában. A nyugati hatalmak olümposzi nyugalommal vették tudomásul, hogy Hitler durván megszegi a nemzetközi szerződéseket, tétlenkedtek az „Anschluss” napjaiban, Münchenben elárulták Csehszlovákiát – ezzel honorálták előlegképpen Hitlert azért az ígéretéért, hogy a náci agressziót keletnek, a Szovjetunió ellen fordítja. Az agresszor „békítgetésének” politikája azonban végső soron a kezdeményezőkre ütött vissza. A fasiszta hódítóknak olyan nagy lett az étvágya, hogy a nyugati hatalmak maguk kerültek halálos veszélybe. Az események további alakulása, elsősorban a szovjet nép hősiek szembeszegülése az agresszióval, a szovjet diplomácia következetes irányvonala elvezetett a Hitler-ellenes koalíció megalakulásához.

A három nagyhatalom katonai szövetségének megkötését előmozdították azok a folyamatok is, amelyek az Egyesült Államokban és Angliában lejátszódtak, ahol egyre fokozódtak a nézeteltérések egyfelől azok között az erők között, amelyek megértették, hogy a szovjet nép hősi harca a fasiszta agresszor ellen egyben az ő országuk nemzeti függetlenségéért, szabad-

ságáért, pusztá léteért is folyik, másfelől a reakciós elemek között, amelyek elleneztek bármiféle együttműködést a Szovjetunióval. Ne feledjük, hogy akkor a Hitlerrel való lepaktálás hívei még igen erősek voltak mind az Egyesült Államokban, mind Angliában. Az ő támogatásukra számított Hitler helyettese, Rudolf Hess, amikor 1941 májusában végrehajtotta szenzációs tettét, a Brit-szigetekre repült.

Végző soron Londonban és Washingtonban azok a politikusok kerekedtek felül, akik reálisabban mérték fel a kialakult helyzetet. Az Egyesült Államok és Anglia a Szovjetunió katonai szövetségese lett. Kudarcba fulladt a kapitalista hatalmak bolsevizmusellenes „kereszteshadjárata”. A Hitler-ellenes koalíció résztvevőinek közös tettei közelebb hozták a fasiszta tengelyhatalmak feletti győzelmet.

A SZÖVETSÉGESI KÖTELEZETTSÉGEK TELJESÍTÉSE

A három nagyhatalom szövetségi viszonyának tapasztalatait még sokáig érdeklődéssel fogják tanulmányozni nemcsak azok a történészek, akik a múlttal, hanem azok is, akik a mai problémákkal foglalkoznak. Ez a tapasztalat először is bebizonyította mindenkinek, aki képes levonni a tanulságokat az eseményekből, hogy mennyire hazug volt a Szovjetunió ellenségeinek propagandája, miszerint a Szovjetunióban nem lehet megbízni. A Nagy Honvédő Háború története azt igazolja, hogy a Szovjetunió mint a Hitler-ellenes koalíció résztvevője mindig hűen, hiánytalanul teljesítette szövetségi kötelezettségeit. Sok példa van erre. Az egyik az ardennes-i csata időszaka, amikor a nyugati szövetségesek, nem sokkal normandiai partaszállásuk után, nagyon nehéz helyzetbe kerültek. A Szovjetunió sietett segítségükre, meggyorsította az esedékes támadást a szovjet-német fronton. A nyugati hatalmak vezetői maguk is tanúsították, hogy a Szovjetunió teljesítette, amit a közös

harcra kapcsolatban vállalt. Rooseveltnél 1945. január 6-án a kongresszushoz intézett üzenetében a Szovjetunió a háborúban betöltött kiemelkedő szerepéről szólva hangsúlyozta: „Soha nem szabad elfelejtenünk a leckét, amelyet kaptunk – kell hogy legyenek barátaink, akik ugyanúgy fognak együttműködni velünk békeidőben, ahogyan a mi oldalunkon harcoltak a háborúban.”

A szovjet nép mindig nagyra becsülte koalíciós partnereinek, valamint az ellenállási mozgalomnak a hozzájárulását a közös ellenség szétzúzásához. A szovjet emberek emlékeznek az amerikaiak és angolok millióinak a Szovjetunió iránt táplált baráti érzelmeire. Nem felejtették el sem a hadianyagot szállító hajókaravánokat őrző tengerészek, sem a hitleri Németországot a levegőből támadó repülők hőstetteit.

Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a nyugati szövetségesek korántsem mindig és mindenben teljesítették kötelezettségeiket. Erre a legjobb példa a második front körüli huzavona. A normandiai partraszállás lényegében csak akkor történt meg, amikor a szovjet csapatok már Németország határához közeledtek, amikor a hadművelet további halogatása már a nyugati hatalmak politikai céljainak ártott volna. Sokatmondó maga az a tény, hogy az angol–amerikai csapatok három évvel a Szovjetunió elleni német támadás után szálltak partra a hitleristák által megszállt Észak-Franciaországban. A három év folyamán a Szovjetunió gyakorlatilag egymaga viaskodott a válogatott német hadakkal. A nyugati hatalmak nyilvánvalóan arra spekuláltak, hogy saját „békefeltételeiket” erőltetik rá a háborúban legyengült országokra. Hasonló tendencia érvényesült abban is, hogy a Szovjetunió számára legnehezebb időszakban csökkentették a kölcsönbérleti szerződés alapján a szállításokat, visszatartották a konvojokat stb. Mindezt tekintetbe kell venni, amikor azt vizsgáljuk, milyen volt a nyugati szövetségesek politikája a Hitler-ellenes koalíció fennállásának éveiben.

A Nagy Honvédő Háború azt bizonyítja, hogy a Szovjet-

unió a harcmezőn is, a diplomáciai fronton is döntő győzelmeket aratott. Ezekért a győzelmekért nagy árat fizetett. A szovjet nép erőfeszítései és áldozatai azonban nem voltak hiábavalók. Hazánk megedződve, megerősödve került ki a háborúból. A korábbinál összehasonlíthatatlanul nagyobb lett nemzetközi tekintélye. Európa és az egész világ megmenekült a fasiszta leigázástól. A reakció erői szerették volna megsemmisíteni az egyetlen szocialista országot, a Szovjetuniót. A háború eredményeként azonban Európában, Ázsiában, Latin-Amerikában újabb szocialista országok keletkeztek, létrejött a szocialista államok közössége.

A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS TÁVLATAI

Az elmúlt években sok mű íródott a második világháborúról, olyanok is, amelyek az igazságnak megfelelően, olyanok is, amelyek eltorzítva ábrázolják az eseményeket, de akadnak szándékosan hamisítók is. Az egyik fő kérdés, amelyet ezek a művek boncolgatnak, hogy elkerülhetetlen volt-e a szövetségesek közötti kapcsolatokban az éles fordulat a háború után.

Erre a kérdésre válaszolva óvakodnunk kell attól, hogy pusztán az érzelmeinkre hallgatva nyilatkozzunk. Tisztában kell lennünk azzal, hogy azok a kapcsolatok, amelyek a szövetségesek között a háború alatt fennálltak, természetesen nem maradhattak meg ugyanúgy, változatlanul a háború befejezése után. És nemcsak azért, mert, mint a történelemben sok példa tanúsítja, a közös ellenség legyőzése után a szövetségesek útjai kezdenek elválni, bármilyen szoros kapcsolat volt is közöttük. Ebben az esetben bonyolultabb volt a helyzet. Különböző társadalmi-politikai rendszerű államokról volt szó, amelyek különböző osztályok szemszögéből vizsgálták a problémákat. Továbbá a háború eredményeként globális változások történtek a világban, amelyeket a szocialista és a tőkés országok merőben másként ítélték meg.

A hidegháború időszaka most már a múlté. A tőkés országok vezető politikusainak nagyobb része fokozatosan felismerte, hogy milyen fontos a kapcsolatok normalizálása a Szovjetunióval. Az utóbbi évek gyakorlata azt bizonyítja, hogy az ideológiai különbségek ellenére lehetséges a különböző társadalmi-politikai rendszerű országok együttműködése a legkülönbözőbb területeken. Ezt mutatják a kölcsönösen előnyös kapcsolatok, amelyek egyfelől a Szovjetunió, másfelől Franciaország, Olaszország, Japán és más országok között kialakulnak. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy kedvezően fejlődnek a kapcsolatok a Szovjetunió és az NSZK között.

Reális lehetőség van a kölcsönösen előnyös szovjet-amerikai kapcsolatok további fejlesztésére. Természetesen az elvi-ideológiai különbségek a Szovjetunió és az Egyesült Államok – a Hitler-ellenes koalíció fő partnerei között – megmaradtak. A két hatalom korunk társadalmi-politikai jelenségeit is másként ítéli meg. Ám a Szovjetunió, amely a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvét vallja, egyáltalán nem hiszi azt, hogy a gyakorlati kapcsolatok ápolása lehetetlen lenne. Hiszen hasonló különbségek voltak a második világháború éveiben is, de ettől még a Szovjetunió és az Egyesült Államok együttműködött a közös ellenség elleni harcban.

Jelenleg a Szovjetunióknak és az Egyesült Államoknak nincs a szó köznapi értelmében vett közös ellensége. Van azonban más valami, ami egyformán veszélyes a világ valamennyi népére. Ez pedig a harmadik világháború kitörésének veszélye, amely feltétlenül nukleáris háború lenne. Ez a veszély korántsem elvont. Magukban rejtik a háború után a világ különböző térségeiben kirobbant komoly „helyi” konfliktusok. Hiszen az emberiség a második világháborúba is „helyi” konfliktusokon, Abesszínia, Mandzsúria, Spanyolország stb. keresztül sodródott bele. Ennek megismétlődése különösen súlyos következményekkel járna napjainkban, amikor az államok iszonyatos pusztító erejű fegyverzettel rendelkeznek.

Súlyos veszély a fegyverkezési hajsza is. Vannak egyéb problémák is, amelyeknek megoldásában egyaránt érdekelt a szovjet és az amerikai nép: a gazdasági kapcsolatok fejlesztése, a tudományos-műszaki tapasztalatcsere, a környezetvédelem stb.

Az utóbbi években a szovjet–amerikai csúcstalálkozók eredményeként a szovjet–amerikai kapcsolatok normalizálása jelentősen előrehaladt. Fontos dokumentumokat írtak alá, ezek között különösen jelentős „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatainak alapjai”, amely a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvére, valamint a nukleáris háború elhárításáról szóló egyezményre épült. Ezek és más fontos egyezmények megnyitják az utat a szovjet–amerikai kapcsolatok további fejlődése előtt.

1973 nyarán, a szovjet és az amerikai vezetők találkozásának napjaiban az Egyesült Államokban gyakran hallottam amerikaiakat úgy nyilatkozni, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok között kialakulóban levő új jellegű kapcsolatok némiképp emlékeztetnek a Hitler-ellenes koalíció időszakának légkörére. Sokan azok közül, akikkel beszélgettem, körülbelül így vélekedtek:

– Akkor, akárcsak most, nagy távlatai nyíltak az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatok fejlesztésének, ám a viszony hamarosan elromlott, a tervekből semmi sem lett, elkezdődött a hidegháború hosszú időszaka. Számíthatunk-e rá, hogy kapcsolataink javulásának tendenciája elég szilárd, hogy sikerül tartóssá tenni?

A többség igennel válaszolt erre a kérdésre. Miért nézhetünk ezúttal nagyobb bizakodással a jövőbe?

Elsősorban azért, mert megváltozott a nemzetközi helyzet, amely ma egészen más, mint a negyvenes évek közepén volt.

Másodszorban azért, mert magában az Egyesült Államokban is egészen mások a viszonyok, mint akkor. Az Egyesült Államok részvétele a második világháborúban példátlan fejlődést indított el az ország termelési gépezetében, teljes foglal-

koztatottságot biztosított, reményt nyújtott a tartós konjunk-túrára. Mindez táplálta „az amerikai életforma” kizárólagos-ságával kapcsolatos illúziókat, amelyek a washingtoni ural-kodó körök különféle messianisztikus eszméinek forrásaivá váltak. Ezek a körök tűrhetetlennek tartottak minden más for-mációt, különösen a szocialista rendet.

A háború végén csak az Egyesült Államoknak volt atom-fegyvere. Rendíthetetleneknek látszottak Washington nemzet-közi pozíciói. Amerika lényegében rákényszeríthette akaratát a tőkés világra. A dollár olyan szilárd volt, mint még soha. Ebből táplálkoztak az amerikai világuralmi törekvések. A wa-shingtoni politikusok úgy gondolták, hogy a háborúban meg-gyöngült Szovjetunió nem nélkülözheti az amerikai segítséget, ezért gazdasági blokáddal, fenyegetéssel és zsarolással nyomást gyakorolhatnak a szovjetek országára. 1945 áprilisában elhunyt Rooseveltnél, más típusú politikusok kerültek hatalomra (Truman például soha nem titkolta, hogy ellensége a Szovjet-uniónak), ezzel megváltoztak a politikai erőviszonyok Wa-shingtonban, erősödtek a szélsőséges, sovinszta erők pozíciói.

Ezek a változások magyarázzák, hogy eltérnek attól az 1943-as irányvonalától, amely az amerikai–szovjet együttmű-ködés fejlesztését tűzte ki célul, ezért kerekedett felül az el-lentétes irányzat, az ellenségeskedés, a konfrontáció, amely a hidegháború egész időszakára jellemző volt.

Ha mindezt összehasonlítjuk a jelenlegi helyzettel, nyilván-való a radikális változás. Szertefoszlottak az amerikai kapita-lizmus védelmezőinek az „állandó prosperitáshoz” fűzött re-ményei. Kiderült, hogy az „amerikai életforma” korántsem olyan vonzó, mint egyesek gondolták: a kapitalista rendszer fekélyei különösen az Egyesült Államokban váltak szembetű-nővé. Rég megszűnt az amerikai nukleáris monopólium. A dol-lár egyik válságot a másik után éli át. Az Egyesült Államok egykori gyengébb partnerei saját lábukra álltak, az amerikai társaságok veszélyes konkurrencsei lettek. A kommunizmus „feltartóztatásának”, „visszaszorításának” doktrínája és más

hasonló doktrínák nem vezettek eredményhez. Döntő jelentősége van annak, hogy a Szovjetunió és a szocialista közösség többi országa az elmúlt években óriási sikereket ért el. A washingtoni politikusoknak el kellett ismerniük, hogy a szovjet honvédelem egyenértékű az amerikaival. Az Egyesült Államok közvéleményében, politikai berkeiben és üzleti világában egyre mélyebb gyökereket eresztett az a felismerés, hogy meg kell változtatni a negatív politikai irányvonalat. Ma már nemcsak olyan előrelátó amerikai politikusok szállnak síkra a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok normalizálásáért, mint amilyen Rooseveltt és legközelebbi munkatársai voltak, hanem igen széles és befolyásos politikai, társadalmi és üzleti körök is.

Ilyen körülmények között a szovjet fél természetesen támogatja azokat a törekvéseket, hogy javítsák az amerikai-szovjet viszonyt, kialakítsák az együttműködést azokon a területeken, ahol közösek az érdekek, s ez a folyamat valóban visszafordíthatatlanná válhat.

Ha a történelmi fejlődés mai szakaszát összehasonlítjuk a negyvenes évek elejével, látnunk kell, hogy akkor csak a kapcsolatok javításának óhaja fejeződött ki, most viszont egész sorozat konkrét megállapodás van. Más szóval, a Szovjetunió és az Egyesült Államok áttért a tettekre, s ez nemcsak a két országnak, hanem az egész emberiségnek hasznára van.

Afölött sem szabad azonban szemet hunyni, hogy az Egyesült Államokban még mindig vannak befolyásos körök, amelyek próbálják akadályozni a szovjet-amerikai kapcsolatok további normalizálását.

A Hitler-ellenes koalíció tanulságait, a nagyhatalmak második világháborús együttműködésének tapasztalatait vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy ezek ma is időszerűek. A legfontosabb tapasztalat az, hogy ha van jóakarát, ha józanul, realiztikusan szemléljük korunk problémáit, kialakítható gyümölcsöző együttműködés a különböző társadalmi rendszerű államok között.

Tartalom

A kezdet 5

- Új feladatok 5
- London puhatolózása 9
- Hess angliai útja 12
- Szovjet–angol egyezmény 15
- Harry Hopkins tájékozódó látogatása 19
- A front szükségletei, a háború kilátásai 24
- Golikov tábornok küldetése 30
- Egy este a Metropol-szállóban 33

Az első próbatétel 37

- Az iráni probléma 37
- A hitlerista ügynökök akciói 40
- Szerződés Iránnal 42
- Beaverbrook és Harriman küldetése 46
- Megállapodás a szállításokról 53
- A háború küszöbén 57
- A Külügyi Népbiztosság Kujbisevbe költözik 66

Az Egyesült Államok hadba lép 70

- Pearl Harbor 70
- A Führer beszéde 75
- Anthony Eden Moszkvában 77
- Cadogan naplója 82
- Eljutunk Berlinbe 85
- 1942 87

A fő partnerek 92

Az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatok
néhány vonatkozása 92

Az angol–amerikai szállítások 99

A második front problémája 108

Winston Churchill Moszkvában 117

A balkáni változat 122

Két emlékirat 124

Közös nyilatkozat 129

Interjú az *Associated Press*nek 132

Nyugtalansággal teli hónapok 136

Wendell Willkie látogatása 139

Történelmi fordulat 145

Nemzetközi pozíciók 145

Az amerikaiak álláspontja 148

Davies nagykövet filmje 157

A diplomáciai harc kiéleződése 160

A moszkvai konferencia 170

A megváltozott helyzet 170

A szpiridonovkai villa 175

A négy nemzet nyilatkozata 179

Sztálin dolgozószobája 182

Találkozás Hull-lal 184

A konferencia néhány eredménye 189

A hitleristák megbüntetéséről 197

Ebéd a Kremlben 201

A győzelemhez és a békéhez vezető út 211

A koalíció tanulságai 216

A két rendszer együttműködésének tapasztalatai 216

A szövetségesi kötelezettségek teljesítése 219

A békés egymás mellett élés távlatai 221

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Szerkesztette Feles Györgyné

A sorozatterv Szántó Tibor munkája

Műszaki vezető Mózes Tibor

Műszaki szerkesztő Bereczki Gábor

Képszerkesztő Fábri Magda

A szedést 1977. X. 18-án kezdték meg

Megjelent 1978. V. 31-én, 24 000 példányban

Terjedelme 11,6 (A/5) ív + 8 oldal képmelléklet

77.3259 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magas- és mélynyomás

Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató